

Kvet Nguyen

Minh Thang Pham

Online publikácia
Online publication
2023

Alena
Alamgir

Minh Duc
Pham

Kimberly
Nguyen

Denisa Tomková

Vi Huyen
Tranová

Christina Schwenkel

K
U
N
S
T
H
A
L
L
E
B
R
A
T
I
S
L
A
V
A

This online publication was published on occasion of the exhibition *Nhč: Space Between One End and the Other* (06 / 09 / 2023 – 13 / 10 / 2023) at Kunsthalle Bratislava.

Táto online publikácia bola vydaná pri príležitosti výstavy *Nhč: Priestor medzi jedným a druhým koncom* (06 / 09 / 2023 – 13 / 10 / 2023) v Kunsthalle Bratislava.

A

Contents

05	INTRODUCTION
	Denisa Tomková
09	NHÓ: SPACE BETWEEN ONE END AND THE OTHER
	Kvet Nguyen and Denisa Tomková
15	AN UNINTENDED DIASPORA: VIETNAMESE MIGRANTS IN CENTRAL EUROPE
	Christina Schwenkel
22	RECALCITRANT WOMEN: INTERNATIONALISM AND THE REDEFINITION OF WELFARE LIMITS IN THE CZECHOSLOVAK-VIETNAMESE LABOR EXCHANGE PROGRAM
	Alena Alamgir
36	UN/LIKE
	Minh Duc Pham, Vi Huyen Tranová, Minh Thang Pham
38	ON METAMORPHOSIS
	Kimberly Nguyen
39	A VIETNAMESE COMING-HOME GREETING
	Kimberly Nguyen
77	BIOGRAPHIES

Obsah

41	ÚVOD
	Denisa Tomková
45	NHÓ: PRIESTOR MEDZI JEDNÝM A DRUHÝM KONCOM
	Kvet Nguyen a Denisa Tomková
51	NEPLÁNOVANÁ DIASPÓRA: VIETNAMSKE MIGRANTSTVO V STREDNEJ EURÓPE
	Christina Schwenkel
58	NEPODDAJNÉ ŽENY: INTERNACIONALIZMUS A REDEFINOVANIE HRANÍC SOCIÁLNEHO ZABEZPEČENIA V ČESKOSLOVENSKO-VIETNAMSKOM PROGRAME VÝMENY PRACOVNÝCH SÍL
	Alena Alamgir
73	NE/PODOBNÝ*Á
	Minh Duc Pham, Vi Huyen Tranová, Minh Thang Pham
75	O PREMENE
	Kimberly Nguyen
76	VIETNAMSKE VITAJ DOMA
	Kimberly Nguyen
79	BIOGRAFIE

EN

Denisa Tomková

The eighth online publication (from the Critical Thinking Series) accompanies an exhibition I co-curated with Kvet Nguyen, entitled *Nhớ: Space Between One End and the Other*. This first exhibition of Vietnamese diasporic art in Slovakia (containing works by Maithu Bui, Diana Cam Van Nguyen, Kimberly Nguyen, Kvet Nguyen, Minh Thang Pham, Anna Tran, Quynh Trang Tran, Nhu Xuan Hua) unexpectedly coincides with the moment when the Slovak government recognised the Vietnamese community in Slovakia as a national minority. Therefore, our exhibition and this publication have become part of a wider context of cultural initiatives taking place in Slovakia, including the September issue of magazine *Kapitál* dedicated to the theme of Vietnam and our joint public event taking place on 26th September, entitled “Kapitalks x Kunsthalles Bratislava x [fjúžn]: Vietnam at Home”.

Through the stories of artists from the second generation of the Vietnamese diaspora, this international group exhibition wants to tell a more complex story of identity, culture, and belonging, and highlights the internationalism of the state socialist era that led to the mobility of university students and migrant workers between socialist countries and the Global South. The central theme of the exhibition, however, is family. The exhibited artworks focus on the artists relationship with their families, transgenerational trauma, personal stories, and identity formation in diaspora. This publication further elaborates on the personal feeling of diasporic identity alongside papers that address the Czechoslovak-Vietnamese labour exchange program and the exchanges and connections between the state-socialist states. The texts in this publication build on the exhibited artworks and question what “home” means. When Stuart Hall talks about the modern sense of disconnection and that none of us are truly at “home”, he references Iain Chambers, who argues that: “We can never go Home, return to the primal scene, to the forgotten moment of our beginnings and “authenticity,” for there is always something else between. [...] Perhaps it is now a question of seeking to be at home here, in the only time and context we have.”¹

In her essay “An Unintended Diaspora: Vietnamese Migrants in Central Europe”, Christina Schwenkel discusses the impact of the fall of the Berlin Wall on Vietnamese migrants in Eastern Europe. She explains that “following the conclusion of the Cold War, fading sentiments of solidarity were replaced by racializing discourses and exclusionary practices as once-welcomed guests, who were the carriers of technology back to the homeland, became *personae non gratae*” or as Schwenkel refers to them “unintended diaspora”. The essay argues that compared to the migrants in the capitalist West, the Vietnamese migrants in Eastern Europe were “originally intended to comprise a temporary labor force, rather than become permanent residents. The “gift” of skills acquisition was envisaged to contribute to establishing a technologically-advanced, industrial economy back in Vietnam.” In her essay, Schwenkel significantly rejects strong divisions along East-West binaries and calls for a more “inclusive and comprehensive approach to understanding the complex histories and social lives of Vietnamese migrants across other regions of the world.”

Collaborations between Czechoslovakia and the other Socialist countries and the countries of the Global South were not unusual during state-socialism. The cooperation and activism of Eastern European and African women during the 1975 UN International Women’s Year and afterwards has already been described by Kristen Ghodsee.² The links between international socialism, the relationship between Eastern Europe and the Global South was mapped by the authors of the book *Socialism Goes Global*³, while the book *Alternative Globalizations: Eastern Europe and the Post-colonial World* explored alternative forms of globalization across the socialist world.⁴ In her book, Ghodsee argues that “women’s activists from the state socialist countries in Eastern Europe—what used to be called the “Second World”—were once leading voices at the United Nations.⁵ From local Slovak sources, such as the *Progressive Women’s Movement in Slovakia 1918-1980*⁶, we learn about the involvement of Czechoslovak women in international

Denisa Tomková

activities. For example, their participation in the World Congress of Women in Moscow in 1963, which also included a significant number of participants from African countries for the first time; the magazine *Slovenka* together with the Slovak Committee for the Defence of Peace announced an art competition for children entitled *My Vietnamese Friend* and the best works were selected for an international competition in Prague entitled *Peace for the Children of Vietnam* in 1967; both the Appeal to the Women of the World and the Appeal to Vietnam were adopted with the participation of the Czechoslovak delegation in Helsinki in 1969.⁷ In addition, a two-week course for delegates of the International Federation of Democratic Women from “Third World countries” was held in the Czechoslovakia in 1980 to prepare the participants for the World Conference and Forum in Copenhagen. “In some cases, women from Africa and Asia must have traveled first to Czechoslovakia for their training course, then flown directly to Copenhagen with members of the Union of Czechoslovakian Women.”⁸ These links and relations between Socialist Eastern Europe and the Global South is what we now undeniably call international socialism, but the actual position of women, minorities and also the specific relations between migrant workers in these countries is still in need of further exploration.

In her essay “Recalcitrant Women: Internationalism and the Redefinition of Welfare Limits in the Czechoslovak-Vietnamese Labor Exchange Program”, Alena Alamgir argues that Vietnamese citizens enjoyed during their stay in the country, almost all benefits available to Czechoslovak citizens. Alamgir however demonstrates that “the Czechoslovak state’s commitment to the equality of the “workers of the world” broke down when it came to pregnancy and motherhood.” As Alamgir’s essay illustrates, Vietnamese female workers were treated with a “quasi-colonial tinge, which grew out of its conceptualization of the program as a socialist civilizing mission of sorts.” The essay argues that the Czechoslovak welfare system privileged benefits “relevant to productive labor, over other kinds of benefits,

especially those relevant to reproduction.” In her essay, Alamgir provides a significant analysis of the Czechoslovak-Vietnamese labour exchange program with the attention on reproduction. Paradoxically, the state welfare system aimed to encourage Czechoslovak women to bear more children, while Vietnamese women were treated completely differently. As Alamgir explains: “Czechoslovak women were exhorted to be heroic workers and proud mothers. Vietnamese women were expected to be just the former.” Alamgir argues that while socialist principles were implemented by the Czechoslovak government in regard to its citizens’ welfare, a more capitalist logic was implemented in terms of international relations.

This exhibition, however, focuses on the experiences of the second-generation of the Vietnamese diaspora. In the curatorial text, Kvet Nguyen reflects: “Like our parents, we ask ourselves the questions “what would it have been like if we had stayed in Vietnam?” But at the same time, unlike them, we are free from the direct influence of political events in Vietnam. This hybrid position drives us to understand our roots - all the more so when they are uprooted and planted in a new land. It allows us to operate on the margins, to balance and grasp the ambiguous tendencies of a blended identity.” Artists Minh Duc Pham, Vi Huyen Tranová, Minh Thang Pham, similarly describe their experience in the text “Un/Like”: “Within plenty of your future encounters, you may unknowingly become the representative of your race. Simultaneously, you were brought up to fear your family’s rejection most and you will proceed to play the given role in (a quite familiar) obedience. Continually and tirelessly hovering above your body are immense temples of cultural heritage.” What is the weight of family expectation? And how great is the cultural homogenization with which the second generation of Vietnamese must cope? Their beautifully empowering text serves as a list of useful resource for those who find themselves in a similar “individual-collective” boat.

Denisa Tomková

Kimberly Nguyen's poems "on metamorphosis" (also on display in the exhibition) and "a vietnamese coming-home greeting" evocatively convey the feeling of growing up in the diaspora. Nguyen's poems tell the story of her search for a homeland: "how beautiful a home how beautiful the country that defies a boundary." In the second poem, she expresses: "i am a daughter which means i was born writing poems out of absence. [...] mẹ—mother/me—myself/ i am—the absence of a diacritic/an error." Perhaps this error, rather, can be seen as an opportunity for a "positive departure" as Legacy Russell's *Glitch Feminism* teaches us: "Modifying and recoding, we choose our own names, build our own families and communities, proudly fail in the present as we dream new futures."⁹ Who defines the boundary of our true belonging? What constitutes our sense of home? Who constitutes family and who doesn't? The same way we learn from queer theory (and practice) about opening up the idea of *family*, as Sara Ahmed puts it: "When we call our queer gatherings *family*, we are reusing that word for our own purposes, that word so often used to create an illusion of happiness, also used to make our own ties seem lighter and lesser."¹⁰ Similarly, we can learn from the artists in diaspora about expanding the idea of *home*.

In addition to discussing the conceptual understanding of *home*, it is important to address the significance of receiving recognition as a national minority, and the reasons for its importance to the Vietnamese community in Slovakia. Thanks to this recognition, the Vietnamese diaspora can feel a little more "at home" in Slovakia. It allows every member of this national minority to freely use their minority language (or perhaps better to say their mother tongue) in relation to public authorities. It also ensures that the representatives of the Vietnamese community can be involved in the participatory processes of ministries and other central government bodies, cooperating with representatives in the formulation of public policies and decisions in cases where they are affected by the relevant public policy, and that they are entitled to support for their cultural activities.¹¹

As I state in the exhibition text: "home can be a complicated, multi-layered, intricate sense of belonging to this world with overlapping influences, languages, and memories," but we need to start with practical gestures so that the affected person can imagine a place as their "home" in everyday situations and interactions.

Introduction

8

Denisa Tomková

- 1 Iain Chambers, *Border Dialogues: Journeys in Post-Modernity* in Stuart Hall in Catherine Hall and Bill Schwarz (eds). 2018. *Stuart Hall: Essential Essays, Identity and Diaspora*. Volume 2. Duke University Press, p. 208.
- 2 Kristen Ghodsee. *Second World, Second Sex. Socialist Women's Activism and Global Solidarity during the Cold War*. (2019) Duke University Press.
- 3 James Mark and Paul Betts (eds.) *Socialism Goes Global: The Soviet Union and Eastern Europe in the Age of Decolonisation*. (2022) Oxford University Press.
- 4 J. Mark, A. M. Kalinovsky, and S. Marung, (eds.) *Alternative Globalizations: Eastern Europe and the Postcolonial World*. (2020) Bloomington: Indiana University Press.
- 5 Kristen Ghodsee. *Second World, Second Sex*. p.2
- 6 Published by Central Committee of the Slovak Women's Union, 1984. I would like to thank to the feminist organisation Aspekt in Bratislava for their help with researching their archive and library.
- 7 Blanka Királyová. (ed.) *Progresívne ženské hnutie na Slovensku 1918 - 1980*. Živena. 1984
- 8 Kristen Ghodsee. *Second World, Second Sex*. p.185
- 9 Legacy Russell. 2020. *Glitch Feminism: A Manifesto*. Verso. p. 136-7
- 10 Sara Ahmed. 2023. *The Feminist Killjoy Handbook*. Allen Lane. p. 208.
- 11 I would like to thank Kvet Nguyen for directing me to the right documents and to the resolution of the Government of the Slovak Republic on the proposal to recognise the Vietnamese community living in the Slovak Republic as a national minority.

Nhớ: Space Between One End and the Other

9

Denisa Tomková and Kvet Nguyen

*Kvet Nguyen (texts in italics) Some of these excerpts will appear in the upcoming Kvet's book (N Press, 2024)

Grandma, know that I miss you very much! I have longed for several years to be able to visit the Vietnamese countryside, to feel the smell of home, to see your face, to meet the rest of the family, and perhaps to see if I have outgrown you. Did you know that I am already taller than all the women in my family here?

I wrote my grandmother a letter 10 years ago. On an old computer, I typed the words without Vietnamese punctuation marks with plenty of mistakes. I printed it out on my father's printer and gave it to my mother to fill in the marks. Without them, the words wouldn't make any sense. Only I could read them that way. I was about 17 at the time and had a great love for the person, even though I had met her only three times in my life. I was three, then five and finally fifteen when we met. And every time we were apart, I felt a huge affection for her. For it is with my grandmother's story that all other stories begin.

Without her, there wouldn't be my mum, and without my mum, I wouldn't be here. Without her idea of going to a better place, my parents wouldn't have gone to Europe. Without it, I would have lived a different life, maybe had a second child on the way.

I often ask myself who I would have been, if I hadn't been born in Slovakia.

For myself, it is a curiosity that a letter written to my Vietnamese grandmother can be read in Slovak. What coincidence of circumstances must arise for such a situation to occur at all?

*Although I put my grandmother in the role of the original actor who plays out the whole story of our family, my father was the one who made everything happen. As children of our parents, we tend to forget that they have lives of their own. Ones without us. Or at least carry they imagine these lives. That they have or had their own ambitions, dreams, silly experiences, mistakes and we were equally full of doubts. I imagined what it was like to be my father when he became a migrant.**

This is the first exhibition of art of the Vietnamese diaspora in Slovakia. It is a sensory space and an invitation to dialogue, where personal memories can be shared and (re)discovered. The space contains words, both written and spoken. It contains stories, both told and silenced. The design of the space references the Vietnamese tone marks that indicate the six different tones of the Vietnamese language, a very subtle intervention

into the space, but it's the details that count when we want to communicate, connect, and share stories with others. It is a space where ideas of home can grow and where histories can be told, both personal ones and national ones, those cruel ones of war and forced migration. This exhibition, while basing its examples and stories on the second generation of the Vietnamese diaspora, wants to tell a more complex story about identity, culture, belonging, and how we are shaped and influenced by our families, as well as the society around us. It is a story about a heterogeneous group of the Vietnamese diaspora with different histories and contexts. The socialist experience of the Vietnamese in Czechoslovakia was different than in France, Germany or the US. While the exhibition does not aim to retell the story of French colonization, the Vietnam War, or American involvement in Vietnam, all of these events are nevertheless intertwined in the (hi)stories, personal family memories, and transgenerational traumas of the exhibiting artists. There are glimpses of trauma and loss in the works on display, but what unites these works overall, and what this exhibition focuses on, is our relationship to families. It looks for personal stories. What generational traumas do we carry

Nhớ: Space Between One End and the Other

10

Kvet Nguyen and Denisa Tomková

within us? How does our relationship to family history inform and shape who we are? How do we preserve memories and how do they influence our present emotions? Memories can become a form of resistance; remembering can act as a way of presenting a diasporic, otherwise non-linear history.

When crossing borders, do you think about what you will become on the other side?¹

The word *nhớ* here is a metaphor for how a person living in the diaspora shapes their own story composed of memories and various longings for home. The exhibition explores diasporic experiences of communities who have often been forced by adverse circumstances to leave their place of birth in search of a 'better' home. Stuart Hall provides us with an important prompt when talking about the Caribbean diaspora: "How are we to conceptualize or imagine identity, difference, and belongingness, after diaspora? Since "cultural identity" carries so many overtones of essential unity, primordial oneness, indivisibility, and sameness, how are we to "think" identities inscribed within relations of power and constructed across difference and disjuncture?"²

Upon entering the exhibition space, the voice of poet Kimberly Nguyen contemplates what home country is: "how beautiful a home. how beautiful the country that defies a boundary." We are reminded that home is more than just a piece of land in the world where we were born, it is a feeling, it is a sense of belonging, even a process in transition, even when we cross borders...

For most of us, our most vivid family memories are of family gatherings and celebrations. In her installation, Nhu Xuan Hua puts on a wedding party to recall all of these memories. "Wedding Room" from the series *Hug of a swan*, reminds us that often our most special memories emerge when we get together, when we sit down and share a meal. The installation consisting of karaoke lights, a stage and meticulously set tables would be the perfect backdrop for a great party, but wait, the tables are halved, the cutlery and plates are folded. The scene is at once close to reality, but also not at all. It is a rather surreal space. We are challenged by our own memories; Nhu Xuan reminds us of how elusive our memories are. Similarly, Nhu Xuan's *Family Portrait*, from the series *Tropism, consequences of a displaced memory*, depicts a family at a wedding

where the bride and groom and all of the wedding guests have blurred faces. They are morphed into their surroundings. How do we reconstruct our memories? Do they shape who we are? Or do we retain the feelings connected with moments rather than the exact details and facts?

In his video performance, entitled *Performance with my father (II)*, Minh Thang Pham and his father talk about their relationship, which is affected by his son's inability to communicate fluently in Vietnamese and his father's lack of Czech. In the video, they look for connections and ways to communicate outside of language. Are we only able to fully understand each other through our ability to speak the same language? Or can we feel a deep connection through gestures, body language, eye contact, facial expressions and every day care and affection? As the artist's dad explains, it is the *tinh cảm*, the everyday gestures of love, that remind him of the love they share.

The child-father relationship is also the theme of the film *Love, Dad*, which is presented in the exhibition space A Black Box. It is an animated documentary about the lost connection between a daughter and her father.

Nhớ: Space Between One End and the Other

11

Kvet Nguyen and Denisa Tomková

Diana Nguyen was separated from her father for a year as a child when he ended up in prison. However, during this period, paradoxically, they developed an even closer relationship, with the distance easily bridged by the letters they wrote to each other. Separation came again later in her life when her father left the family for good. The film is a mechanism through which Nguyen copes and rediscovers the lost connection and love with her father.

After the Fall of Saigon, the largest migration of Vietnamese, the so-called “boat people,” came to Europe, including France, West Germany, and the United States. Maithu Bui’s two channel video installation, entitled *Mathuật - MMRBX*, aims to reveal the troubled past of survivor diasporas. “Mathuật” is a combination of the artist’s name, Maithu, and the Vietnamese word for magic, *ma thuật*, while MMRBX is an acronym for the memory box. Acting as a memory box, the video tells stories of Japanese occupation, American bombing, French colonial exploitation, and the intergovernmental agreement with the GDR. Filled with memories of colonization and decolonization processes, the video begins with a Vietnamese water puppet show. This ancient method of storytelling and dissemination of

knowledge is a great tool for preserving past stories. Personal memories are mixed with the collective history of transgenerational traumas, allowing a new narrative of the Vietnamese diaspora to take shape.

This exhibition also encourages us to reflect on the fact that Slovakia is much more multicultural and vibrant than we often think. We often refer to former socialist countries as nationalist or xenophobic because they have lived in isolation for so long. But that is simply not true. There is an ‘often overlooked circulation of people, goods, knowledge and capital that took place between the state-socialist states and between these states and a number of developing countries.’³ During the period of state socialism, from the 1950s to the 1980s, the mobility of university students and migrant workers was an important aspect of economic and political state-building in Central and Eastern Europe. Nearly 3,000 Vietnamese found a home in Slovakia and between 60,000 – 100,000 in the Czech Republic. Czechoslovakia offered roughly 500 scholarships to students from ‘developing countries’ annually, and among them, Vietnamese comprised the largest group.⁴

Kvet Nguyen’s work *The Archive of Returns* is an open archive of memories of her family. This repository of memories contains recollections captured by photographs of her parents’ arrival to Slovakia. From the installation object you can pull individual archival or preserved photographs capturing images of everyday life and family events. The box contains images (found, gathered or created by the artist), photographs from celebrations, family gatherings, and trips. What you choose to uncover and interact with from the series of memories is up to you. Our memory is a selective process, full of random processes and complicated overlaps with fabricated ideas. How do we archive our personal stories and what is worth preserving?

Imagine you are only 19 and you have decided to leave your home country with one small bag and just a few pieces of clothing. In her ceramics, entitled *New Hope*, Quynh Trang Tran traces the story of the journey of her parents as they emigrated from Vietnam to Czechoslovakia. Her goal was to create an object that would evoke the complex conditions that accompanied the journey, without knowledge of language, cultural and political customs and with only a few of the most basic pieces of clothing.

Nhớ: Space Between One End and the Other

12

Kvet Nguyen and Denisa Tomková

Her mother was only 19 years old and her father was 22. Both came here under different circumstances and in different years. They only met once here, even though they both came from the same village in Vietnam.

The common thread in the migrant story is transportation, moving from one place to another. Fashion designer Anna Tran works with the theme by using the element of the checkered pattern, which she took from the checkered plastic raffia bags. For the artist, these bags, associated with migration,⁵ are the symbol of memories of her childhood, of the nomadic way of life that accompanied her childhood in Moravia. In the bags her and her mother carried not only their personal belongings, but also items for sale, which later became their source of income. Anna's abstract installation, created especially for this exhibition, in the shape of a cloud, is an instrument of transformation back in time, into her own family story. After the exhibition, Anna will use the fabric for her new fashion collection.

I imagine I'm 25 and I'm leaving my whole family behind. I'm going to a place where there are people I've called Westerners for years, a critical term for those who destroyed my homeland. They've done it repeatedly and now I'm

going to become one of them. At least I will try to be. They are all counting on me. I am the chosen one of the family who has been given the privilege to leave, and this is the first time I have known the feeling of privilege. I probably would have stayed, too, if it weren't for the poverty. We'd have enough of those rice paddies and small crab hunting if it wasn't all collapsing. There are too many mouths to feed. That leaves the responsibility on me.

I may be going to a developed part of the world, but I'm going to live like the lowest class to send money home. There's a lot more of it needed there. I heard about Czechoslovakia on the news. It's supposedly a nice country with nice women, so says a neighbour who gossips all over the village. I also leave my own wife and first-born daughter, who doesn't know me because she was born during the Sino-Vietnamese War, in which I fought. I am leaving behind a language that was probably not meant for me. My wife believes in destiny, but this Vietnamese one didn't work out for us. I don't know how I will learn another language that breaks my heart with its hardness and unfamiliarity.

I'll forget the contortions of my own lineage, but I won't even realize it. I break

*all friendships. It's as if I'm erasing my past. I trade my own life for someone else's. It seems to me sweetly distant. Will it still be me? The unknown and the strange are my new home. And whenever I return, I will be the one who left.**

In Vietnamese, the word for missing someone and remembering them is the same: nhớ. Sometimes, when you ask me over the phone, Con nhớ mẹ không? I flinch, thinking you meant, Do you remember me? I miss you more than I remember you.⁶

Hall claims that the sense of a cultural identity, tradition, its truth to its origins, this “authenticity” is a myth - “with all the real power that our governing myths carry to shape our imaginaries, influence our actions, give meaning to our lives, and make sense of our history.”⁷ In this world of multiculturalism and liquid modernity⁸, we all have some sense of diaspora within us. “This is the familiar, deeply modern, sense of dislocation which—increasingly appears—we do not have to travel far to experience. Perhaps we are all, in modern times—after the Fall, so to speak—what the philosopher Heidegger called “Unheimlichkeit”:

Nhớ: Space Between One End and the Other

13

Kvet Nguyen and Denisa Tomková

literally, “not-at-home.”⁹ In the context of former socialist countries, the Vietnamese community is considered an “unintended diaspora”, “those students, trainees and workers who were expected to return home.”¹⁰

The line between the concept of one true home and nationalism is very thin. Hall reminds us that this is precisely the issue, that we cannot live without hope, but at the same time there is a problem when we take it too literally. “It is, after all, precisely this exclusive conception of “homeland” that led the Serbs to refuse to share their territory—as they have done for centuries—with their Muslim neighbors in Bosnia and justified ethnic cleansing in Kosovo. It is a version of this conception of the Jewish diaspora, and its prophesied “return” to Israel, that is the source of Israel’s quarrel [sic] with its Middle Eastern neighbors, for which the Palestinian people have paid so dearly and, paradoxically, by expulsion from what is also, after all, their homeland.”¹¹

We, the second generation of the Vietnamese diaspora, have been in the West since birth or early adulthood. We are the children of those who came here but were not born here. This generation is the generation

that receives much of the legacy of intergenerational trauma. The complicated emotions of uncertainty and the disconnectedness of two worlds. Like our parents, we ask ourselves the questions “what would it have been like if we had stayed in Vietnam?” But at the same time, unlike them, we are free from the direct influence of political events in Vietnam. This hybrid position drives us to understand our roots - all the more so when they are uprooted and planted in a new land. It allows us to operate on the margins, to balance and grasp the ambiguous tendencies of a blended identity.

*The space between one end and the other. We are like constantly oscillating molecules that encounter limits but also openness in a new land. They are bumps in the contrasts we have been brought up on. Is there a right answer in fluidity? How does integration and assimilation enter into the process of recognition? Where does our memory end and another one begins?**

Perhaps we shall give up altogether or rather expand the idea of home. Just as Sophie Lewis teaches us to “abolish the family,”¹² we should abandon the idea of homeland. Not to lose something, but to expand it widely. Home can be a complicated, multi-layered,

intricate sense of belonging to this world with overlapping influences, languages and memories. The two curators of this exhibition, one born to Vietnamese parents in Slovakia, the other a Slovak who spent her entire adulthood outside of Slovakia and completely lost her sense of “homeland”, invite you to contemplate the theme of belonging and home.

A stroke on the cheek for a re-membling combat against forgetfulness. By exposing all of this I am talking to my father and I am holding the hand of my mother.

With the countless languages that I have been given to speak. Whether out loud or in silence Most of the time in silence.¹³

Nhớ: Space Between One End and the Other

14

Kvet Nguyen and Denisa Tomková

1 Kvet Nguyen.
Is the edge of the world a
place from which to speak
the world? (2021).

2 Stuart Hall in
Catherine Hall and Bill
Schwarz (eds). *Stuart Hall:
Essential Essays, Identity
and Diaspora*. Volume
2. Duke University Press
(2018), p.208.

3 Alena Alamgir.
“Mobility: Education
and Labour” in James
Mark and Paul Betts (eds).
*Socialism Goes Global.
The Soviet Union and
Eastern Europe in the Age
of Decolonisation* (2022), p.
290-291.

4 Ibid, p. 312.

5 They were
already used by other artists
from the region of Central-
Eastern Europe, e.g.: Yulia
Kostereva, Yuriy Kruchak
and Ghenadie Popescu.
See: Amy Bryzgel. “Street
appeal: a decade of socially
engaged performance art
from the former East” in
New East Digital Archive
(2016): <https://www.new-east-archive.org/articles/show/5393/performance-participatory-art-new-east>

6 Ocean Vuong.
*On Earth We're Briefly
Gorgeous: A Novel*. Vintage.
Penguin Press (2019), p. 186.

7 Stuart Hall
(2018), p. 209.

8 Zigmund
Bauman. *Liquid Modernity*.
Polity Press (2013).

9 Hall, p. 208.

10 Christina
Schwenkel. “Vietnamese
in Central Europe: An
Unintended Diaspora” in
*Journal of Vietnamese
Studies* (2017) 12(1): 1-9, p. 2.

11 Stuart Hall
(2018), p. 210.

12 Sophie Lewis.
*Abolish the Family: A
Manifesto for Care and
Liberation*. Verso (2022).

13 Nhu Xuan Hua:
<https://huismarseille.nl/en/exhibitions/nhu-xuan-hua/>

An Unintended Diaspora: Vietnamese Migrants in Central Europe

15

Christina Schwenkel

Sections of this essay were originally published as “Vietnamese in Central Europe: An Unintended Diaspora,” *Journal of Vietnamese Studies* 12, no. 1 (2017): 1-9. The author would like to thank the University of California Press for permission to republish some of those revised and updated ideas here.

In the German film, *Sunday Menu*, written and directed by Liesl Nguyen in 2011, a Vietnamese teenager, named Mi, on the outskirts of Berlin struggles with a sense of isolation and dislocation as the threat of bankruptcy looms over the family restaurant.¹ Caught between a wistful grandmother, a desperate mother, and an assimilated cousin, Mi negotiates the conflicting feelings of familiarity and foreignness that she encounters in everyday language and cultural practice through the metaphor of food – the weekly menu that pulls her between her German and Vietnamese social worlds. On the surface, the film explores themes commonly found in the literature on Vietnamese diasporic subjects that tends to be “immutably connected to the nexus of war and refugee displacement”: precarity, racism and alienation, conflict across cultures and generations, and struggles with identity.² And yet, there is something curiously distinctive here that sets this story of alienation apart to reveal other Cold War migrant trajectories: the setting—towering blocks in a massive housing settlement—positions the protagonist within a very different history and genealogy of Vietnamese migration outside more familiar diasporic spaces that privilege the West, especially the United States. The discerning viewer

of *Sunday Menu* knows how to read the grey, concrete urban landscape as a metaphor for the socialist East. This is confirmed as Mi gazes on the family album in the company of her grandmother with black-and-white photographs of her parents arriving as hopeful contract workers in the 1980s in what was then The Democratic Republic of (East) Germany.

The fall of the Berlin Wall and the collapse of communism had a tremendous impact on Vietnamese migrant populations who were living in Eastern Europe and the Soviet Union. Their stories, however, are rarely included in discussions of Ostalgie, which privileges white memories of *die Wende*.³ Moreover, following the conclusion of the Cold War, fading sentiments of solidarity were replaced by racializing discourses and exclusionary practices as once-welcomed guests, who were the carriers of technology back to the homeland, became *personae non gratae* or what Damani J. Partridge called “leftover bodies.”⁴ In this essay, I refer to those “leftover bodies” within the post-Cold War era, encompassing students, trainees and workers who were meant to return home with enhanced skills for nation building but ended up staying, as constitutive of an “unintended diaspora” in former

socialist countries. In so doing, I aim to effect an alternative “worlding” of the Vietnamese diaspora,⁵ one that decenters the West where refugees settled to focus on those lesser-known pathways of migration that unfolded beyond the so-called Iron Curtain. My intention is to spotlight other frameworks of race and nation in order to enhance our understanding of the global operations of state socialism, if not its intersections with capitalism given that both systems relied on the racialized labor of deportable and expendable migrant bodies.

South of Berlin, the border area between eastern Germany and the Czech Republic has become another symbolic site for the cultural examination of an unintended Vietnamese diaspora populated by leftover “comrades of color”⁶ who came on temporary visas and chose to remain, often illegally, after the disintegration of communist regimes when their labor contracts were annulled. This situation forced vulnerable migrants to increasingly resort to the black market for their survival, a trend that had been steadily growing for years under socialism, as the literature shows.⁷ Rimini Protokoll’s theatrical production, *Vùng biên giới* [Border Zone] on the illicit trade in goods across borders and

An Unintended Diaspora: Vietnamese Migrants in Central Europe

16

Christina Schwenkel

across generations (passing down skills and memories, like in *Sunday Menu*), makes the provocative claim that Vietnam and its diaspora also lies somewhere “between Prague and Dresden.”⁸ Navigating between the Sapa Market in Prague and the Đông Xuân market in Berlin—the very market where Mi purchases restaurant supplies in *Sunday Menu*—the traders, proficient in German and Czech, grapple with similar questions of belonging, mobility, and precarity. These concerns encompass not only economic precarity, but also bodily vulnerability, particularly with the escalation of violent neo-Nazi attacks. Unlike Mi, however, the traders occupy a liminal zone of legal uncertainty; in Partridge’s words, they have become de facto *noncitizens* who no longer enjoy specific (albeit limited) rights and protections that came with their labor contracts. The promise of free movement across open EU borders—signified by abandoned border stations and an increase in the circulation of counterfeit goods—is mitigated by a lack of lawful residency and the looming threat of deportation, if not threat of physical attack. Few Vietnamese in Germany can forget the violent Rostock Riots in August 1992 when right-wing mobs attacked and fire-bombed a dormitory that housed

Vietnamese “contract workers” (referred to as *Vertragsarbeiter* in the socialist East to distinguish them from the “guest workers” in the capitalist West) for three harrowing days.

Sunday Menu and *Vùng biên giới* are but two examples from an extensive repertoire of cultural productions made by and about Vietnamese communities in the former East Bloc, referred to today, in post-Cold War geographical terms, as *Central Europe*. A growing corpus of creative and academic works, including exhibitions like “Nhớ: The Space Between One End and the Other” at Kunsthalle Bratislava, examine the historical development of this “accidental” diaspora during the global Cold War era of fraternal solidarity (as it was called at the time) and its enduring, vibrant presence in countries like Slovakia, Poland, the Czech Republic, Bulgaria, and Germany.⁹ A comparative history of what I call “socialist mobilities” to Eastern Europe and the USSR during the 1950s through 1989 lies beyond the purview of this brief essay.¹⁰ The scholarship does show, however, that despite striking similarities (sometimes down to the language used in bilateral agreements), significant differences existed in the scope

and conditions of migration to each respective country. As an example, consider the situation of the indebted Vietnamese workforce in Bulgaria, where Vietnamese labor was used to reduce Vietnam’s national debt burden.¹¹ However, this scenario did not uniformly apply to other countries, as the terms of debt and their repayment were subject to alternative negotiations. Conversely, in Poland, where formal labor contracts were absent, the Vietnamese population primarily comprised migrants who were former students and trainees.¹²

Overall, the migration histories to various countries in Central Europe do indeed exhibit overlaps and intersections at certain junctures. This is evident despite the existence of different models to accommodate the specific national needs, which were negotiated individually with the Vietnamese state. Commencing as early as the 1950s, socialist internationalist policies aimed to provide technological training for Vietnamese university students and apprentices in order to build a prosperous postcolonial nation-state. These policies gradually gave way to the mass labor exchange programs of the 1980s, a shift that was driven by a pressing need to salvage the

An Unintended Diaspora: Vietnamese Migrants in Central Europe

17

Christina Schwenkel

struggling command economies of the more industrialized socialist countries in Eastern Europe.¹³

This shift marked an important geopolitical transition, moving away from an *external*, collective emphasis on rebuilding Vietnam (in order to retain its position under the Soviet sphere of influence) to a more *internal* national focus on maintaining political and economic stability within individual countries. Raia Apostolova has shown how an “ethos of internationalism” changed over time as Vietnamese workers took on value as surplus labor.¹⁴ And yet it would be a mistake, she argues, to see them only as exploited, racialized victims who became the target of hostile resentment (not to mention a gaffe to see racism simply as a byproduct of capitalism). Ultimately, the journey to what Vietnamese migrants referred to as “going West” [*đi Tây*], which constituted the “East” for capitalism during that era, held the allure of granting Vietnamese men and women entry into a socialist dreamworld or “paradise” as it was frequently depicted. This vision encompassed an escape from the ravages of war and poverty, offering instead the possibility of peace and material plenty.¹⁵

Likewise, Alena Alamgir’s observations of labor migration to Czechoslovakia advocate for a more critical positioning of the worker, as well as the Vietnamese government, which she argues, was not entirely indifferent to the needs of its labor force and its working conditions, contrary to commonly held assumptions.¹⁶ In all settings, it becomes apparent that relying solely on top-down methodologies to comprehend state power and the diversity of Vietnamese experiences with everyday socialism in Europe is largely insufficient. Instead, the situation calls for the application of multiple methodological tools and approaches, such as multi-sited transnational ethnography, archival work with previously inaccessible records, and/or the use of the Vietnamese language when working with diasporic populations. These approaches would allow for more nuanced narratives to emerge that challenge the trend in prevailing scholarship to downplay subaltern agency while overstating the extent of state control and surveillance. Although undeniably true of state authorities in many instances, there exists an epistemological risk in oversimplifying such a narrative as the dominant experience of students and workers in labor migration programs. In reality, state socialist regimes

frequently encountered resistance and refusals from enterprising and aspiring Vietnamese subjects, even in the face of potentially punitive actions that, in extreme scenarios, might entail repatriation.

The collapse of communism profound shaped the lives of Vietnamese students, trainees, and workers in socialist Europe, setting their experiences apart from Vietnamese diasporas in other regions whose lives were not as directly effected by the events of 1989 (except perhaps for Vietnamese refugees in West Germany). Unlike exiles in Western Europe, North America, and other allied capitalist countries, these groups of “socialist-mobile” Vietnamese, totaling over two hundred thousand, were originally intended to comprise a temporary labor force, rather than become permanent residents. The “gift” of skills acquisition was envisaged to contribute to establishing a technologically-advanced, industrial economy back in Vietnam. With the fall of the Berlin Wall, factories in the East shuttered, and most workers returned home, lured by compensation payments of 3,000 Marks in the case of reunified Germany. Some opted to stay—with certain individuals claiming asylum—while others returned illegally,

An Unintended Diaspora: Vietnamese Migrants in Central Europe

18

Christina Schwenkel

taking considerable risks to cross Ukraine to reach Poland, Germany, and the Czech Republic.¹⁷ Similar to their co-ethnics in the capitalist West, these migrants were also drawn by promises of certain freedoms.¹⁸ However, their everyday practices and means of livelihood exhibited distinct characteristics: Vietnamese transnational connections within and across Central Europe, as seen in *Vùng biên giới*, stand out as a distinguishing feature of this unintended diaspora. This feature defies the conventional bi-national framework of homeland-hostland that informs much of the existing scholarship. Instead, these migrants, because of their engagement in economic, social, political, and sometimes even criminal activities,¹⁹ are highly mobile, even as their relationship to the Vietnamese state remains complex and ambivalent. Cross-border trade and the underground traffic in goods have played a significant role here, leading to the stigmatization of Vietnamese migrants due to perceptions of hoarding and profiteering. Specifically, they were often accused of contributing to material shortages, which became a dominant trope and experience of everyday socialism.²⁰ Paradoxically, it is precisely due to this history, which underpins much capitalist-driven migration today, that the geographies of these

expansive networks of commodity exchange continue to be centered on circulations within the former East. To a significant extent they build on previous transactional histories and flows of goods from Vietnam across China and the Soviet Union, and into Eastern Europe.²¹ Phi Hong Su's work helps us to understand why such stigma continues to exist: how Cold War imaginaries and constructs of the socialist Other remain firmly in place and continue to shape co-ethnic relations, particularly between Vietnamese refugee-citizens in the West and contract worker-noncitizens in the East.²² She argues that fraught relations are now ensconced in a politics of EU integration, as well as notions of good and bad migrants, rather than merely anti-communism. More broadly, the eastern "Vietnamese syndrome" reflects the tendency to draw links between unlawful migrants and economic crisis in many post-transition countries. Once comrades in the struggle against imperialism, Vietnamese migrants from the socialist era now find themselves being scapegoated for society's ills within an increasingly populist Europe that imagines itself as homogenous and free from the bodies of foreign Others. The distinctive histories and enduring legacies of the Vietnamese diaspora in

Central Europe presented in academic and creative works, including the "Nhớ" exhibition, dispel the stereotypical perception of postwar Vietnam as a closed and isolated country cut off from the rest of the world. This portrayal obscures the narratives of socialist-era mobilities and the emergence of unintended—and to this day, little known—migrant communities that subsequently formed.²³ These migration genealogies also challenge the notion of a monolithic and unified global Vietnamese diaspora. As Su reminds us, there is no better place than Berlin to study how divergent pathways of Cold War Vietnamese migration intersected after the fall of the Wall, when the figure of the refugee and the figure of the contract worker encountered one another within the context of a reunified urban space. One must then speak of the Vietnamese "community" in Berlin in the plural, given its vastly different political orientations and relations to the homeland, a position also taken by Kien Nghi Ha in the path-breaking volume he edited, "Asian Germans" [*Asiatische Deutsche*].²⁴ The persistence of an ideological divide between these two groups was evident in an anti-China demonstration in eastern Berlin that I attended in 2015. The event, backed by the Vietnamese

An Unintended Diaspora: Vietnamese Migrants in Central Europe

19

Christina Schwenkel

embassy, attracted a gathering of Vietnamese migrants (with the added presence of supporters from eastern Germany) who proudly displayed the flag of the Socialist Republic of Vietnam. In contrast, the flag of the defunct southern Republic, frequently observed among refugee-based populations in the United States and in western Europe, including western Berlin, was noticeably absent.

Grażyna Szymańska-Matusiewicz's work articulates the fraught dynamics of these contentious homeland politics. However, she also cautions against oversimplifying the interpretation of post-socialist landscapes.²⁵ In the case of Poland, the Vietnamese population is rife with complexities and tensions, as migrants delicately navigate between engagement with state entities and civil society organizations. This balancing act involves reaffirming their allegiance to Vietnam and its institutions, while concurrently advocating for democratic reforms. In eastern Berlin, Warsaw, and elsewhere, loyal Vietnamese migrants face a perplexing dilemma: how to embody the role of a dutiful subject of a socialist state in a post-socialist society, where antipathy towards the communist past remains palpable.

Awareness of this unintended diaspora in Central Europe is growing steadily thanks to the creative and academic efforts of artists, scholars, curators, filmmakers, and others. It is worth noting that most critical works on the Vietnamese diaspora in the former East Bloc and Soviet Union are not accessible in English (and are regrettably not cited here). Moreover, knowledge of "the diaspora" remains strikingly bifurcated along a Cold War-inflected, East-West binary, where "transnational Vietnam" tends to privilege political displacement (refugees),²⁶ as well as bi-national circulations between Vietnam and western countries only. The scholars whose works I have mentioned here have made huge strides to overcome this epistemological divide, while recognizing how the legacy of the Cold War continues to shape everyday life and social relationships. My hope is to spark a more inclusive and comprehensive approach to understanding the complex histories and social lives of Vietnamese migrants across other regions of the world. An inclusive approach would avoid reducing people to mere instruments or victims of the state, but instead point to the transformative connections and forms of agency that have emerged. And while work on Vietnamese diasporas also brings to light the

tenacious persistence of Cold War frameworks, as well as the emergence of a new language of exclusion, these paradigms and divisions *are* gradually shifting. As Szymańska-Matusiewicz has shown, pro-democracy migrants in Poland are forging new connections with refugee activists in Westminster, southern California, an area referred to as "Little Saigon," due to its substantial Vietnamese refugee population.²⁷ This image of Warsaw-Westminster solidarity might be the starting point for new diasporic imaginaries.

An Unintended Diaspora: Vietnamese Migrants in Central Europe

20

Christina Schwenkel

1 According to Alisa Kotmair, who also worked on the film: Phạm Thị Hoài's short story "Thực đơn Chủ nhật" provided inspiration for *Sunday Menu*. Alisa Kotmair, "Sunday Menu, the Film," *alisakotmair.com*, 2017, <http://alisakotmair.com/2009/09/08/sunday-menu-an-explanation/> (accessed November 10, 2015)

2 An Tuan Nguyen, "More Than Just Refugees: A Historical Overview of Vietnamese Professional Immigration to the United States," *Journal of Vietnamese Studies* 10, no.3 (2015): 87–125, 88.

3 Christina Schwenkel, "The Things They Carried (and Kept): Revisiting 'Ostalgie' in the Global South." *Comparative Studies in Society and History* 64, no. 2 (2022): 478–509.

4 Damani Partridge, *Hypersexuality and Headscarves: Race, Sex and Citizenship in the New Germany* (Bloomington: Indiana University Press, 2012), 25.

5 Fiona I. B. Ngô, Mimi Thi Nguyen, and

Mariam B. Lam, "Southeast Asian American Studies Special Issue: Guest Editors' Introduction," *positions: asia critique* 20, no.3 (2012): 671–684, 673.

6 Quinn Slobodian, ed., *Comrades of Color: East Germany in the Cold War World* (New York: Berghahn Press, 2015).

7 See, for example, Melanie Beresford and Đặng Phong, *Economic Transition in Vietnam: Trade and Aid in the Demise of a Culturally Planned Economy* (Northampton, MA: Edward Elgar, 2000).

8 Rimini Protokoll, "Vùng biên giới," *pimini-protokoll*, http://www.rimini-protokoll.de/website/en/project_4238.html (accessed June 9, 2016). Thank you to Alisa Kotmair for introducing me to this production.

9 Of course, a large "unintended" population of Vietnamese diasporics also established itself in Russia and its former republics following the dissolution of the Soviet Union. Nonetheless, I maintain the focus on Central Europe due to its role as a perceived gateway

to the West, generating unique opportunities and aspirations.

10 One useful comparative reference for readers might be Alena K. Alamgir and Christina Schwenkel, "From Socialist Assistance to National Self-Interest: Vietnamese Labor Migration into CMEA Countries," in *Alternative Globalizations*, James Mark, Steffi Marung and Artemy Kalinovsky, eds. (Bloomington: Indiana University Press, 2020). Pp. 100–124.

11 Raia Apostolova, "From Real Socialism to Real Capitalism: The Making and Dismantling of the Vietnamese Worker in Bulgaria," in *Situating Migration in Transition: Temporal, Structural and Conceptual Transformations of Migrations, Sketches from Bulgaria*. Raia Apostolova, Neda Deneva, and Tsvetelina Hristova, eds. (Sofia: Collective for Social Interventions, 2014).

12 Grażyna Szymańska-Matusiewicz, *Vietnamese in Poland: From Socialist Fraternity to the Global Capitalism Era* (Berlin: Peter Lang, 2019).

13 Christina Schwenkel, "Socialist Mobilities: Crossing New Terrains in Vietnamese Migration Histories," *Central and Eastern European Migration Review* 4, no.1 (2015): 13–25.

14 Raia Apostolova, "Duty and Debt under the Ethos of Internationalism: The Case of the Vietnamese Workers in Bulgaria," *Journal of Vietnamese Studies* 12, no. 1 (2017): 101–125.

15 Christina Schwenkel, "Rethinking Asian Mobilities: Socialist Migration and Postsocialist Repatriation of Vietnamese Contract Workers in East Germany," *Critical Asian Studies* 46, no. 2 (2014): 235–258.

16 Alena Alamgir, "Race Is Elsewhere: State-Socialist Ideology and the Racialisation of Vietnamese Workers in Czechoslovakia," *Race & Class* 54, no. 4 (2013): 67–85.

17 Trangđài Glassey-Trảnguyễn, "Risk as Mobility: Undocumented Vietnamese Migrants in A Transnational Legal Limbo." MA thesis,

Southeast Asian Studies, University of California, Riverside, 2016.

18 Cf. Mimi Thi Nguyen, *The Gift of Freedom: War, Debt, and Other Refugee Passages*. (Durham, N.C.: Duke University Press, 2012).

19 Miroslav Nožina, "Vietnamese Organised Crime in The Czech Republic." *Perspectives* 15 (2000): 16–30.

20 As Jonathan Zatin has argued, hostility towards foreigners focused not on competition for jobs as is often the case with xenophobia in the West, but on competition for scarce goods. Jonathan Zatin R. "Scarcity and Resentment: Economic Sources of Xenophobia in the GDR, 1971-1989." *Central European History* 40, no. 4 (2007): 683–720.

21 Schwenkel, "Rethinking Asian Mobilities," 250.

An Unintended Diaspora: Vietnamese Migrants in Central Europe

21

Christina Schwenkel

22 Phi Hong
Su, *The Border Within:
Vietnamese Migrants Transforming
Ethnic Nationalism in Berlin* (Palo
Alto: Stanford University Press,
2022).

23 Schwenkel, "Rethinking
Asian Mobilities," 236.

24 Kien Nghi Ha, *Asiatische
Deutsche: Vietnamesische Diaspora
and Beyond* [Asian Germans:
Vietnamese Diaspora and Beyond]
(Berlin: Assoziation A., 2012).

25 Grażyna Szymańska-
Matusiewicz, *Vietnamese in Poland:
From Socialist Fraternity to the
Global Capitalism Era* (Berlin: Peter
Lang, 2019).

26 An Tuan Nguyen, "More
Than Just Refugees," 88.

27 Grażyna Szymańska-
Matusiewicz, "Democracy
after 'The End of History':
Vietnamese Diasporic Liberalism in
Poland," *Social Anthropology* 29, no.
2 (2021): 404–420.

Recalcitrant Women

22

Internationalism and the Redefinition of Welfare Limits in the Czechoslovak-Vietnamese Labor Exchange Program

Alena Alamgir

This is an extract from the essay that was originally published as “Recalcitrant Women: Internationalism and the Redefinition of Welfare Limits in the Czechoslovak-Vietnamese Labor Exchange Program,” *Slavic Review*, 73(1), (2014), 133-155. The text is republished by permission of the author and the copyrights holder Cambridge University Press.

A young woman of 22, Ms H arrived in Czechoslovakia in August 1981 to work in a canning and distillery factory.¹ Just as the rules of the Vietnamese-Czechoslovak labor exchange program required, shortly upon arrival, Ms H went for a comprehensive medical checkup. Since, as she put it, “the goodbyes had been beautiful,” she alerted the interpreter who accompanied the group to the doctor’s office that she had missed her period, wanting him to ask the doctor “to focus more thoroughly on that area.” She knew that pregnancy meant an immediate return, so her plan was to obtain an abortion. However, no pregnancy was diagnosed, and so she started her work at a conveyor belt, straightening up improperly placed bottles. Yet, some two months later, it turned out that she, indeed, had been pregnant, and moreover, that the pregnancy was high risk, and she was hospitalized. Three months later, the director of the canning company came to the hospital and “dragged her, wearing only a hospital dressing gown” to a gynecologist who was willing to write an expert opinion claiming that Ms H was fit to fly back to Vietnam. The director secured a plane ticket for Ms H, who was devastated. She feared that returning as a single mother would mean that her mother and perhaps even her sister would lose their jobs, which would have meant that, since her father was an invalid due to an injury from the American war, the family

would be destined for the life of penury, not to mention the subject of public moral disapproval. However, almost as in a page-turner, several extraordinary people, Vietnamese and Czech, came to Ms H’s rescue. A complicated rigmarole ensued. At the end of it, she stayed in Czechoslovakia, gave birth to her child, and, with the help of her benefactors, secured housing and a job.

While the resolution of Ms H’s story was unique, the initial circumstances were not. Hundreds of Vietnamese female workers who arrived in Czechoslovakia between 1981 and 1989 found themselves pregnant, and most of them fought to stay and finish their contracts. In this article I examine the issue of Vietnamese workers’ pregnancies and show how that issue became an arena of contention between the Czechoslovak and Vietnamese governments. The representatives of the two states conceptualized workers’ pregnancies in starkly different ways. Whereas the Vietnamese state treated the pregnancies as an issue of *labor rights*, the Czechoslovak state vacillated between approaching them as a *health issue* and a *disciplinary infringement*. I argue that the struggle over the definition of pregnancies, and thus, exceedingly importantly, over the appropriate treatment of (pregnant) Vietnamese workers, was part and parcel of the changes that the program underwent in the 1980s,

which turned it from a program largely animated by internationalist concerns into one that became conceived, in important ways, as a market exchange between the two countries.

When it came to policies toward pregnant Vietnamese workers, the concerns about labor shortages met head on with the Czechoslovak state’s gender and welfare policies. In this, the program reflected a more general tension that, I argue, constituted a pressing challenge and a core feature of the regime. It was the tension between, on the one hand, *the pressure to increase (maintain) productivity*, which was hindered by endemic labor shortages, and, on the other hand, *the pressure to increase fertility*, which was motivated by the fact that, Czechoslovakia, just like other countries in the region, faced some of the lowest birthrates in the world.²

The Czechoslovak-Vietnamese labor exchange program was directly and visibly implicated in the concern over productivity, and indirectly and less visibly in the concern over fertility. The program helped plug holes in the labor market while making easier the implementation of policies that sought to provide incentives to Czechoslovak women to bear more children. However, the success of the strategy was predicated upon the Czechoslovak state defining and treating Vietnamese women in dramatically

Alena Alamgir

different ways than citizen-women. Citizen-women were exhorted to be heroic workers and proud mothers.³ Vietnamese women were expected to be just the former.

VIETNAMESE WORKERS IN STATE-SOCIALIST CZECHOSLOVAKIA

In 1967, the Vietnamese and Czechoslovak governments agreed, at the request of the former, that 2,100 Vietnamese citizens, classified as “trainees” (*praktikanti*), would arrive for training of 3 to 5 years.⁴ The trainees included both engineers and skilled blue-collar workers, who worked closely with Czechs and Slovaks in factories to develop skills that the Vietnamese government identified as important. In the treaty⁵ through which the program was set up, the Czechoslovak state agreed to cover all expenses except for the cost of transportation to Czechoslovakia.⁶ This phase of the program was characterized by an intense concern (of the distinctly state-socialist paternalist sort) on the part of the Czechoslovak administrators about the trainees’ wellbeing and the efficacy of their training. The former is evident, for instance, from the tasking of the Institute for People’s Nutrition (*Ústav pro výživu lidu*) with the creation of a menu for the incoming trainees, in which “food [would] at first correspond more to the Vietnamese culinary customs, and only later shift to our food so that

the trainees do not experience difficulties when they transition to companies and eat in company cafeterias.”⁷ The evidence of the latter are the adjustments the Czechoslovak administrators made to the program in order to improve the outcomes of Vietnamese citizens’ training, which culminated in the decision to send the last batch to vocational schools (despite the fact that that meant increased costs for the Czechoslovak state).⁸

In the early 1970s, the Vietnamese government approached its Czechoslovak counterpart with a request for an expansion of the program. The result was a treaty signed on 8 April 1974, under which more than 5,000 Vietnamese citizens arrived in Czechoslovakia during the 1970s.⁹ They spent the first 2.5 to 3 years as apprentices in vocational schools,¹⁰ and another 2 to 2.5 years as qualified laborers working for the companies that had sponsored the vocational schools. Since it was the Czechoslovak state that paid for everything, throughout the first two phases (1967–1980), Czechoslovak officials expected to be, in accounting terms, “in the red.”¹¹ In their reports, Labor Ministry clerks estimated that Czechoslovakia would “recover,” through the factory work of Vietnamese vocational schools’ graduates, about two-thirds of the financial resources it put in. Indirect evidence suggests that, contrary to these initial expectations, Czechoslovakia even-

tually ended up at least “breaking even.”¹² A more thorough consideration of the implications of this point is beyond the scope of this article, but for my current purposes, I will note that Czechoslovak officials were not aware of the potential “advantageousness” of this form of the program at the time they agreed to it, and hence, its introduction was not influenced by profit motives. In these earlier phases, the Czechoslovak leadership conceptualized the program squarely as one of internationalist assistance and it generally tried hard to accommodate Vietnamese government’s wishes as to the industrial areas in which the workers were to be trained, which meant that it was the Vietnamese state’s needs that to a significant extent shaped the program.¹³ The conceptualization of the program as internationalist assistance exerted a powerful influence on the actions of Czechoslovak officials. When the Vietnamese officials presented requests that were difficult to fulfill for the Czechoslovak administrators due to logistical constraints (chiefly, scarcity of housing), Czechoslovak officials stressed during their internal debates that the requests stemmed from an “urgent need to build and develop [Vietnam’s] national economy, and hence it [was] not possible to refuse [them].”¹⁴ Similar statements appeared repeatedly in ministerial reports at this time. Hence, during the second phase, too, the concerns that can be broadly

Alena Alamgir

described as socialist and internationalist dominated the framing of the program and guided the manner in which it was implemented.

From roughly the mid-1970s, however, Czechoslovak officials started to debate the possibility of adding another form of labor exchange program, one that would modify the program's unambiguous focus on aid and transform it into something that would serve the interests and needs of the Czechoslovak state and industrial companies as well. The idea appeared for the first time in the record of an April 1976 meeting of the Czechoslovak part of the Czechoslovak-Vietnamese Commission for Economic and Technical Cooperation.¹⁵ It then resurfaced periodically¹⁶ in Czechoslovak Labor Ministry documents. The Vietnamese side responded to these proposals in 1980 when a qualitatively new form of the program was negotiated and brought to life in a treaty signed in November 1980.¹⁷ On the basis of this treaty, eventually tens of thousands of Vietnamese citizens arrived in Czechoslovakia for work between 1981 and 1989.

While this latest iteration of the program, in which the workers arrived on 4-year contracts, was ostensibly still built on the principles of socialist, for the first time, the needs of the Czechoslovak state took precedence when it came to the industrial areas

into which the workers were channeled. The Czechoslovak state, and the individual enterprises, came out ahead in financial terms as well. There were no 3 years of vocational school expenses to cover, only a 3-month language course, an initial clothing donation, and modest annual per-worker fees¹⁸ that the Czechoslovak state paid to its Vietnamese counterpart. In the context of endemic labor shortages, this was a bargain.

STATE-SOCIALIST MOTHERHOOD

State-socialist regimes (as most other regimes) highly valorized motherhood, which they saw as crucial to women's role in society. This valorization stemmed from the importance that the state accorded to the family as the "cradle of socialization," whose purpose it was to produce good socialist citizens, and, of course, quite literally, future workers. Indeed, the ideological valorization of motherhood was an accompaniment to another goal – the perceived imperative to reverse the falling fertility rates. While some countries, notably Romania, dealt with the issue by restricting access to birth control and legal abortion, others relied more on incentives-based approaches, and in the late 1960s started to introduce various family-oriented benefits.

Czechoslovak leadership, too, implemented a series of policies whose

goal it was to convince women to have (more) children. These policies included the extension of maternity leave at almost full pay to 26 weeks,¹⁹ which later became supplemented by maternity grants designed to provide an optional maternity leave.²⁰ Furthermore, by 1976, women could, once the paid maternity leave elapsed, opt to stay on additional unpaid maternity leaves (i.e., with their jobs were guaranteed to them upon return) for up to 3 years.²¹ In 1971, the lump-sum given to parents upon the birth of a child was doubled to Kčs2,000, which represented roughly 2 to 4 weeks of family income.²² In 1973, monthly childcare allowances were increased: a family received Kčs90 if it had one child, Kčs430 monthly for two children, Kčs880 for three children, and Kčs1,280 for four or more children. These amounts constituted "a significant contribution to the family income,"²³ as in 1978 the average monthly wage in the socialist sector was Kčs2,759.²⁴ In 1973, low-interest loans were made available to newlyweds under the age of 30. In addition to advantageous interest rates (1% if used to purchase a home, and 2.5% if used to purchase furnishings), when the couple's first child reached first birthday, Kčs2,000 was written off, and Kčs4,000 at the first birthday of each subsequent child.²⁵ Thus, by the late 1970s, the Czechoslovak government was spending almost 4% of its annual budget on direct cash benefits to

Alena Alamgir

families and mothers, and an *additional* 7% on services and subsidies in kind, such as those going to day-care centers, school cafeterias, children's goods, or tax and rent deductions.²⁶ Women were also able to retire between three and seven years earlier than men, depending on the number of children they had mothered.²⁷ According to Frejka, this level of welfare spending amounted to "a proportion almost certainly exceeding comparable expenditures in any other developed country."²⁸ While some of these policies removed women from the labor force pool, other policies were clearly intended to encourage women to work. Together, they were supposed to make it possible for women to be both workers and mothers, even if they were not necessarily expected to devote themselves to both simultaneously. Moreover, because the maternity-leave benefits amounted to "remuneration for women's work as mothers,"²⁹ the state turned mothering into a kind of paid labor. Czechoslovak women were, therefore, valued and rewarded for both their productive and reproductive labor.

For foreign workers, however, the relationship between production and reproduction was configured very differently. The protocols (*Ujednání*) did not contain any explicit mention of the workers' possible pregnancies or motherhoods (parenthoods). However, pregnancy appeared in an addendum

titled "Criteria for the assessment of VDR citizens' medical fitness [*způsobilost*] for the participation in professional training in Czechoslovak organizations,"³⁰ where it was listed in section (c) Contraindications, which enumerated the conditions preventing candidates from being considered for the program. This was the case in all contract documents signed from the early 1970s on.³¹ However, the treaties differed in how they addressed the issue of workers' potential parenthoods.

The 1967 *Principles of Material Provisioning*³² stipulated that Vietnamese citizens would receive childcare benefits for children born in Czechoslovakia or those that acquired permanent residence there (a highly unlikely scenario). The amount of these benefits was not specified, which suggests that it would have corresponded to the benefits awarded to Czechoslovak families (however, let us note that the document predated the launch of the massive pronatalist measures). It also explicitly stated that no childcare benefits would be paid for children residing in Vietnam. The 1974 treaty handled the issue in an identical manner. Thus, this arrangement allowed Vietnamese workers to partake in one kind of the generous Czechoslovak family welfare benefits, at least in principle. And quite possibly only in principle. This is because while the proportion of women between 1967 and 1973 was about one-quarter

of the overall number,³³ this translated into only some 300 women total. In the 1970s wave, the proportion of women was very low. Exact statistics are unavailable, but personnel files from a major engineering company (Škoda Plzeň) show that out of 131 Vietnamese that it had educated in its vocational schools in the late 1970s, and subsequently employed in its factories, only five, i.e., less than 4%, were women. A Czech Labor Ministry statistic for the year 1980 suggests that the general proportion may have been somewhat higher, possibly around 8%, but this figure still translated into only 290 women in that year.³⁴ Hence, for all practical purposes, the only workers to whom the childcare stipulation would have applied in the late 1960s and 1970s were Vietnamese *men* who fathered children with Czech or Slovak women. In such situations, however, the point was moot as the children's citizen-mothers were automatically eligible for the benefits. The stipulation disappeared completely from the treaty through which the apprentice-worker form of the program was extended in December 1979,³⁵ which omitted the mention of benefits for children altogether.

The contract-worker form of the program, ushered in by the November 1980 treaty, finally brought in much greater numbers of women. Although their proportion still hovered around 25%, since the overall numbers of

Alena Alamgir

arriving workers were increasing, so were the absolute numbers of women, and hence potential mothers. In 1981 women comprised about 25%, or 1,926 persons, of all Vietnamese workers; in 1982, their proportion increased to 27% (4,739), then fell slightly to 26% in 1983, which, however, corresponded to 5,876 women in absolute numbers, and, at the end of 1989, the proportion of 25% translated into the presence of 8,342³⁶ Vietnamese women working in Czechoslovakia. In contrast to the previous 12 years, Vietnamese workers' pregnancies and motherhoods became a salient issue between 1980 and 1989 and the policies toward pregnant Vietnamese workers became highly relevant at this point.

The instructions³⁷ accompanying the 1980 treaty stipulated that the workers would be eligible only for the lump-sum birth benefit, provided that the child was born in Czechoslovakia. The treaty documents explained that, with the exception of healthcare and sick-leave wage compensation, the Czechoslovak state considered all Vietnamese welfare claims settled by the fees that the Czechoslovak state paid to Vietnam. These fees had three components.³⁸ The first was a flat annual fee of Kčs2,400 per worker, which was to settle all present and future welfare claims such as pensions, accidents insurance (upon return), healthcare for the workers' relatives in Vietnam, and the workers'

own healthcare upon return, as well as "all other benefits that the Vietnamese state might provide to its citizens." The second was the lump sum of Kčs1,000 per worker billed as a recruitment fee, and finally, a monthly sum of Kčs180 per worker earmarked for the care of workers' children to be delivered by the *Vietnamese state*. In other words, the Czechoslovak state paid this fee in lieu of the monthly childcare benefits it disbursed to citizen-parents. The regulations further explained that the figure was based on the assumption of an average of three children per worker. Thus, the benefit came to Kčs60 per child.

Several differences between the domestic childcare benefit and this "surrogate" benefit are readily apparent. For one thing, while the benefit that the Czechoslovak state paid to its citizens was disbursed to individuals, it paid the "surrogate benefit" to the partner state. As a result, it is not clear whether the individual workers and their families ever received these putative benefits or not. Also, while the benefit for citizens was calibrated to the number of children, the "surrogate benefit" was a flat per-worker fee regardless of the actual number of children a specific worker might have had. Setting up the benefit in this way certainly made bureaucratic sense, as flat payments are easier to administer. However, the method also expressed the peripherality of the Vietnamese

workers when it came Czechoslovak state's concern for their welfare *not directly connected with their productive labor in the country*. Finally, there is the glaring gap in the absolute amounts: Kčs880 that Czechoslovak parents of three received versus Kčs180 allocated to Vietnamese families. One might object that the standard of living in the two countries was very different too. But the banishment of this sort of calculus that prized, and priced, different lives differently was one of the cherished goals and tenets of state-socialist ideology in general and internationalism in particular. This suggests that while internally the Czechoslovak state did its best to implement socialist principles in regard to citizens' welfare, in international relations it applied logic not dissimilar from that guiding the relationships between capitalist states.

PREGNANCY AS A DISCIPLINARY INFRINGEMENT

If things worked according to the Czechoslovak state's wishes, pregnancy would have been identified during pre-departure medical checkups and no pregnant Vietnamese women would ever arrive, or become pregnant while in Czechoslovakia. When Vietnamese workers did turn up pregnant, the general policy was to return them home as soon as possible. Since the Czechoslovak side was responsible

Alena Alamgir

for travel costs, the administrators saw such premature returns as financial losses for the Czechoslovak state. Consequently, at the end of 1982, the Czechoslovak side pushed through a rule according to which Vietnam became liable for the costs of such “extraordinary departures,”³⁹ and henceforth deducted the money from the fees it paid to Vietnam.⁴⁰ Thus, in 1986, for example, 3.2% were deducted on account of premature departures from the overall amount Czechoslovakia paid to Vietnam.⁴¹

The bulk of early departures consisted of people forced to return due to disciplinary reasons and pregnant women. Czechoslovak administrators discussed pregnancies and disciplinary infringements almost always simultaneously. In their documents, the administrators sometimes explicitly categorized pregnancy as a *sub-group* of disciplinary infringements. A report, for example, noted that in 1984 there had been 274 cases of early departures due to disciplinary violations, which were further specified to include 119 pregnancies.⁴² Similarly, two earlier memoranda – “Departures of Vietnamese citizens due to medical reasons”⁴³ and “Securing of departures of Vietnamese citizens to the SRV”⁴⁴ due to medical reasons⁴⁵ – that were ostensibly meant to discuss *medical* issues, shifted between the discussion of medical cases and bona fide disciplinary infringements

(such as absenteeism), treating them as belonging in the same category. This is significant as this bureaucratic practice of lumping together in the official accounting pregnancies and disciplinary infringements led to the line between discipline and pregnancy becoming blurred.

On pragmatic grounds, this practice can be explained (away) by the fact that logistically the issue at hand was identical: the need to get the workers out of the country as soon as possible. However, the conflation also shows that, on the conceptual level, the administrators did not see the two as sharply distinct either. Various Labor Ministry documents show the ease with which health issues were treated also as disciplinary issues. For instance: “Physicians explain the occurrence of tuberculosis [among Vietnamese workers] by bad regimen [životospráva] (too little sleep, spending nights sewing clothing and insufficient nutrition in our climatic conditions, as well as the lower resistance of their bodies to TB).”⁴⁶ Here, Vietnamese workers’ poor health was presented as a result of the failings of their *personal discipline*, if not quite a disciplinary breach in the usual sense. Syphilis cases exemplify most clearly the way in which medical issues were simultaneously conceptualized also as disciplinary issues. If workers were diagnosed with syphilis, they were first treated and then made to return to Vietnam. Given that by the

1980s the treatment of syphilis was a fairly trivial affair, as well as the fact that early returns meant financial losses for both sides, the insistence on the workers’ departures makes sense only if viewed as a disciplinary measure, namely a punishment for a moral transgression. Crucial to my argument is the fact that the workers received medical treatment before they were sent home. The practice illustrates the firmness of the Czechoslovak state’s commitment to act as the provider of care in the case of general healthcare, even in the cases of “moral transgressions.”

In regard to Vietnamese workers’ pregnancies, the Labor Ministry clerks articulated the disciplinary aspect most explicitly in their consternation over the fact that many women decided to leave their hostels and stay with friends in order to avoid returning to Vietnam. In describing these cases, Labor Ministry’s reports shifted between framing pregnancies as disciplinary breaches and as medical issues. For instance, a textile factory reported in early 1984 that a worker in the stage of “advanced pregnancy” left her employment and was staying at another company’s hostel. Commenting on the case, a clerk noted: “Her employment has been terminated, no company will take care of her!” In the final paragraphs of the report, the clerk remarked, employing emotional style rarely found in bureaucratic texts:

Alena Alamgir

In general, we can say that the cases when pregnant women and workers sent home for disciplinary reasons do not show up at the airport have been proliferating. It is necessary to address with all responsibility the issue of Vietnamese women afflicted [*postižených*] in this way because they hide in hostels, their residence permits are revoked, they are sustained by their friends and they **l a c k** basic pregnancy care!!⁴⁷

The text first frames the issue as one of disciplinary transgression, but then switches to framing it as a medical emergency. An integral part of the latter is an element of paternalist condescension. The women are presented as both transgressors (running away, hiding, overstaying their legal statuses) and as naïve victims (they are “afflicted”), who end up endangering their health, and therefore must be protected. The significance of framing pregnant Vietnamese workers in this way becomes clear from a follow-up report, which also recounts stories to convey the urgency of the issue.⁴⁸ In one story, “a woman hiding in the hostel of the VŽSKG Ostrava [ironworks company] went into labor at 2:00 a.m. and, had it not been for a speedy

intervention by Czechoslovak citizens, the delivery could have ended badly.” In another story, a Labor Ministry clerk, upon being notified about yet another heavily pregnant woman, set out and traveled to the hostel – some 250 miles away from Prague – and drove “the Vietnamese citizen. . . to hospital just before she went into labor.” Both these stories portray Czechoslovak citizens⁴⁹ quite unambiguously as the Vietnamese women’s rescuers willing to undertake almost heroic measures to save the recalcitrant women.

However, as the rest of the report makes clear, the Labor Ministry administrators only partly faulted the women themselves: The main target of their disapproval was the Vietnamese Embassy, which “had been informed about the woman’s case. . . but did nothing for her.” It is hard not to notice that the tenor of these stories is reminiscent of stories from settings such as colonial India, in which “white men [were] saving brown women from brown men,”⁵⁰ colonial officials “were sanguine about their own role in ‘uplifting’ the position of Indian women,” and “the colonial state was. . . identified with the civilizing role of the ‘manly’ protector of Indian women.”⁵¹ If, as Sinha suggests, “‘manhood’ in colonial society was based on a particular relationship to property,” then perhaps in the context of this migrant labor program “manhood” was derived in part from the ability to ensure

“proper care” as defined by the ideas and priorities of this Central European state-socialist state, once again driving home the immense importance that the commitment to provide care had for the self-definition of the Czechoslovak state. At the same time, the purpose of this narrative strategy was also something else: to deflect the demands of the Vietnamese state. As I review these demands in the following section, the reasons for the Embassy’s (lack of) action become clearer.

PREGNANCY AS A LABOR-RIGHTS ISSUE

Czechoslovak and Vietnamese representatives used to hold regular meetings to assess the program and discuss whatever issues arose in the preceding period. In April 1983, during a meeting led by the two countries’ deputy labor ministers, the Vietnamese side for the first time presented the request that pregnant workers be allowed to continue working in Czechoslovakia and do so under the same conditions as Czechoslovak women.⁵² However, this was only one of about a dozen demands the Vietnamese side presented, a majority of which concerned various improvements in Vietnamese workers’ working conditions. After the meeting, the representatives of the Czechoslovak branch ministries in charge of the companies that employed Vietnamese

Alena Alamgir

workers met to discuss the Vietnamese demands.⁵³ These officials deemed the demand in regard to pregnant women “unacceptable both on economic grounds, and because it would interfere with the substance of the interstate treaty on the employment of these female workers. . . as well as negate the reason for their stay in Czechoslovakia.” Thus, disregarding the fact that the very point of the negotiations was to *amend* the terms of the treaty, the Czechoslovak representatives all but explicitly articulated that the Vietnamese women – in a sharp contrast to Czechoslovak women – were to be restricted entirely to the sphere of production. In other words, that they were to be limited to productive labor and excluded from reproductive labor.

Undeterred, the Vietnamese government brought up the demand again in March 1984.⁵⁴ This time, while the Czechoslovak response was still negative, it was less categorical: The Czechoslovak officials said that while it would be “very difficult to accommodate [these women] because Czechoslovak companies did not have the conditions to do so,” they, nonetheless, conceded that, should an individual company be able to provide such accommodations, it was possible for a Vietnamese woman to stay, deliver, and finish her contract.⁵⁵ The Vietnamese representatives continued bringing up the issue and the Czecho-

slovak side’s responses continued to shift subtly toward a somewhat more accommodating stance. An August 1986 document reiterated that the cases of pregnant Vietnamese women “must be dealt with on an individual basis and by taking into account the capacities of Czechoslovak companies to provide appropriate housing for Vietnamese female workers with children, or to allocate Vietnamese families apartments, as the case may be.” But, in contrast to previous unambiguous rejections, it also for the first time explicitly stated that “in principle, the Czechoslovak side agrees with Vietnamese female workers giving birth in the ČSSR.”⁵⁶ There is some evidence to suggest that the situation may have shifted even further in favor of Vietnamese women: In 1987, a company contacted the Labor Ministry asking how to proceed in the case of a pregnant Vietnamese worker who was deemed medically incapable of traveling back to Vietnam. In its response, the Czech Labor Ministry noted, among other things, that “the Vietnamese workers have the right to receive the same welfare care as Czechoslovak citizens.”⁵⁷

The movement in the direction of greater lenience notwithstanding, it is notable that the program’s administrators put the responsibility for the care of prospective Vietnamese mothers entirely on the companies even though the government was the

ultimate sponsor of the program. This was in line with the gradual decentralization of the program, which started in the mid-1980s. Starting in 1989, the enterprises were to cover the costs of Vietnamese workers’ recruitment, language training, and travel to and from Czechoslovakia. The costs of the workers’ welfare and healthcare were to be still covered by the Czechoslovak state since “these workers participate in the creation of the state budget through the taxes they pay.”⁵⁸ Since 1989 was designated as the transition year, and in November of that year the regime collapsed, the new system was never fully implemented. Nonetheless, it is evident that it was an attempt to insert more market-based principles into the system *without* forsaking the state’s commitment to secure certain level of welfare and healthcare for the foreign workers.

The Vietnamese government, for its part, insisted on framing pregnancy as a labor rights issue, on a par with other issues it saw as important to improving their working conditions in Czechoslovakia. Accordingly, Vietnamese representatives pushed for this right during official negotiations. Being at first bluntly rebuffed by Czechoslovak officials, and later offered a “Solomonic solution,” the Vietnamese Embassy seems to have adopted the tactic of non-responsiveness and “sluggishness.” It would either fail to react when asked by the

Alena Alamgir

Czechoslovak Labor Ministry to initiate administrative proceedings necessary for the deportation of workers or, when it did respond, it used a process that the Czechoslovak officials found unbearably protracted. Commenting on the cases of pregnant Vietnamese workers who failed to show up at the airport, the Czechoslovak Labor Ministry wrote: “The [Vietnamese] group leaders do not report these cases. And even when they do, the [Vietnamese Embassy’s] Department for Workers’ Care does not follow through in the appropriate way.”⁵⁹

A later report explained that the Embassy would not simplify its procedures since many Vietnamese citizens who had been forced to return to Vietnam on medical grounds lodged complaints with the country’s highest officials objecting to the “incorrect and irresponsible procedures used by the employees of the Vietnamese Embassy in Czechoslovakia. . . feeling that they had been wronged by being forced to return to the SRV.”⁶⁰ Hence, the Embassy’s “sluggishness” was, in part, a response to political pressures from the home country, which stemmed precisely from the fact that many Vietnamese workers perceived the orders to return home on *medical* grounds as being, actually, cases of unfair *disciplinary* measures. The “sluggishness” was simultaneously also a means of exerting pressure on the Czechoslovak officials, and

thus an attempt to force them to yield to the demands that they had originally rejected at the negotiating table. This pressure was effective to the extent that it contributed to the relaxing of the initial uncompromising insistence on immediate departures for all pregnant Vietnamese workers. However, it was not enough to fundamentally change the Czechoslovak state’s treatment of pregnant Vietnamese workers, as, by 1989, the state was in the process of redrawing the limits of its commitment as the ultimate provider of care.

CONCLUSION

The issue of welfare policies was of outmost importance to the former state-socialist states of Central and Eastern Europe. While the regimes’ economic performance could, and was, questioned by their citizens, the states were able to make a credible case for their welfare policies. The welfare policies, then, were the one basis on which these states could rest their legitimacy securely. While those policies were without shortcomings, in this regard, these states did largely deliver on their socialist commitments, even if imperfectly.

However, socialist commitments were not the only commitments these states had made. They had also committed to practicing socialist inter-

nationalism. It might be tempting to interpret the material presented here through a dichotomous lens and suggest that while the Czechoslovak state took care of “its” workers, it left out the Vietnamese. That, however, would be imprecise and incorrect. Throughout their stays, Vietnamese citizens, regardless of whether they arrived in 1968 or in 1988, enjoyed, while in the country, almost all benefits available to Czechoslovak citizens. This is particularly apparent in healthcare, which included not only acute treatment but also preventative medicine. However, the Czechoslovak state’s commitment to the equality of the “workers of the world” broke down when it came to pregnancy and motherhood. The Czechoslovak state operated in regard to Vietnamese female workers with many of the gender stereotypes it applied also to citizen-women, and moreover did so with a quasi-colonial tinge, which grew out of its conceptualization of the program as a socialist civilizing mission of sorts.⁶¹ As a result, in its practical steps, it treated the workers’ pregnancies in part as a medical issue and in part as a disciplinary infringement, and insisted on speedy departures of pregnant Vietnamese women. Unquestionably, an important reason for this policy was economic – in 1987, for instance, the Czechoslovak state paid Kčs263,000 for 61 deliveries by Vietnamese women, and the costs of the temporary placement of 25 of these children in infant homes

Alena Alamgir

came to another Kčs1.2 million.⁶² Yet, the financial burden does not fully explain this reluctance since the Czechoslovak state was consistently generous when it came to Vietnamese workers' healthcare *in general*. In other words, it is not that the Czechoslovak state would have entirely excluded Vietnamese workers from its welfare provisions – as a matter of fact, when it came to their health while in the country, it was as generous as it could possibly have been. The point is that it drew line precisely there, at the benefits relevant to the workers' participation in the production process. Or, to put it differently, that it privileged certain types of benefits, namely those directly relevant to productive labor, over other kinds of benefits, especially those relevant to reproduction.

To understand why that was so, we need to remember that the economic concerns of the Czechoslovak state were about both the raw “bottom line” and, due to the exigencies of a state-socialist economy, about labor shortage. The generous maternity leave policies inevitably led to the removal of some women from the productive sphere. Indeed, in Hungary, the removal of women from the workforce was actually a conscious and intended effect of the extended maternity leaves “at a time when the introduction of economic reforms was expected to result in a decreased demand for labor.”⁶³ The effect was the same

in Czechoslovakia, but, in the absence of reforms (until the late 1980s) that would have led to (concerns over) labor surplus, this meant that the long maternity leaves only exacerbated the already dire labor shortage. While the Vietnamese workers, or even all foreign workers – at the end of 1988, there were 28,955 Vietnamese workers, 8,031 Cubans,⁶⁴ and 4,950 Poles⁶⁵ – could not have replaced all citizen-women on maternity leaves (there were 132,667 live births in the country in that same year⁶⁶), foreign workers were certainly instrumental to mitigating labor shortages. If we use the above figures as a basis for a crude estimate, foreign workers “replaced” about one-third of new mothers going on maternity leaves. They also, through the taxes they paid, contributed to the generous benefits these women, and Czechoslovak families, received from the Czechoslovak state. Indeed, one of the first documents in which the possibility of the pure contract-worker model of the program was fully articulated, in 1976, did not present the potential financial gains from Vietnamese workers' labor as the rationale for the proposal. Instead it put forth the opportunity for the Czechoslovak economy to “gain labor force for preferred engineering companies [*preferovaných strojírenských závodů*] and construction companies” as the primary rationale.⁶⁷ Certainly, the phrasing was in part attributable to the political unacceptability of the

concept of “profit” (instead, the report talked about “economic acceptability,” *ekonomická přijatelnost*), nonetheless, the fact that the employment of Vietnamese workers would help address labor shortage was at least as important, if not more important, a consideration as the financial-gains motive. Conceived this way, then, it makes sense that the Czechoslovak state was ready to provide foreign workers with healthcare benefits, but it privileged those directly relevant to their capacity as producing entities. This means that although the import of Vietnamese workers was supposed to ease the fundamental tension at the core of the Czechoslovak economic-political system between the imperatives of production and those of fertility concerns, ultimately the program ended up reflecting and replicating that same tension.

This approach was also part and parcel of the redefinition that the project underwent in the 1980s, which transformed it essentially into a market exchange between the two governments. It is perhaps indicative that in my archival research I have not come across *any* balance or budget sheets related to the 1960s *praktikanti* wave (only estimates of overall costs); this is not to say that there weren't any, there surely were, but it does suggest that the question of profit/loss was rather marginal at this time and probably handled by lowly techno-

Alena Alamgir

crats rather than the program's main administrators. By contrast, among the documents from 1970s wave, carefully elaborated balance and budget sheets abounded and efforts at economizing were evident. But ultimately, the sense of internationalist duty trumped the actuary conclusions and projects were given green light regardless of their expected economic disadvantageousness. In the 1980s, however, "economic acceptability" along with the feverish effort to plug the holes in the labor market became the cardinal rule. As part of this shift, the Czechoslovak state started to price individual Vietnamese workers. The pricing included a process whereby various welfare benefits that the state provided to Czechoslovak citizens were translated into a pecuniary figure to be paid to the Vietnamese state per each "borrowed" worker. Ironically, by pricing the welfare of Vietnamese and Czechoslovak citizens differently, this figure dramatized the very economic disparity between the two countries that the program, as it had been originally conceived, was supposed to help erase.

The Vietnamese state, by having consented to becoming a contracting party in an essentially market-like relationship — indeed, according to a former Vietnamese official,⁶⁸ the Vietnamese side did not see the market-like nature of the relationship as a problem, but rather the fact that

its terms were not as advantageous as it would have liked — the only resort it had left was direct and indirect pressure to obtain at least some concessions from the Czechoslovak state and thus ameliorate the situation of its workers. This effort was only moderately successful in regard to the issue of pregnancies, but in other areas, notably, e.g., the transfer of Vietnamese workers out of agricultural companies, the gains were far greater. The Vietnamese state, then, stood up for its workers' labor rights, and in that sense, it followed much more closely the precepts of socialist ideology than its Czechoslovak counterpart. Ironically, however, it did so within an institutional and discursive framework reminiscent of the allegedly "overthrown" capitalist system.

Alena Alamgir

1 Interview, 8 June 2010, Prague.

2 Hilda Scott, *Does Socialism Liberate Women? Experiences From Eastern Europe* (Boston, 1974), 141.

3 Martha Lampland, "Biographies of Liberation: Testimonials to Labor in Socialist Hungary" in Sonia Kruks, Rayna Rapp, and Marilyn B. Young *Promissory Notes: Women in the Transition to Socialism* (New York, 1989), 312.

4 NA, "Usnesení vlády Československé socialistické republiky ze dne 15. března 1967, č. 74 o zabezpečení odborného školení a praxe občanů Vietnamské demokratické republiky v ČSSR."

5 NA, Fond: 02/1, Sv. 11, Ar. j.: 12, b. 7, "Dohoda o hospodářské a technické pomoci vlády Československé socialistické republiky Vietnamské demokratické republice," signed in Hanoi on 28 September 1966. Part of: Předsednictvo Ústředního výboru KSČ; Číslo pořadu 7, K bodu: "Dodatečná informace ke zprávě o pobytu čs. stranické a vládní delegace ve VDR," 7 October 1966.

6 NA, "Zpráva k návrhu usnesení vlády o zabezpečení odborného školení a praxe občanů Vietnamské demokratické republiky v ČSSR," 25 February 1967.

7 NA, "Informace o průběhu příprav k zajištění přijetí vietnamských praktikantů v ČSSR," report by the State Planning Commission chairman (and deputy prime minister) to prime minister, dated 20 June 1967.

8 MZV, 145/112, 1973-74, "VDR – přehled styků" letter from Dr Josef Šiktanc, the head of international relations department at the Federal Labor and Social Affairs Ministry, to the Federal Foreign Affairs Ministry's 3rd territorial department, dated 14 March 1973.

9 NA, "Dohoda mezi vládou Československé socialistické republiky a vládou Vietnamské demokratické republiky o odborné přípravě občanů Vietnamské demokratické republiky v československých organizacích" signed in Hanoi on 8 April 1974.

10 For the most part, the trainees' curriculum was identical to the curriculum followed by Czechoslovak apprentices although during theoretical instruction Vietnamese apprentices were grouped in the same class due to lower language proficiency. On the institutional level, the Vietnamese apprentices' education was not overseen by the Ministries of Education but by the republic-level Labor Ministries. While not a frequent occurrence, sometimes apprentices who excelled in vocational schools were able to take the school-leaving exam (*maturita*), or even attend technical universities on a part-time basis alongside their factory jobs (see, e.g., Labor Ministry Archive (henceforth, MPSV), letter from MOTOR České Budějovice to the Vietnamese Embassy, dated 12 August 1987.

11 NA, "Jednorázové vybavení občanů VDR prádlem, oděvem, obuví a drobnými osobními potřebami." *Appendix 4* to "Návrh: Dohoda mezi vládou Československé socialistické republiky a vládou Vietnamské

demokratické republiky o zabezpečení odborné přípravy občanů Vietnamské demokratické republiky v československých organizacích."

12 See point 3 of the government resolution "Usnesení vlády Československé socialistické republiky ze dne 19. prosince 1979, č. 337 o sjednání dohody s Vietnamem o odborné přípravě a dalším zvyšování kvalifikace občanů Vietnamské socialistické republiky v československých organizacích."

13 NA, "Zpráva o stavu zabezpečení odborné přípravy občanů Vietnamské demokratické republiky v československých organizacích a k návrhu příslušné mezivládní Dohody," September 1973.

14 Ibid.

15 NA, "Informace o možnostech zaměstnávání vietnamských občanů v ČSSR a návrh dalšího postupu," received by the Presidium of the Government (Úřad

předsednictva vlády) on 7 April 1976.

16 See, e.g., NA, "Informace o odborné přípravě občanů VDR," undated, likely written sometime in the early fall 1976 or "Zpráva o přípravě II. zasedání Československo-vietnamského výboru pro hospodářskou a vědeckotechnickou spolupráci," presented at 4 April 1977 meeting of ÚV KSČ.

17 MPSV, "Dohoda mezi vládou Československé socialistické republiky a vládou Vietnamské socialistické republiky o dočasném zaměstnávání kvalifikovaných pracovníků Vietnamské socialistické republiky spojeném s další odbornou přípravou v československých organizacích." The apprentice-worker model continued alongside the contract-worker model, but the contract-worker model very quickly overtook the apprentice-worker model in size.

18 MPSV, "Zpráva ke sjednání Dohody mezi vládou Československé socialistické republiky

Alena Alamgir

a vládou Vietnamské socialistické republiky o dočasném zaměstnávání kvalifikovaných pracovníků Vietnamské socialistické republiky spojeném s další odbornou přípravou v československých organizacích," henceforth, *Zpráva*.

19 Or to 35 weeks for single mothers or multiple births.

20 Tomas Frejka, "Fertility Trends and Policies: Czechoslovakia in the 1970s," *Population and Development Review* 6, 1 (Mar. 1980), 65–93.

21 Alena Heitlinger, "Pro-Natalist Population Policies in Czechoslovakia," *Population Studies* 30, 1, (1979), 123–135.

22 Frejka, 70.

23 Heitlinger, 133.

24 *Statistická ročenka Československé socialistické republiky 1980* (Prague, 1980), 23, 362, henceforth *Statistická ročenka 1980*.

25 Frejka, 70; Heitlinger, 133.

26 Alena Heitlinger, *Reproduction, Medicine and*

the Socialist State (New York, 1987).

27 Elaine Fultz and Silke Steinhilber, "Social Security Reform and Gender Equality: Recent Experience in Central Europe," *International Labour Review* 143, 3 (2004), 249–273, 265.

28 Frejka, 70.

29 Haney, *Inventing the Needy*, 132, italics mine.

30 NA, "Kritéria pro posuzování zdravotní způsobilosti občanů VDR k absolvování odborné přípravy v československých organizacích."

31 The 1967 wave documents did not contain the detailed medical list, but *praktikanti* candidates who arrived pregnant were sent home. (NA, "Zpráva předsedy Státní plánovací komise o opatřeních prováděných k zabezpečení odborného školení a praxe občanů VDR v Československu pro operativní poradu předsednictva vlády," dated 19 April 1967; henceforth *Komise*.)

32 NA, "Zásady materiálního zabezpečení

občanů VDR vyslaných do ČSSR na odborné školení a praxi," an addendum to the Czechoslovak Government's resolution no. 74 from 15 March 1967.

33 As part of the first batch, 162 women and 314 men arrived; in the second batch, 101 women and 379 men arrived; the original documents set the proportion of women at between 15% and 20% of the overall number. ("Zpráva o průběhu přípravy vietnamských praktikantů k zaškolování v československých podnicích" report by the SPK chairman dated 29 September 1967; "Zpráva o příjezdu II. turnusu vietnamských praktikantů do ČSSR – pro operativní poradu předsednictva vlády," report by the SPK chairman to prime minister, dated 14 December 1967; *Komise*.)

34 MPSV, "Přehled zaměstnanosti zahraničních dělníků podle krajů a resortů ke dni 30.6.1981"

35 MPSV, "Dohoda mezi vládou Československé socialistické republiky a vládou Vietnamské demokratické republiky o odborné přípravě a dalším zvyšování kvalifikace

občanů Vietnamské socialistické republiky v československých organizacích," signed in Prague on 21 December 1979, Labor Ministry archive.

36 The figures are compiled from Czechoslovak Federal Labor Ministry's tabular summaries of the numbers of foreign manual workers for the relevant years, generally called "Přehled zaměstnanosti zahraničních dělníků podle krajů a resortů ke dni..."

37 Later published jointly by the Ministries of Labor and Finances in the form of a booklet to be disseminated to companies employing Vietnamese workers (MPSV, "Pokyny pro věcné, organizační a finanční zabezpečení odborné přípravy a další zvyšování kvalifikace občanů Vietnamské socialistické republiky v československých organizacích," dated June 1980; in booklet form dated 22 May 1981, henceforth *Pokyny* 1980).

38 *Zpráva*.

39 MPSV, "Prováděcí protokol

o spolupráci mezi Československou socialistickou republikou a Vietnamskou socialistickou republikou v oblasti odborné přípravy a dalšího zvyšování kvalifikace vietnamských občanů v československých organizacích v roce 1983," signed on 8 November 1982.

40 MPSV, "Povolení k placení nákladů přepravy na cizích úsecích tratí za vietnamské občany, přijaté k odborné přípravě nebo do dočasného zaměstnání v ČSSR – dodatek č. 1 ke všeobecnému devizovému povolení č. 6019," 14 April 1983.

41 MPSV, "Dodatek k informace pro jednání delegace FMPSV v Hanoji s delegací ministerstva práce, válečných invalidů a sociálních věcí VSR," undated, likely drafted sometime in 1989.

42 MPSV, "Úhrada nákladů za předčasně odjezdy vietnamských občanů v roce 1984," 11 March 1985.

43 NA, "Odjezdy vietnamských občanů ze zdravotních důvodů do VSR," 15 September 1984.

Alena Alamgir

44 Socialist Republic of Vietnam.

45 NA, "Zabezpečení odjezdů vietnamských občanů do VSR ze zdravotních důvodů," 13 September 1984, henceforth *Zabezpečení*.

46 MPSV, "K jednání s delegací vietnamského ministerstva práce," 5 March 1984.

47 NA, "Problémy se zaměstnáváním vietnamských pracovníků (výňatky z komentářů podniků ke statistice)," 13 February 1984, emphasis in the original, henceforth, *Problémy*.

48 NA, "Odjezdy vietnamských dělníků v roce 1983."

49 In Czech, grammatical gender makes it clear that the citizens were male.

50 Gayatri Chakravorty Spivak, "Can the Subaltern Speak" in Cary Nelson and Lawrence Grossberg (eds), *Marxism and the Interpretation of Culture* (Chicago, 1988), 296.

51 Mrinalini Sinha, *Colonial Masculinity: The "Manly Englishman" and the "Effeminate Bengali" in the Late Nineteenth Century* (Manchester, 1995), 44.

52 NA, "Zpráva z jednání delegací Federálního ministerstva práce a sociálních věcí ČSSR a Ministerstva práce VSR o výsledcích realizace mezivládní Dohody ze dne 27.11.1980 a o návrzích na zlepšení další spolupráce, která se předkládá předsedům obou částí Československo-vietnamského výboru pro hospodářskou a vědeckotechnickou spolupráci," 27 April 1983.

53 NA, "Zápis z porady na federálním ministerstvu práce a sociálních věcí k projednání výsledků jednání s delegací ministerstva práce VSR v dubnu 1983," dated 19 May 1983.

54 MPSV, "Otázky k jednání – K jednání s delegací vietnamského ministerstva práce," 5 March 1984.

55 MPSV, "Zápis z jednání delegací ministerstva práce

a sociálních věcí ČSSR a Ministerstva práce VSR o výsledcích realizace mezivládní Dohody ze dne 27. listopadu 1980 a o návrzích opatření na zlepšení další spolupráce na úseku dočasného zaměstnávání kvalifikovaných pracovníků VSR spojeného s další odbornou přípravou v československých organizacích," 15 March 1984.

56 MPSV, "Záznam z jednání mezi federálním ministerstvem práce a sociálních věcí ČSSR a oddělením péče o pracující velvyslanectvím VSR v Praze o problémech vzniklých v průběhu realizace mezivládní Dohody o dočasném zaměstnávání kvalifikovaných vietnamských pracovníků v čs. organizacích ze dne 27. listopadu 1980," dated 29 August 1986.

57 MPSV, letter from JUDr. Miloš Brunclík, the head of the Foreign Workers' Secretariat at the Czech Labor Ministry, to Sklounion, dated 29 March 1987.

58 NA, "Zpráva o současném stavu

odborné přípravy a dočasného zaměstnávání zahraničních občanů v československých organizacích a o výhledu této spolupráce do roku 1990," henceforth *Výhled*.

59 *Problémy*.

60 *Zabezpečení*.

61 See Alena Alamgir, "Race Is Elsewhere: State-socialist ideology and the racialisation of Vietnamese workers in Czechoslovakia." *Race & Class* 54, 4 (2013): 67–85.

62 *Výhled*.

63 Goven, 14. Haney makes a similar point on page 94 of her *Inventing the Needy*.

64 The Cuban program, which never included the apprenticeship model, was similar to the 1980s stage of the Vietnamese program but far more modest in scope. In the Czech part of the federation, the numbers were comparable only in the early 1980s: 1980: 3,529 Vietnamese workers, 4,304 Cubans; 1981: 7,477 Vietnamese, 3,987 Cubans; 1982: 21,314 Vietnamese, 4,241 Cubans; 1983:

22,446 Vietnamese, 3,737 Cubans; 1988: 24,073 Vietnamese, 9,429 Cubans. 65 MPSV, "Přehled o zaměstnávání zahraničních občanů – rok 1988 (bez učňů)."

66 Czech Statistical Office, *Czech Demographic Handbook 2007* online, accessible at <http://www.czso.cz/csu/2008edicniplan.nsf/>

Un/Like

Minh Duc Pham, Vi Huyen Tranová,
Minh Thang Pham

This text was first published in *The Wall Between Us – (Be) Longing, Repair and Its Politics Of Affects*, published by SAVVY Contemporary and Archive Books. The book was co-edited by Cecilia Bien, Thị Minh Huyền Nguyễn and Elena Agudio. <https://www.archivebooks.org/the-wall-between-us/> The text is republished by permission of the authors and the original editors. Special thanks to Cecilia Bien.

The following texts were written by three artists who share a similar individual-within-collective experience being born and raised as Vietnamese people in a European country. Effortlessly merged into a symbiosis, each individual text explores a different meaning, displays a different character, portrays a different color, triggers a different sound, and evokes a different smell. Each of the explored themes arises from a different place of pain, originating from a different part of the body, whilst thoughts and reflections are carefully swayed by different events and different people. To be un/like, for us, creates a space for a vast plurality of opinions, for gradients of new possibilities. Diversity continues to form a wider perspective within us that enriches our lives. Therefore, we cordially invite you to join our collective reading in which we will celebrate the spectrum of our letters, our words and our sentences.

DEAR READER,

I don't know you, but I am certain that you were one of the reasons why we – Duc, Vi, and Thang – met in July, 2021. Even though you might have not lived or have not heard of us yet, you already had so much impact on our lives. We all live different lives, different realities. We have different dreams, different

opinions. Yet, we found each other and can create something beautiful together.

We wish to transfer our joy and gratitude to you so that you can feel how great the impact of togetherness can be.

At times, recognizing the meek differences amidst your own feelings of sadness, fury, misery, and pity, will be close to impossible. Waves of bitter-sweet nostalgia will crash against the surface of your inner body, longing for the immediate surroundings and cultural environment of the country you never grew up in, the land that solely shows itself in various forms in your dreams.

Your trapezius muscles may ache from time to time – that is due to the burden you carry around on your shoulders. Part of it is made up of the contents in your backpack (approximately 12 kilograms on a daily basis), whilst the rest is simply the urgent weight of responsibility.

Within plenty of your future encounters, you may unknowingly become the representative of your race. Simultaneously, you were brought up to fear your family's rejection most and you will proceed to play the given role in

(a quite familiar) obedience. Continually and tirelessly hovering above your body are immense temples of cultural heritage. Their reflection, as a glimpse, here and there – now and then, are mirrored in your raven hair and hazel eyes. Do remember one thing: A myriad of moments in which you feel lost are driven by your sudden and significant need to be hugged and held by another human being. We are providing you with a list of helpful suggestions for when you're longing a sense of inner empowerment:

Un/Like

Minh Duc Pham, Vi Huyen Tranová,
Minh Thang Pham

1 Deconstruct the presence by looking ahead with your left eye and looking back with your right eye.

2 From time to time, take off your socks so you can be closer to your homeland.

3 Cut out newspaper titles, make a new future out of them.

4 Practice laziness as a powerful tool against capitalist exploitation.

5 Whenever someone says your name, sense the tip of your tongue.

6 If you are running in a hurry, go slowly, tiptoeing backwards.

7 Keep collecting failures in your pocket until it tears apart.

8 Challenge a new vocabulary for love.

9 Break rigid rules with a gentle fragility.

We encourage you to reach out to us when needed,

Minh Duc Pham Vi Huyen
Tranová Minh Thang Pham

You might look for specific answers while you read through these pages. We all did. You might even find us, still looking for these answers. So, don't hesitate, and whenever you see someone else wandering around looking for answers, think of them and you won't be lonely.

On Metamorphosis

Kimberly Nguyen

what is the word “home country”

than the way my father says it
and then points at the sky

the way my family returns to the same house each night

and still runs home to the sea

how beautiful a home
how beautiful the country that defies a boundary.

in vietnamese, country can be đất nước, literally earth water

show me the spaces the earth breaks
that water does not rush to fill
and beg to be named anything but border

when i say home, what do i long for
on what earth can i declare myself permanent

how to be a fragment of a posthumous existence
here now, yet still catching flashbacks on the tongue like falling snow

once, they shocked a butterfly just to see if it remembered being a caterpillar

how devastating

that the caterpillar consumes itself

that it re-aligns each atom it digests

emerges, not resurrected but new entirely

with a ghost clinging to each feather of its wing//

a vietnamese coming-home greeting

Kimberly Nguyen

thưa mẹ con mới về

về a verb i have not used in five years.
what is home but a place a mother calls you?
but i have pressed my ear against the cold glass telephone
and nothing.

i am a daughter which means i was born writing
poems out of absence

absence a language without words instead graveyards
with all the holes dug and no bodies.

let me show you, mẹ.

mẹ - mother/ me - myself/ i am - the absence of a diacritic/ an error

nếu con là con thuyền mẹ là mặt trăng chiếu trên nước sông
if i am a boat mother, you are the reflection of the moon on the river.

i am gliding across the black night to touch you // i will never reach you

i am going the wrong way i am the boat but i am also the water, a mirror.

reflection a language of refractions you look down and see yourself:
a daughter
and the distance between—an absence.

SK

Denisa Tomková

Ôsma online publikácia (zo Série kritického myslenia) sprevádza výstavu, ktorú spolukurátorujem s Kvet Nguyen, s názvom *Nhó: Priestor medzi jedným a druhým koncom*. Táto prvá výstava umenia vietnamskej diaspóry na Slovensku (obsahujúca diela autorstva Maithu Bui, Diana Cam Van Nguyen, Kimberly Nguyen, Kvet Nguyen, Minh Thang Pham, Anna Tran, Quynh Trang Tran, Nhu Xuan Hua) sa neočakávane zhoduje s momentom, keď slovenská vláda uznala vietnamskú komunitu na Slovensku za národnostnú menšinu. Preto sa naša výstava a táto publikácia stali súčasťou širšieho kontextu kultúrnych iniciatív, ktoré sa na Slovensku konajú, vrátane septembrového čísla časopisu *Kapitál* venovaného téme Vietnamu a nášho spoločného podujatia pre verejnosť, ktoré sa uskutoční 26. septembra pod názvom „Kapitalks x Kunsthalle Bratislava x [fjúžn]: Vietnam doma“.

Prostredníctvom príbehov umelcov*kyň z druhej generácie vietnamskej diaspóry chce táto medzinárodná skupinová výstava vyrozprávať komplexnejší príbeh identity, kultúry a príslušnosti a zdôrazňuje internacionalizmus éry štátneho socializmu, ktorý viedol k mobilite univerzitného študentstva a migrujúcich pracovníkov*čok medzi socialistickými krajinami a globálnym Juhom. Ústrednou témou výstavy je však rodina. Vystavené diela sa zameriavajú na vzťah umelcov*kyň s ich rodinami, transgeneračné traumy, osobné príbehy a formovanie identity v diaspóre. Publikácia ďalej rozpracúva osobný pocit diasporálnej identity spolu s príspevkami, ktoré sa venujú československo-vietnamskému programu výmeny pracovných síl a výmenám a prepojeniam medzi socialistickými štátmi. Texty v tejto publikácii nadväzujú na vystavené diela a kladú si otázku, čo znamená domov. Keď Stuart Hall hovorí o modernom pocite odlúčenia a o tom, že nikto z nás nie je skutočne „doma“, odvoláva sa na Iain Chambersa, ktorý tvrdí: „Nikdy sa nemôžeme vrátiť Domov, vrátiť sa na

prvotnú scénu, do zabudnutého momentu našich začiatkov a ‚autenticity‘, pretože medzi nimi je vždy niečo iné. [...] Možno ide teraz o to, aby sme sa snažili byť doma tu, v jedinom čase a kontexte, ktorý máme.“¹

Vo svojej eseji „Neplánovaná diaspóra: Vietnamské migrantstvo v strednej Európe“, sa Christina Schwenkel venuje vplyvu pádu Berlínskeho múru na vietnamských migrantov*ky vo východnej Európe. Vysvetľuje, že „po skončení studenej vojny boli doznievajúce pocity solidarity nahradené rasizujúcimi diskurzmi a vylučovacími praktikami, keďže kedysi víťaní hostia, ktorí mali priniesť technológie späť do vlasti, sa stali *personae non gratae* alebo ako ich Schwenkel nazýva „neplánovanou diaspórou“. Esej tvrdí, že v porovnaní s migrantmi*kami na kapitalistickom Západe vietnamskí*é migranti*ky vo východnej Európe „tvorili skôr dočasnú pracovnú silu, než aby sa stali trvalým obyvateľstvom. Predpokladalo sa, že ‚dar‘ v podobe získania zručností prispeje k vytvoreniu technologicky vyspelého priemyselného hospodárstva vo Vietname.“ Schwenkel vo svojej eseji výrazne odmieta silné delenie podľa binarity Východ – Západ a vyzýva na „inkluzívnejší a komplexnejší prístup k pochopeniu zložitých dejín a sociálnych životov vietnamských migrantov v iných regiónoch sveta“.

Spolupráca medzi Československom a ostatnými socialistickými krajinami a krajinami globálneho Juhu nebola počas štátneho socializmu ničím výnimočným. Spoluprácu a aktivizmus východoeurópskych a afrických žien počas Medzinárodného roka žien OSN 1975 a po ňom už opísala Kristen Ghodsee.² Väzby medzi medzinárodným socializmom, vzťahom medzi východnou Európou a globálnym Juhom zmapovali autori knihy *Socialism Goes Global*,³ zatiaľ čo kniha *Alternative Globalizations: Eastern Europe and the Postcolonial World* skúmala alternatívne formy globalizácie v socialistickom svete.⁴ Ghodsee vo

Denisa Tomková

svojej knihe tvrdí, že „ženské aktivistky zo socialistických krajín východnej Európy – ktoré sa zvyknú nazývať ‚druhým svetom‘ – boli kedysi vedúcimi hlasmi v OSN“.⁵ Z lokálnych slovenských prameňov, ako napríklad *Progresívne ženské hnutie na Slovensku 1918 – 1980*,⁶ sa dozvedáme o zapojení československých žien do medzinárodných aktivít. Napríklad o ich účasti na Svetovom kongrese žien v Moskve v roku 1963, na ktorom sa po prvýkrát zúčastnil aj značný počet účastníčok z afrických krajín; časopis *Slovenka* spolu so Slovenským výborom na obranu mieru vyhlásili v roku 1967 výtvarnú súťaž pre deti pod názvom *Môj vietnamský priateľ* a najlepšie práce boli vybrané do medzinárodnej súťaže v Prahe pod názvom *Mier pre deti Vietnamu*; Výzva ženám sveta aj Výzva Vietnamu boli prijaté za účasti československej delegácie v Helsinkách v roku 1969.⁷ Okrem toho sa v roku 1980 v ČSSR uskutočnil dvojtyždňový kurz pre delegátky Medzinárodnej federácie demokratických žien z „krajín tretieho sveta“, ktorý mal účastníčky pripraviť na svetovú konferenciu a fórum v Kodani. „V niektorých prípadoch museli ženy z Afriky a Ázie cestovať najprv do Československa na vzdelávací kurz a potom priamo do Kodane s členkami Zväzu československých žien.“⁸ Tieto väzby a vzťahy medzi socialistickou východnou Európou a globálnym Juhom dnes nesporne nazývame medzinárodným socializmom, ale skutočné postavenie žien, menším a tiež špecifické vzťahy medzi migrujúcim pracovníctvom v týchto krajinách si ešte vyžadujú ďalšie skúmanie.

Vo svojej eseji „Nepoddajné ženy: Internacionalizmus a redefinovanie hraníc sociálneho zabezpečenia v československo-vietnamskom programe výmeny pracovných síl“ Alena Alamgir tvrdí, že vietnamskí občania využívali počas svojho pobytu v krajine takmer všetky výhody, ktoré mali k dispozícii československí občania. Alamgir však uvádza,

že „záväzok československého štátu k rovnosti ‚robotníctvu sveta‘ sa rozpadol, keď prišlo na tehotenstvo a materstvo“. Ako ukazuje esej, s vietnamskými robotníčkami sa zaobchádzalo s „kvázi koloniálnym nádychom, ktorý vyrastal z jeho konceptualizácie programu ako akejsi socialistickej civilizačnej misie“. Esej tvrdí, že československý sociálny systém uprednostňoval dávky „relevantné pre produktívnu prácu pred inými druhmi dávok, najmä tými, ktoré sa týkali reprodukcie“. Alamgir vo svojej eseji poskytuje významnú analýzu československo-vietnamského programu výmeny pracovných síl s dôrazom na reprodukciu. Paradoxne, štátny sociálny systém mal za cieľ povzbudiť československé ženy, aby rodili viac detí, zatiaľ čo s vietnamskými ženami sa zaobchádzalo úplne inak. Ako vysvetľuje Alamgir: „Československé ženy boli nabádané, aby boli hrdinskými pracovníčkami a hrdými matkami. Od vietnamských žien sa očakávalo len to prvé.“ Alamgir tvrdí, že zatiaľ čo československá vláda uplatňovala socialistické princípy, pokiaľ išlo o blaho svojich občanov, v oblasti medzinárodných vzťahov sa uplatňovala skôr kapitalistická logika.

Táto výstava sa však zameriava na skúsenosti druhej generácie vietnamskej diaspóry. V kurátorskom texte Kvet Nguyen uvažuje: „Rovnako ako rodičia, aj my si kladieme otázku: Aké by to bolo, ak by sme ostali vo Vietname? No zároveň na rozdiel od nich sme oslobodení od priameho vplyvu politického diania vo Vietname. Táto hybridná pozícia nás ženie pochopiť naše korene – o to viac, keď sú vytrhnuté a zasadené do novej zeme. Umožňuje nám fungovať na pomedzí, balansovať a uchopovať nejasné tendencie miešanej identity.“ Umelci*kyne Minh Duc Pham, Vi Huyen Tranová, Minh Thang Pham podobne opisujú svoje skúsenosti v texte „Ne/Podobný*á“: „Počas mnohých budúcich stretnutí sa môžeš nevedomky stať predstaviteľom*kou svojej rasy. Zároveň si bol*a vychovávaný*á tak, aby si sa

Denisa Tomková

najviac bál*a odmietnutia svojej rodiny, a budeš pokračovať v plnení danej úlohy v (celkom známej) poslušnosti. Neustále a neúnavne sa nad tvojím telom vznášajú obrovské chrámy kultúrneho dedičstva.“ Aká je váha rodinného očakávania? A aká veľká je kultúrna homogenizácia, s ktorou sa musí vyrovnáť druhá generácia Vietnamcov? Ich krásne posilňujúci text slúži ako zoznam užitočných zdrojov pre tých, ktorí sa ocitli na podobnej „individuálno-kolektívnej“ lodi.

Básne Kimberly Nguyen „o premene“ (tiež vystavená na výstave) a „vietnamské vitaj doma“ sugestívne vyjadrujú pocit dospievania v diaspóre. Tieto básne rozprávajú príbeh o autorkinom hľadaní domoviny: „ako krásny domov / ako krásna krajina, čo odporuje hraniciam“. V ďalšej básni sa poetka vyjadruje takto: „som dcéra čo znamená že od narodenia píšem básne z nedostatku [...] mę - matka/ me - ja/ som - absencia diakritiky/ chyba“. Azda túto chybu možno skôr vnímať ako príležitosť na „pozitívnu zmenu“, ako nás učí *Glitch Feminism* Legacy Russell: „Modifikovaním a rekódovaním si vyberáme vlastné mená, budujeme vlastné rodiny a komunity, hrdo zlyhávame v prítomnosti, keď snívame o novej budúcnosti.“⁹ Kto určuje hranicu našej skutočnej príslušnosti? Čo tvorí náš pocit domova? Kto predstavuje rodinu a kto nie? Rovnako ako sa učíme z queer teórie (a praxe) o otváraí idey *rodiny*, ako hovorí Sara Ahmed: „Keď naše queer stretnutia nazývame *rodinou*, opätovne používame toto slovo pre naše vlastné účely, toto slovo, ktoré sa tak často používa na vytvorenie ilúzie šťastia, sa používa aj na to, aby sa naše vlastné väzby zdali ľahšie a menšie.“¹⁰ Podobne sa môžeme učiť od umelcov*kýň v diaspóre o rozširovaní pojmu *domov*.

Okrem diskusie o konceptuálnom chápaní pojmu *domov* je dôležité zaoberať sa významom uznania národnostnej

menšiny a dôvodmi jeho dôležitosti pre vietnamskú komunitu na Slovensku. Vďaka tomuto uznaniu sa vietnamská diaspóra môže na Slovensku cítiť o niečo viac „doma“. Umožňuje každému príslušníkovi tejto národnostnej menšiny slobodne používať svoj menšinový jazyk (alebo možno lepšie povedané materinský jazyk) vo vzťahu k orgánom verejnej správy. Zabezpečuje tiež, aby sa zástupcovia*kyne vietnamskej komunity mohli zapájať do participatívnych procesov ministerstiev a iných ústredných orgánov štátnej správy, spolupracovať so zástupcami pri tvorbe verejných politik a rozhodnutí v prípadoch, keď sa ich príslušná verejná politika dotýka, a aby mali nárok na podporu svojich kultúrnych aktivít.¹¹ Ako uvádzam v kurátorskom texte: „domov môže byť komplikovaný, mnohvrstvomý, spleťtý pocit príslušnosti k tomuto svetu s prekrývajúcimi sa vplyvmi, jazykmi a spomienkami.“ Musíme však začať praktickými gestami, aby si dotknutá osoba vedela predstaviť miesto ako svoj „domov“ v každodenných situáciách a interakciách.

Denisa Tomková

- 1 Iain Chambers, *Border Dialogues: Journeys in Post-Modernity*, in Stuart Hall in Catherine Hall and Bill Schwarz (eds). 2018. *Stuart Hall: Essential Essays, Identity and Diaspora*. Volume 2. Duke University Press, s. 208.
- 2 Kristen Ghodsee. *Second World, Second Sex. Socialist Women's Activism and Global Solidarity during the Cold War*. (2019) Duke University Press.
- 3 James Mark a Paul Betts (eds.). *Socialism Goes Global: The Soviet Union and Eastern Europe in the Age of Decolonisation*. (2022) Oxford University Press.
- 4 J. Mark, A. M. Kalinovsky a S. Marung (eds.). *Alternative Globalizations: Eastern Europe and the Postcolonial World*. (2020) Bloomington: Indiana University Press.
- 5 Kristen Ghodsee. *Second World, Second Sex*, s. 2.
- 6 Vydal Ústredný výbor únie žien Slovenska, 1984. Ďakujem feministickej organizácii Aspekt v Bratislave za pomoc pri bádani v ich archíve a knižnici.
- 7 Blanka Királyová. (ed.) *Progresívne ženské hnutie na Slovensku 1918 – 1980*. Živena, 1984.
- 8 Kristen Ghodsee. *Second World, Second Sex*, s. 185.
- 9 Legacy Russell. *Glitch Feminism: A Manifesto*. Verso, 2020, s. 136 – 137.
- 10 Sara Ahmed. *The Feminist Killjoy Handbook*. Allen Lane, 2023, s. 208.
- 11 Ďakujem Kvet Nguyen, že ma nasmerovala na správne dokumenty a na uznesenie vlády Slovenskej republiky k návrhu na uznanie vietnamskej komunity žijúcej v Slovenskej republike za národnostnú menšinu.

Nhớ: Priestor medzi jedným a druhým

45

Denisa Tomková a Kvet Nguyen

*Kvet Nguyen (texty v kurzíve) Niektoré z týchto úryvkov sa objavujú v pripravovanej knihe Kvet Nguyen (N Press, 2024)

Babi, keby ste vedeli, ako veľmi mi chýbate. Už niekoľko rokov túžim po tom, aby som mohla navštíviť vietnamskú krajinu, pocítiť vôňu domova, uvidieť Vašu tvár, stretnúť sa so zvyškom rodiny a možno zistiť, že som Vás prerástla. Vedeli ste, že som už vyššia než všetky ženy tu v rodine?

Pred desiatimi rokmi som napísala mojej babke list. Na starom počítači som natukala slová bez vietnamskej diakritiky s morom chýb. Vytlačila to na otcovej tlačiarne a dala mame, aby mi znamienka doplnila. Bez nich by slová nedávali význam. Iba ja som ich tak dokázala čítať. Mala som vtedy asi sedemnášť rokov a veľkú lásku k osobe, hoci som ju stretla trikrát v živote. Mala som tri, potom päť a napokon pätnásť rokov, keď sme sa stretli. A vždy keď sme boli od seba, cítila som k nej obrovskú náklonnosť. Babkiným príbehom sa totiž začínajú všetky ďalšie príbehy.

Bez nej by nebola moja mama, a bez mojej mamy by som nebola ja. Bez jej myšlienky ísť za lepším by naši neodišli do Európy. Bez toho by som žila iný život, možno by som mala druhé dieťa na ceste.

Často sa pýtam samej seba, kým by som bola, ak by som sa nenarodila na Slovensku.

Bez otrasnej chudoby by sme tu neboli a možno prosperovali v niekdajšej dedinke vo Vietname. A mohla by som povedať, že bez vojny by sme sa vôbec nemuseli rozprávať o tomto príbehu.

A čo ak by som sa narodila inde než v Európe?

Mali by sme ázijské bistro alebo obchod s oblečením? Poznali by sme len vlastnú rodinu a mali rovnako málo priateľov? Mala by som lepší vzťah so sestrou? Trápila by som sa rovnako s rasizmom? Bola by som v takom živote výtvarníčkou?

Pre mňa samu je kuriozita, že list písaný mojej vietnamskej babke je možné čítať v slovenskom jazyku. Aká súhra okolností musí vzniknúť, aby takáto situácia mohla vôbec nastať?

*Hoci babku staviam do úlohy pôvodnej aktérky, ktorá celý náš rodinný príbeh rozohráva, môj otec bol ten, ktorý všetko uskutočnil. Ako deti svojich rodičov máme tendenciu zabúdať na to, že majú vlastné životy. Tie bez nás. Alebo ich aspoň nosia vo svojej myslí. Že majú alebo mali vlastné ambície, sny, hlúpe zážitky, chyby a rovnako boli na pochybách. Predstavila som si, aké to bolo, byť mojím otcom, keď sa stal migrantom.**

Ide o prvú výstavu umenia vietnamskej diaspóry na Slovensku. Výstava je zmyslovým priestorom a pozvánkou k dialógu, kde možno zdieľať a (znovu) objavovať osobné spomienky. Priestor obsahuje slová, písané aj hovorené. Obsahuje príbehy, vyrozprávané aj zamľčané. Dizajn priestoru odkazuje na vietnamské tónové značky, ktoré označujú šesť rôznych tónov vietnamského jazyka, čo je veľmi jemný zásah do priestoru, no sú to práve detaily, ktoré sú dôležité, keď chceme komunikovať, spájať sa a zdieľať príbehy s ostatnými. Je to priestor, kde sa môžu rodiť predstavy o domove a kde sa môžu rozprávať dejiny, osobné aj národné, tie kruté vojnové aj nútené migračné. Táto výstava, hoci vychádza z príkladov a príbehov druhej generácie vietnamskej diaspóry, chce vyrozprávať komplexnejší príbeh o identite, kultúre, príslušnosti a o tom, ako nás formujú a ovplyvňujú naše rodiny, ako aj spoločnosť okolo nás. Je to príbeh o heterogénnej skupine vietnamskej diaspóry s rôznou históriou a kontextom. Socialistická skúsenosť Vietnamcov*iek v Československu bola iná ako tá vo Francúzsku, v Nemecku alebo USA. Cieľom výstavy síce nie je prerozprávať príbeh francúzskej kolonizácie, vietnamskej vojny či americkej angažovanosti vo Vietname, ale všetky

Nhớ: Priestor medzi jedným a druhým

46

Kvet Nguyen a Denisa Tomková

tieto udalosti sa napriek tomu prelínajú v príbehoch, osobných rodinných spomienkach a transgeneračných traumách vystavujúcich umelcov*kyň. Vo vystavených dielach sú náznaky traumy a straty, ale to, čo tieto diela celkovo spája a na čo sa táto výstava zameriava, je vzťah k rodinám. Hľadanie osobných príbehov. Aké generačné traumy v sebe nosíme? Ako vzťah k rodinnej histórii informuje o tom, kým sme, a ako nás formuje? Ako si uchovávame spomienky a ako ovplyvňujú naše súčasné emócie? Spomienky sa môžu stať formou odporu; spomínanie môže pôsobiť ako forma prezentácie diasporálnej, inak nelineárnej histórie.

Myslíte pri prekračovaní hraníc na to, čím sa stanete na druhej strane?¹

Slovo *nhớ* je tu metaforou toho, ako si človek žijúci v diaspóre vytvára svoj vlastný príbeh zložený zo spomienok a z rôznych túžob po domove. Výstava ukazuje diasporálnu skúsenosť komunit, ktoré boli často nepriaznivými okolnosťami nútené opustiť miesto svojho narodenia a hľadať „lepší“ domov. Stuart Hall nám pri rozprávaní o karibskej diaspóre poskytuje dôležitú sondu: „Ako si máme predstaviť alebo konceptualizovať identitu, odlišnosť

a príslušnosť po diaspóre? Keďže „kultúrna identita“ nesie v sebe toľko podtónov esenciálnej jednoty, prvotnej jednoty, nedeliteľnosti a rovnakosti, ako máme „vnímať“ identity zapísané v rámci mocenských vzťahov a konštruované naprieč rozdielmi a rozkolmi?“²

Pri vstupe do výstavného priestoru sa hlas poetky Kimberly Nguyen zamýšľala nad tým, čo je to domovina: „aký krásny domov / aká krásna krajina, čo odporuje hraniciam.“ Pripomína nám, že domov je viac než len kus zeme na svete, kde sme sa narodili, je to pocit, pocit spolupatričnosti, dokonca aj proces v prechode, aj keď prekračujeme hranice...

Väčšina z nás má najživšie rodinné spomienky na rodinné stretnutia a oslavy. Nhu Xuan Hua vo svojej inštalácii usporiadala svadobnú oslavu, aby si všetky tieto spomienky pripomenula. „Svadobná izba“ zo série *Hug of a Swan* nám pripomína, že naše najvýnimočnejšie spomienky sa často objavajú, keď sa stretneme, keď si sadneme a spoločne zdieľame jedlo s najbližšími. Inštalácia pozostávajúca z karaoke svetiel, pódia a zo slávnostne prestretých stolov by bola dokonalou kulisou pre skvelý večierok, lenže, počkajte, stoly sú rozpolené, príbory a taniere ohnuté.

Scéna je takmer ako skutočnosť, ale zároveň vôbec nie. Je to tak trochu surrealistický priestor. Naše vlastné spomienky nás spochybňujú, Nhu Xuan nám pripomína, aké sú naše spomienky prchavé. Podobne aj *Rodinný portrét* Nhu Xuan zo série *Tropism, consequences of a displaced memory* zobrazuje rodinu na svadbe, kde nevesta, ženich a svadobní hostia – všetci majú rozmazané tváre. Sú zmorfovaní do svojho okolia. Ako rekonštruujeme svoje spomienky? Formujú to, kým sme? Alebo si uchovávame skôr pocity z daných okamihov než presné detaily a fakty?

Vo videoperformance s názvom *Performance s mojím otcom (II)* Minh Thang Pham a jeho otec hovoria o svojom vzťahu, ktorý je ovplyvnený synovou neschopnosťou plynule komunikovať vo vietnamčine a otcovou neschopnosťou hovoriť po česky. Vo videu hľadajú súvislosti a spôsoby komunikácie mimo jazyka. Naozaj si dokážeme plne porozumieť len vďaka schopnosti hovoriť rovnakým jazykom? Alebo môžeme cítiť hlboké spojenie prostredníctvom gest, reči tela, očného kontaktu, výrazu tváre a každodennej starostlivosti a náklonnosti? Ako vysvetľuje otec umelca, práve *tinh cảm*, každodenné gestá, mu pripomínajú lásku, ktorou sa navzájom zahŕňajú.

Nhớ: Priestor medzi jedným a druhým

47

Kvet Nguyen a Denisa Tomková

Vzťah dieťaťa a otca je aj témou filmu *Milý tati*, ktorý je uvedený vo výstavnom priestore A Black Box. Je to animovaný dokumentárny film o narušení vzťahu medzi dcérou a jej otcom. Diana Nguyen bola ako dieťa na rok odlúčená od svojho otca, keď skončil vo väzení. Počas tohto obdobia sa však medzi nimi paradoxne vyvinul ešte bližší vzťah, vzdialenosť ľahko preklebili listy, ktoré si písali. Odlúčenie v jej živote nastalo opäť neskôr, keď otec navždy opustil rodinu. Tento veľmi intímny film sa stal pre Dianu spôsobom, ako sa so situáciou vyrovnáť a znovuobjaviť stratené spojenie a lásku s otcom.

Po páde Saigonu prišla najväčšia migrácia Vietnamcov*iek, takzvaných „ľudí na člnoch“, do Európy vrátane Francúzska, západného Nemecka a Spojených štátov. Dvojkanálová videoinštalácia Maithu Bui s názvom *Mathuật – MMRBX* sa snaží odhaliť pohnutú minulosť diaspór preživších. „Mathuật“ je kombináciou umelcovho*kyňinho mena Maithu a vietnamského slova pre mágiu, *ma thuật*, zatiaľ čo MMRBX je akronym pre „pamäťová skrinka“. Video, ktoré funguje ako pamäťová skrinka, rozpráva príbehy o japonskej okupácii, americkom bombardovaní, francúzskom koloniálnom vykorisťovaní a medzivládnej dohode s NDR. Video plné spomienok na

kolonizačné a dekolonizačné procesy sa začína vietnamským vodným bábkovým predstavením. Tento starobylý spôsob rozprávania príbehov a šírenia vedomostí je skvelým nástrojom na zachovanie minulých príbehov. Osobné spomienky sa miešajú s kolektívnou históriou transgeneračných tráum, čo umožňuje vznik nového príbehu vietnamskej diaspóry.

Táto výstava nás zároveň nabáda zamyslieť sa nad tým, že Slovensko je oveľa multikultúrnejšie a živšie, ako si často myslíme. Bývalé socialistické krajiny často označujeme za nacionalistické alebo xenofóbne, pretože dlho boli v izolácii. To však jedno-ducho nie je pravda. Existuje „často prehliadaná cirkulácia ľudí, tovarov, vedomostí a kapitálu, ktorá prebiehala medzi štátnosocialistickými štátmi a medzi týmito štátmi a mnohými rozvojovými krajinami“.³ V období štátneho socializmu, od 50. do 80. rokov 20. storočia, bola mobilita vysokoškolského študentstva a migrujúcich pracovníkov*čok dôležitým aspektom hospodárskeho a politického budovania štátu v regióne strednej a východnej Európy. Na Slovensku našlo domov takmer 3 000 Vietnamcov*iek, v Českej republike približne 60 000 – 100 000. Československo ponúkalo ročne

zhruba 500 štipendií študentstvu z „rozvojových krajín“ a medzi nimi tvorili Vietnamci najväčšiu skupinu.⁴

Dielo Kvet Nguyen *Archív návratov* je otvoreným archívom spomienok na jej rodinu. Tento archív obsahuje spomienky zachytené na fotografiách z príchodu jej rodičov na Slovensko. Z objektu inštalácie je možné vytiahnuť jednotlivé archívne alebo zachované fotografie zachytávajúce obrazy z každodenného života a rodinných udalostí. Tento objekt obsahuje zábery (nájdene, zozbierané alebo vytvorené autorkou), sú to fotografie z osláv, rodinných stretnutí a výletov. Je na vás, čo sa rozhodnete zo série spomienok odhaliť a s čím budete interagovať. Naša pamäť je selektívny proces, plný náhodných procesov a komplikovaných presahov s vykonštruovanými predstavami. Ako archivujeme svoje osobné príbehy a čo stojí za to zachovať? Predstavte si, že máte len devätnásť rokov a rozhodli ste sa opustiť svoju rodnú krajinu s jednou malou taškou a len niekoľkými kusmi oblečenia. Quynh Trang Tran na svojej keramike nazvanej *Nová nádej* sleduje príbeh cesty svojich rodičov, ktorí emigrovali z Vietnamu do Československa. Jej cieľom bolo vytvoriť objekt, ktorý by evokoval zložité podmienky

Nhớ: Priestor medzi jedným a druhým

48

Kvet Nguyen a Denisa Tomková

sprevádzajúce cestu bez znalosti jazyka, kultúrnych a politických zvyklostí a len s niekoľkými najzákladnejšími kusmi oblečenia. Jej matka mala len devätnásť rokov a otec dvadsaťdva. Obaja sem prišli za rôznych okolností a v rôznych rokoch. Stretli sa až tu, hoci obaja pochádzali z tej istej dediny vo Vietname.

Spoločným prvkom príbehu migrantov je preprava, presúvanie sa z jedného miesta na druhé. Módna návrhárka Anna Tran pracuje s touto témou pomocou prvku károvaného vzoru, ktorý prevzala z károvaných plastových tašiek z rafie. Pre umelkyňu sú tieto tašky spojené s migráciou,⁵ sú symbolom spomienok na detstvo, na kočovný spôsob života, ktorý sprevádzal jej detstvo na Morave. V taškách si s matkou nosili nielen osobné veci, ale aj predmety na predaj, ktoré sa neskôr stali zdrojom ich príjmov. Annina abstraktná inštalácia vytvorená špeciálne pre túto výstavu v tvare mraku je nástrojom transformácie späť v čase, do jej vlastného rodinného príbehu. Po skončení výstavy Anna použije látky na svoju novú módnu kolekciu.

Predstavujem si, že mám dvadsaťpäť a opúšťam celú rodinu. Odchádzam na miesto, kde sú ľudia, ktorých roky volám západniari, čo je kritické označenie tých,

ktorí zničili moju vlasť. Robili to opakovane a teraz sa stanem jedným z nich. Aspoň sa o to budem snažiť. Všetci sa na mňa spoliehajú. Som ten vyvolený z rodiny, ktorý dostal privilégium odísť, a je to prvýkrát, čo pocit privilégia zažívam. Asi by som aj ostal, keby niet tej chudoby. Stačili by nám tie ryžové polia a lov malých krabov, keby sa to všetko nerúcalo. Hladných krkov je až priveľa. Tak ostáva zodpovednosť na mne.

Idem síce do vyspelej časti sveta, ale budem žiť ako najnižšia vrstva, aby som posielal peniaze domov. Tam ich treba oveľa viac. O Československu počúvam v správach. Je to vraj pekná krajina s peknými ženami, tak vravel sused, čo klebetí po celej dedine. Opúšťam aj vlastnú ženu a prvorođenú dcéru, ktorá ma nepozná, lebo sa narodila počas čínsko-vietnamskej vojny, v ktorej som bojoval. Opúšťam jazyk, ktorý mi asi nebol súdny. Moja žena verí v osud, ale tento vietnamský nám nevyšiel. Nevieam, ako sa naučím ďalší jazyk, ktorý mi môj vlastný láme svojou tvrdosťou a neznámom.

*Zabudnem na zákutia vlastného rodu, ale ani si to neuvedomím. Preruším všetky priateľstvá. Akoby som mazal svoju minulosť. Vymieňam svoj vlastný život za niekoho iného. Zdá sa mi na míle vzdialený. Budem to stále ja? Neznáme a cudzie sú mojím novým domovom. A vždy, keď sa vrátim, budem ten, čo odišiel.**

Vo vietnamčine je výraz pre niekoho, kto nám chýba, aj pre niekoho, koho si pamätáme, rovnaký: nhớ. Niekedy, keď sa ma v telefóne spýtaš: Con nhớ mẹ không? zamrazi ma, nazdávajúc sa, že tým myslíš: Pamätáš si na mňa? Chýbaš mi viac, ako si ťa pamätám.⁶

Hall tvrdí, že zmysel kultúrnej identity, tradície, jej pravdivosť, jej pôvod, táto „autenticita“ je mýtus – „so všetkou skutočnou mocou, ktorú majú naše vládnuce mýty, ktoré formujú naše predstavy, ovplyvňujú naše konanie, dávajú zmysel našim životom a dávajú zmysel našej histórii“.⁷ V tomto svete multikulturalizmu, tekutej modernity⁸ máme v sebe všetci určitý pocit diaspóry. „Je to známy, hlboko moderný pocit vyradenia, pre ktorý – ako sa čoraz viac ukazuje – nemusíme cestovať ďaleko, aby sme ho zažili. Možno sme všetci v modernej dobe – takpovediac po páde – tým, čo filozof Heidegger nazval ‚Unheimlichkeit‘: do slova ‚nie doma‘“.⁹ V kontexte bývalých socialistických krajín je vietnamská komunita označovaná za „nezamyšľanú diaspóru“, pozostáva zo všetkých „tých študentov*iek, stážistov*iek a robotníkov*čok, od ktorých sa očakával návrat domov“.¹⁰

Nhớ: Priestor medzi jedným a druhým

49

Kvet Nguyen a Denisa Tomková

Hranica medzi pojmom skutočný domov a nacionalizmom je veľmi tenká. Hall pripomína, že práve o to ide, že nemôžeme žiť bez nádeje, ale zároveň nastáva problém, keď to berieme príliš doslovne. „Je to predovšetkým práve táto exkluzívna koncepcia ‚vlasti‘, ktorá viedla Srbov k tomu, že sa odmietli deliť o svoje územie – ako to robili po stáročia – so svojimi moslimskými susedmi v Bosne, a ospravedlnila etnické čistky v Kosove. Práve verzia tejto koncepcie židovskej diaspóry a jej prorokovaný ‚návrat‘ do Izraela je zdrojom sporu Izraela [sic] s jeho blízkovýchodnými susedmi, za ktorý palestínsky ľud tak draho zaplatil, a to paradoxne vyhnaním z územia, ktoré je zároveň, a to predovšetkým, jeho vlasťou.“¹¹

My, druhá generácia vietnamskej diaspóry, sme na Západe od narodenia alebo útleho veku. Sme deti tých, ktorí sem prišli, no nenarodili sa tu. Komplikované emócie neistoty a rozpoltenosti dvoch svetov. Rovnako ako rodičia, aj my si kladieme otázku: „Aké by to bolo, ak by sme ostali vo Vietname?“ No zároveň na rozdiel od nich sme oslobodení od priameho vplyvu politického diania vo Vietname. Táto hybridná pozícia nás ženie pochopiť naše korene – o to viac, keď sú vytrhnuté a zasadené do novej krajiny. Umožňuje nám fungovať na pomedzí,

balansovať a uchopovať nejasné tendencie miešanej identity.

*Priestor medzi jedným a druhým koncom. Sme ako neustále kmitajúce molekuly, ktoré narážajú na limity, ale aj otvorenosť v novej krajine. Sú to nárazy do kontrastov, na ktorých sme boli vychovávaní. Existuje správna odpoveď vo fluidite? Ako do procesu spoznávania vstupuje integrácia a asimilácia? Kde sa končí naša pamäť a začína sa iná?**

Možno by sme sa mali úplne vzdať pojmu domova, alebo skôr – rozšíriť ho. Tak ako nás Sophie Lewis učí, aby sme „zrušili rodinu“¹² mali by sme sa zbaviť konceptu domoviny. Nie, aby sme niečo stratili, ale naopak, aby sme to výrazne rozšírili. Domov môže byť komplikovaný, mnohovrstvový, spleť pocit príslušnosti k tomuto svetu s prekrývajúcimi sa vplyvmi, jazykmi a spomienkami. Dve kurátorky tejto výstavy, jedna narodená vietnamským rodičom na Slovensku, druhá Slovenka, ktorá strávila celú svoju dospelosť mimo Slovenska a úplne stratila pocit „domoviny“, vás pozývajú zamyslieť sa nad témou príslušnosti a domova.

Pohladenie po líci na obnovenie spomienky v boji proti zabúdaniu. Tým, že to všetko odhaľujem, hovorím so svojim otcom a držím za ruku svoju matku. S nespočetným množstvom jazykov,

ktoré mi bolo dané ovládať. Či už nahlas, alebo potichu. Väčšinou potichu.¹³

Nhớ: Priestor medzi jedným a druhým

50

Kvet Nguyen a Denisa Tomková

1 Kvet Nguyen.
*Is the edge of the world a
place from which to speak
the world?* (2021).

2 Stuart Hall
in Catherine Hall a Bill
Schwarz (eds). *Stuart Hall:
Essential Essays, Identity
and Diaspora*. Volume
2. Duke University Press
(2018), s. 208.

3 Alena Alamgir.
„Mobility: Education
and Labour“ in James
Mark and Paul Betts (eds).
*Socialism Goes Global.
The Soviet Union and
Eastern Europe in the Age
of Decolonisation* (2022) s.
290 – 291.

4 Tamtiež, s. 312.

5 Použili ich už
iní*é umelci*kyne z regiónu
strednej a východnej
Európy, napríklad: Yulia
Kostereva, Yuriy Kruchak
a Ghenadie Popescu.
Pozri: Amy Bryzgel.
„Street appeal: a decade
of socially engaged
performance art from the
former East“ in New East
Digital Archive (2016):
[https://www.new-east-
archive.org/articles/
show/5393/performance-
participatory-art-new-east](https://www.new-east-archive.org/articles/show/5393/performance-participatory-art-new-east)

6 Ocean Vuong.
*On Earth We're Briefly
Gorgeous: A Novel*. Vintage.
Penguin Press (2019), s. 186.

7 Stuart Hall
(2018), s. 209.

8 Zigmund
Bauman. *Liquid Modernity*.
Polity Press (2013).

9 Hall, s. 208.

10 Christina
Schwenkel. „Vietnamese
in Central Europe: An
Unintended Diaspora“ in
*Journal of Vietnamese
Studies* (2017) 12(1): 1–9, s. 2.

11 Stuart Hall.
(2018), s. 210.

12 Sophie Lewis.
*Abolish the Family: A
Manifesto for Care and
Liberation*. Verso (2022).

13 Nhu Xuan Hua:
[https://huismarseille.nl/en/
exhibitions/nhu-xuan-hua/](https://huismarseille.nl/en/exhibitions/nhu-xuan-hua/)

Neplánovaná diaspóra: 51 Vietnamské migrantstvo v strednej Európe

Christina Schwenkel

Časti tejto eseje boli pôvodne publikované pod názvom „Vietnamese in Central Europe: An Unintended Diaspora,“ v časopise *Journal of Vietnamese Studies* 12, no. 1 (2017): 1-9. Autorka by chcela poďakovať vydavateľstvu University of California Press za povolenie opätovne publikovať niektoré z týchto revidovaných a aktualizovaných myšlienok na tomto mieste.

V nemeckom filme *Sunday Menu*, ktorý v roku 2011 napísala a režírovala Liesl Nguyen, vietnamská tinedžerka Mi na predmestí Berlína bojuje s pocitom izolácie a vylúčenia, keď nad rodinnou reštauráciou visí hrozba bankrotu.¹ Mi, zaseknutá medzi zádumčivou babičkou, zúfalou matkou a asimilovaným bratrancom, rozpráva o protichodných pocitoch známosti a cudzosti, s ktorými sa stretáva v každodennom jazyku a kultúrnej praxi, prostredníctvom metafory jedla – týždenného menu, ktoré ju ťahá medzi nemeckým a vietnamským sociálnym svetom. Na prvý pohľad film skúma témy, ktoré sa bežne vyskytujú v literatúre o vietnamských diasporách a ktoré bývajú „nemenne spojené s prepojením vojny a presunu utečencov“: neistota, rasizmus a odcudzenie, konflikt medzi kultúrami a generáciami a boj s identitou.² A predsa je tu niečo zvláštne, čo odlišuje tento príbeh odcudzenia od iných migračných trajektórií z obdobia studenej vojny: prostredie – výškové bloky v obrovskom sídlisku – stavia protagonistu do veľmi odlišnej histórie a genealógie vietnamskej migrácie mimo známejších diasporálnych priestorov, ktoré uprednostňujú Západ, najmä Spojené štáty. Vnímateľ diváctvu filmu *Sunday Menu* vie čítať sivú, betónovú mestskú krajinu ako metaforu socialistického Východu. Potvrzuje sa

to, keď Mi v spoločnosti svojej starej mamy nazerá do rodinného albumu s čiernobielymi fotografiami svojich rodičov, ktorí prišli ako nádejní zmluvní pracovníci v 80. rokoch 20. storočia do vtedajšej Nemeckej demokratickej republiky (východného Nemecka).

Pád Berlínskeho múru a pád komunizmu mali obrovský vplyv na vietnamských migrantov*ky, ktorí*é žili vo východnej Európe a v Sovietskom zväze. Ich príbehy sú však len zriedkavo zahrnuté do diskusií o „ostalgií“, ktoré uprednostňujú biele spomienky na *die Wende*.³ Navyše po skončení studenej vojny boli doznievajúce pocity solidarity nahradené rasizujúcimi diskurzmi a vylučovacími praktikami, keďže kedysi vítaní hostia, ktorí mali priniesť technológie späť do vlasti, sa stali *personae non gratae* alebo tým, čo Damani J. Partridge nazval „zvyškami tieľ“.⁴ V tejto eseji sa odvolávam na tieto „zvyšné telá“ v období po skončení studenej vojny, zahŕňajúce študenstvo, stážistov*ky a pracovníkov*čky, ktorí*é sa mali vrátiť domov s rozšírenými zručnosťami pre budovanie štátu, ale nakoniec zostali, ako na konštitutívnu „nezamýšľanú diaspóru“ v bývalých socialistických krajinách. Týmto spôsobom sa snažím dosiahnuť alternatívny „sve-tonázor“ vietnamskej diaspóry,⁵ ktorý

decentralizuje Západ, kde sa utečenci usadili, aby sa zamerali na tie menej známe cesty migrácie, ktoré sa odohrávali za takzvanou železnou oponou. Mojim zámerom je poukázať na iné rámce rasy a národa s cieľom zlepšiť naše chápanie globálneho fungovania štátneho socializmu, ak nie jeho prelínania s kapitalizmom vzhľadom na to, že oba systémy sa spoliehali na rasovo podmienenú prácu deportovateľných a postrádateľných tieľ migrantov*iek.

Južne od Berlína sa pohraničná oblasť medzi východným Nemeckom a Českou republikou stala ďalším symbolickým miestom kultúrneho skúmania nezamýšľanej vietnamskej diaspóry, ktorú obývajú zvyšky „súdrhov*súdrúžiek inej farby pleti“,⁶ ktorí*é prišli na dočasné víza a rozhodli sa zostať, často nelegálne, po rozpade komunistického režimu, keď boli ich pracovné zmluvy zrušené. Táto situácia nútila zraniteľné migrantstvo, aby sa v záujme svojho prežitia čoraz častejšie uchýľovalo na čierny trh, čo je trend, ktorý, ako ukazuje literatúra, za socializmu roky neustále rástol.⁷ Divadelná inscenácia Rimini Protokoll *Vùng biên giới* [Border Zone (Hraničná zóna)] o nelegálnom obchode s tovarom cez hranice a cez generácie (odovzdávanie zručností a spomienok, ako v *Sunday Menu*) prináša provokatívne

Neplánovaná diaspóra: 52 Vietnamské migrantstvo v strednej Európe

Christina Schwenkel

tvrdenie, že Vietnam a jeho diaspóra sa tiež nachádza niekde „medzi Prahou a Drážďanmi“.⁸ Obchodníci*čky, ktorí*é sa pohybujú medzi pražskou tržnicou Sapa a berlínskou tržnicou Đông Xuân – tou istou tržnicou, na ktorej Mi nakupuje reštauračné potreby vo filme *Sunday Menu* – a ovládajú nemčinu a češtinu, riešia podobné otázky príslušnosti, mobility a neistoty. Tieto obavy zahŕňajú nielen ekonomickú neistotu, ale aj telesnú zraniteľnosť, najmä v súvislosti s eskaláciou násilných neonacistických útokov. Na rozdiel od Mi sa však obchodníci nachádzajú v liminálnej zóne právnej neistoty; slovami Partridgea sa stali de facto *neobčanmi*, ktorí už nepožívajú špecifické (hoci obmedzené) práva a ochranu, aké im prinášali pracovné zmluvy. Prísľub voľného pohybu cez otvorené hranice EÚ – čoho znakom sú opustené hraničné stanice a nárast obehu falšovaného tovaru – je zmiernený nedostatkom legálneho pobytu a hroziacou hrozbou deportácie, ak nie hrozbou fyzického útoku. Málaktorý*á Vietnamec*ka v Nemecku môže zabudnúť na násilné nepokoje v Rostocku počas troch strastiplných dní v auguste 1992, keď pravcový dav napadol a podpálil ubytovňu, v ktorej boli ubytovaní vietnamskí*é zmluvní*é pracovníci*čky (na socialistickom Východe označovaní ako *Vertragsarbeiter*, aby sa odlíšili od

„gastarbeiterov“ na kapitalistickom Západe).

Sunday Menu a *Vùng biên giới* sú len dva príklady z rozsiahleho repertoáru kultúrnej produkcie vytvorenej vietnamskými komunitami v bývalom východnom bloku, ktorý sa dnes po skončení studenej vojny označuje ako *stredná Európa*. Rastúci korpus tvorivých a vedeckých prác, vrátane výstav ako „Nhớ: Priestor medzi jedným a druhým koncom“ v Kunsthalle Bratislava, skúmajú historický vývoj tejto „náhodnej“ diaspóry počas globálnej studenej vojny v ére bratskej solidarity (ako ju vtedy nazývali) a jej trvalú, živú prítomnosť v krajinách ako Slovensko, Poľsko, Česká republika, Bulharsko a Nemecko.⁹ Komparatívna história toho, čo nazývam „socialistickou mobilitou“ do východnej Európy a ZSSR počas 50. rokov 20. storočia až do roku 1989, presahuje rámec tejto krátkej eseje.¹⁰ Vedecké poznatky však ukazujú, že napriek nápadným podobnostiam (niekedy až po jazyk používaný v bilaterálnych dohodách) existovali významné rozdiely v rozsahu a podmienkach migrácie do jednotlivých krajín. Ako príklad uveďme situáciu zadĺžených vietnamských pracovníkov v Bulharsku, kde sa vietnamská pracovná sila využívala na zníženie štátneho dlhu Vietnamu.¹¹ Tento scenár však

neplatil jednotne pre ostatné krajiny, keďže podmienky dlhov a ich splácania boli predmetom alternatívnych rokovanií. Naopak, v Poľsku, kde formálne pracovné zmluvy neexistovali, tvorili vietnamskú populáciu predovšetkým migranti, ktorí boli bývalými študentmi a stážistami.¹²

Celkovo možno konštatovať, že migračné dejiny do rôznych krajín strednej Európy sa v určitých bodoch skutočne prekrývajú a križia. Je to zrejme napriek existencii rôznych modelov na prispôbenie sa špecifickým národným potrebám, ktoré boli individuálne vyjednané s vietnamským štátom. Už od 50. rokov 20. storočia sa socialistická internacionálna politika zamerala na zabezpečenie technologického vzdelávania pre vietnamské vysokoškolské študentstvo a učňov s cieľom vybudovať prosperujúci postkoloniálny národný štát. Tieto politiky postupne ustúpili masovým programom výmeny pracovných síl v 80. rokoch 20. storočia, pričom tento posun bol spôsobený naliehavou potrebou zachrániť zápasiace príkazové ekonomiky industrializovanejších socialistických krajín vo východnej Európe.¹³

Tento posun znamenal dôležitú geopolitickú zmenu, keď sa od *vonkajšieho*, kolektívneho dôrazu na

Neplánovaná diaspóra: 53 Vietnamské migrantstvo v strednej Európe

Christina Schwenkel

obnovu Vietnamu (s cieľom udržať jeho postavenie v sovietskej sfére vplyvu) prešlo k väčšiemu *vnútornému* národnému zameraniu na udržanie politickej a hospodárskej stability v jednotlivých krajinách. Raia Apostolova ukázala, ako sa „étos internacionalizmu“ časom menil, keď vietnamské robotníctvo nadobúdalo hodnotu ako nadbytočná pracovná sila.¹⁴ A predsa by podľa nej bolo chybou vidieť ich len ako vykorisťované, rasovo motivované obeť, ktoré sa stali terčom nepriateľskej nevôle (nehovoriac o tom, že by bolo chybou vidieť rasizmus len ako vedľajší produkt kapitalizmu). Nakoniec, tá cesta, ktorú vietnamské migrantstvo nazývalo: „ísť na Západ“ [đi Tãy], ktorý v tom období predstavoval pre kapitalizmus „Východ“, mala v sebe čaro, že Vietnamcom a Vietnamkám umožnila vstup do vysnívaného socialistického sveta alebo „raja“, ako sa často zobrazoval. Táto vízia zahŕňala únik pred vojnovým pustošením a chudobou a namiesto toho ponúkala možnosť mieru a materiálneho dostatku.¹⁵

Podobne aj Alena Alamgir sa vo svojich pozorovaniach o pracovnej migrácii do Československa zasadzuje za kritickejší pohľad na pracovníka*čku, ako aj na vietnamskú vládu, ktorá podľa nej nebola úplne ľahostajná k potrebám svojej pracovnej sily a jej pracovným podmienkam, čo je v rozpore so všeobecne

zaužívanými predpokladmi.¹⁶ Vo všetkých prostrediach sa ukazuje, že spoliehať sa výlučne na metodológiu zhora nadol na pochopenie štátnej moci a rozmanitosti vietnamských skúseností s každodenným socializmom v Európe je do značnej miery nedostatočné. Namiesto toho si situácia vyžaduje uplatnenie viacerých metodologických nástrojov a prístupov, ako je napríklad transnacionálna etnografia s viacerými lokalitami, archívna práca s predtým nedostupnými záznamami a/alebo používanie vietnamského jazyka pri práci s diasporami. Tieto prístupy by umožnili vytvoriť diferencovanejšie naratívy, ktoré by spochybnili trend prevládajúcej vedeckej práce bagatelizovať subalternú agentúru a zároveň preceňovať rozsah štátnej kontroly a dohľadu. Hoci je nepopierateľne pravda, že štátne orgány v mnohých prípadoch fungujú, existuje epistemologické riziko pri prílišnom zjednodušení takéhoto rozprávania ako dominantnej skúsenosti študentstva a pracovníkov*čok v programoch pracovnej migrácie. V skutočnosti sa štátne socialistické režimy často stretávali s odporom a odmietaním zo strany podnikavých a tížiadostivých vietnamských subjektov, a to aj tvárou v tvár potenciálne represívnym opatreniam, ktoré v krajných scenároch mohli znamenať repatriáciu.

Pád komunizmu hlboko formoval životy vietnamského študentstva, stážístov*iek a robotníkov*čok v socialistickej Európe, čím sa ich skúsenosti líšia od vietnamských diaspór v iných regiónoch, ktorých životy neboli udalosťami roku 1989 tak priamo ovplyvnené (snáď s výnimkou vietnamského utečenectva v západnom Nemecku). Na rozdiel od exulantov v západnej Európe, Severnej Amerike a iných spriatelovaných kapitalistických krajinách boli tieto skupiny „socialisticky mobilných“ Vietnamcov, ktorých celkový počet presahoval dvetisíc, pôvodne určené skôr na to, aby tvorili dočasnú pracovnú silu, než aby sa stali trvalým obyvateľstvom. Predpokladalo sa, že „dar“ v podobe získania zručností prispeje k vytvoreniu technologicky vyspelého priemyselného hospodárstva vo Vietname. Po páde Berlínskeho múru sa továrne na východe zatvorili a väčšina pracovníkov*čok sa vrátila domov, pričom ich v prípade zjednoteného Nemecka lákali kompenzačné platby vo výške 3 000 mariek. Niektorí sa rozhodli zostať, pričom niektorí jednotlivci požiadali o azyl, zatiaľ čo iní sa vrátili ilegálne a podstúpili značné riziko, aby sa cez Ukrajinu dostali do Poľska, Nemecka a Českej republiky.¹⁷ Podobne ako ich spoluobčanov na kapitalistickom Západe, aj týchto migrantov lákali prísluby určitých slobôd.¹⁸

Neplánovaná diaspóra: 54 Vietnamské migrantstvo v strednej Európe

Christina Schwenkel

Ich každodenné praktiky a spôsoby obživy však vykazovali odlišné charakteristiky: vietnamské transnacionálne väzby v rámci strednej Európy a naprieč ňou, ako ich vidíme vo *Vùng biên giới*, vystupujú ako charakteristický znak tejto nezamýšľanej diaspóry. Táto črta sa vymyká konvenčnému dvojnárodnému rámcu domovina – hostiteľská krajina, ktorý je základom väčšiny existujúcich vedeckých prác. Namiesto toho sú tieto migranti*ky kvôli svojej angažovanosti v ekonomických, sociálnych, politických a niekedy aj kriminálnych aktivitách¹⁹ veľmi mobilní, aj keď ich vzťah k vietnamskému štátu zostáva zložitý a ambivalentný.

Významnú úlohu tu zohráva cezhraničný obchod a nelegálny obchod s tovarom, čo vedie k stigmatizácii vietnamských migrantov v dôsledku vnímania hromadenia a úžerníctva. Konkrétne boli často obviňovaní z toho, že prispievajú k materiálnemu nedostatku, ktorý sa stal dominantným trópom a skúsenosťou každodenného socializmu.²⁰ Paradoxne práve vďaka tejto histórii, ktorá je základom veľkej časti dnešnej kapitalisticky motivovanej migrácie, sa geografie týchto expanzívnych sietí výmeny tovarov naďalej sústreďujú na cirkuláciu v rámci bývalého Východu. Do značnej miery nadväzujú na predchádzajúce transakčné

dejiny a toky tovaru z Vietnamu cez Čínu a Sovietsky zväz do východnej Európy.²¹ Práca Phi Hong Su nám pomáha pochopiť, prečo takáto stigma naďalej existuje: ako predstavy a konštrukcie socialistického Iného z čias studenej vojny zostávajú pevne zakotvené a naďalej formujú koetnické vzťahy, najmä medzi vietnamskými utečencami – občanmi na Západe a zmluvnými pracovníkmi*čkami – neobčanmi*kami na Východe.²² Tvrdí, že napäté vzťahy sú teraz zakotvené v politike integrácie EÚ, ako aj v pojmoch dobrých a zlých migrantov*iek, a nie iba v antikomunizme. Vo všeobecnosti východný „vietnamský syndróm“ odráža tendenciu vytvárať súvislosti medzi nelegálnymi migrantmi*kami a hospodárskou krízou v mnohých krajinách po transformácii. Kedysi súdruhovia*žky v boji proti imperializmu, vietnamské migrantstvo z čias socializmu, sa teraz ocitajú v pozícii obetných baránkov za neduhy spoločnosti v čoraz populistickerej Európe, ktorá si predstavuje samu seba ako homogénnu a oslobodenú od tiel cudzích Iných.

Osobité dejiny a pretrvávajúce dedičstvo vietnamskej diaspóry v strednej Európe prezentované vo vedeckých a tvorivých prácach vrátane výstavy „Nhớ“ vyvracajú stereotypné vnímanie povojnového Vietnamu ako

uzavretej a izolovanej krajiny odrezanej od zvyšku sveta. Toto zobrazenie zastiera rozprávanie o mobilite z čias socializmu a o vzniku nezamýšľaných a dodnes málo známych migrantských komunít, ktoré sa následne sformovali.²³ Tieto migračné genealógie tiež spochybňujú predstavu monolitckej a jednotnej globálnej vietnamskej diaspóry. Ako pripomína Su, neexistuje lepšie miesto ako Berlín na štúdium toho, ako sa rozdielne cesty vietnamskej migrácie z čias studenej vojny pretínali po páde múru, keď sa postava utečenca a postava zmluvného pracovníka stretli v kontexte zjednoteného mestského priestoru. O vietnamskej „komunite“ v Berlíne je potom potrebné hovoriť v množnom čísle vzhľadom na jej značne odlišné politické orientácie a vzťahy k vlasti, čo je postoj, ktorý zaujal aj Kien Nghi Ha v prelomovom zväzku „Ázijskí Nemci“ [*Asiatische Deutsche*], ktorý vydal.²⁴ Pretrvávajúce ideologické rozdelenie medzi týmito dvoma skupinami bolo zjavné na protičínskej demonstrácii vo východnom Berlíne, na ktorej som sa zúčastnila v roku 2015. Podujatie podporované vietnamským veľvyslanectvom prilákalo zhromaždenie vietnamských migrantov*ky (s pridanou prítomnosťou priaznivcov z východného Nemecka), ktorí*é hrdo vyvesili vlajku Vietnamskej socialistickej republiky.

Neplánovaná diaspóra: 55 Vietnamské migrantstvo v strednej Európe

Christina Schwenkel

Naopak, vlajka zaniknutej južanskej republiky, ktorú možno často pozorovať medzi utečencami v Spojených štátoch a v západnej Európe vrátane západného Berlína, citeľne chýbala.

Práca Grażyny Szymańskiej-Matusiewicz vyjadruje napätú dynamiku tejto spornej politiky vlasti. Zároveň však varuje pred prílišným zjednodušením interpretácie postsocialistických krajín.²⁵ V prípade Poľska je vietnamská populácia plná zložitostí a napätí, keďže migranti jemne lavírujú medzi angažovanosťou v štátnych subjektoch a organizáciách občianskej spoločnosti. Toto vyvažovanie zahŕňa potvrdenie ich lojality voči Vietnamu a jeho inštitúciám a zároveň obhajobu demokratických reforiem. Vo východnom Berlíne, Varšave a inde čelia lojalní vietnamskí*é migranti*ky spletitej dileme: ako stelesniť úlohu poslušného subjektu socialistického štátu v postsocialistickej spoločnosti, kde je antipatia voči komunistickej minulosti stále citeľná.

Vďaka tvorivému a akademickému úsiliu umelcov*kýň, vedcov*kýň, kurátorov*iek, filmárov*ok a ďalších neustále rastie povedomie o tejto nezamýšľanej diaspóre v strednej Európe. Stojí za zmienku, že väčšina kritických prác o vietnamskej

diaspóre v bývalom východnom bloku a Sovietskom zväze nie je dostupná v angličtine (a žiaľ, nie sú tu citované). Okrem toho, poznatky o „diaspóre“ zostávajú nápadne rozdvojené podľa binárneho vzťahu Východ – Západ, ktorý bol ovplyvnený studenou vojnou, pričom „transnacionálny Vietnam“ má tendenciu uprednostňovať politické vysídlenie (utečencov),²⁶ ako aj dvojnárodnú cirkuláciu len medzi Vietnamom a západnými krajinami. Vedci*kyne, ktorých práce som tu spomenula, urobili obrovský pokrok v prekonávaní tohto epistemologického rozdelenia, pričom si uvedomujú, ako dedičstvo studenej vojny naďalej formuje každodenný život a sociálne vzťahy. Dúfam, že sa mi podarí podnieť inkluzívnejší a komplexnejší prístup k pochopeniu zložitých dejín a sociálnych životov vietnamských migrantov v iných regiónoch sveta. Inkluzívny prístup by zabránil tomu, aby sa ľudia redukovali na obyčajné nástroje alebo obeť štátu, ale poukázal by na transformatívne prepojenia a formy konania, ktoré sa objavili. A hoci práca o vietnamských diasporách poukazuje aj na húževnaté pretrvávajúce rámce studenej vojny, ako aj na vznik nového jazyka vylúčenia, tieto paradigmy a rozdelenia sa postupne menia. Ako ukázala Szymańska-Matusiewicz, prodemokratickí*é migranti*ky v Poľsku nadväzujú nové

kontakty s utečeneckými aktivistami vo Westminsteri v južnej Kalifornii, v oblasti označovanej ako „Malý Saigon“ kvôli početnej vietnamskej utečeneckej populácii.²⁷ Tento obraz solidarity medzi Varšavou a Westminsterom by mohol byť východiskom pre nové diasporálne predstavy.

Neplánovaná diaspóra: 56 Vietnamské migrantstvo v strednej Európe

Christina Schwenkel

- 1 Podľa Alisy Kotmairovej, ktorá tiež pracovala na filme, Hoàiho poviedka „Thức đơn Chủ nhật“ sa stala inšpiráciou pre film *Sunday Menu*. Alisa Kotmair, „Sunday Menu, the Film“, *alisakotmair.com*, 2017, <http://alisakotmair.com/2009/09/08/sunday-menu-an-explanation/> (prístup 10. novembra 2015).
- 2 An Tuan Nguyen, „More Than Just Refugees: A Historical Overview of Vietnamese Professional Immigration to the United States“, *Journal of Vietnamese Studies* 10, č. 3 (2015): 87 – 125, 88.
- 3 Christina Schwenkel, „The Things They Carried (and Kept): Revisiting ‘Ostalgie’ in the Global South.“ *Comparative Studies in Society and History* 64, č. 2 (2022): 478 – 509.
- 4 Damani Partridge, *Hypersexuality and Headscarves: Race, Sex and Citizenship in the New Germany* (Bloomington: Indiana University Press, 2012), 25.
- 5 Fiona I. B. Ngô, Mimi Thi Nguyen a Mariam B. Lam, „Southeast Asian American Studies Special Issue: Guest Editors’ Introduction“ *positions: asia critique* 20, č. 3 (2012): 671 – 684, 673.
- 6 Quinn Slobodian, ed., *Comrades of Color: East Germany in the Cold War World* (New York: Berghahn Press, 2015).
- 7 Pozri napríklad Melanie Beresford a Đặng Phong. *Economic Transition in Vietnam: Trade and Aid in the Demise of a Culturally Planned Economy* (Northampton, MA: Edward Elgar, 2000). 6
- 8 Rimini Protokoll, „Vùng biên giới“, *pimini-protokoll*, http://www.rimini-protokoll.de/website/en/project_4238.html (prístup 9. júna 2016). Ďakujem Alise Kotmairovej za to, že ma oboznámila s touto inscenáciou.
- 9 Samozrejme, po rozpade Sovietskeho zväzu sa v Rusku a jeho bývalých republikách usadila aj veľká „neplánovaná“ populácia vietnamskej diaspóry. Napriek tomu sa naďalej zameriavam na strednú Európu vzhľadom na jej úlohu vnímanú ako brána na Západ, ktorá vytvára jedinečné príležitosti a aspirácie.
- 10 Užitočnou porovnávacou literatúrou pre čitateľov môže byť Alena K. Alamgir a Christina Schwenkel, „From Socialist Assistance to National Self-Interest: Vietnamese Labor Migration into CMEA Countries,“ In *Alternative Globalizations*, James Mark, Steffi Marung a Artemy Kalinovsky, eds. (Bloomington: Indiana University Press, 2020), s. 100 – 124.
- 11 Raia Apostolova, „From Real Socialism to Real Capitalism: The Making and Dismantling of the Vietnamese Worker in Bulgaria,“ in *Situating Migration in Transition: Temporal, Structural and Conceptual Transformations of Migrations, Sketches from Bulgaria*. Raia Apostolova, Neda Deneva, and Tsvetelina Hristova, eds. (Sofia: Collective for Social Interventions, 2014).
- 12 Grażyna Szymańska-Matusiewicz, *Vietnamese in Poland: From Socialist Fraternity to the Global Capitalism Era* (Berlin: Peter Lang, 2019).
- 13 Christina Schwenkel, „Socialist Mobilities: Crossing New Terrains in Vietnamese Migration Histories,“ *Central and Eastern European Migration Review* 4, no.1 (2015): 13 – 25.
- 14 Raia Apostolova, „Duty and Debt under the Ethos of Internationalism: The Case of the Vietnamese Workers in Bulgaria,“ *Journal of Vietnamese Studies* 12, no. 1 (2017): 101 – 125.
- 15 Christina Schwenkel, „Rethinking Asian Mobilities: Socialist Migration and Postsocialist Repatriation of Vietnamese Contract Workers in East Germany,“ *Critical Asian Studies* 46, no. 2 (2014): 235 – 258.
- 16 Alena Alamgir, „Race Is Elsewhere: State-Socialist Ideology and the Racialisation of Vietnamese Workers in Czechoslovakia,“ *Race & Class* 54, no. 4 (2013): 67 – 85.
- 17 Trangđài Glassey-Trảnguyễn, „Risk as Mobility: Undocumented Vietnamese Migrants in A Transnational Legal Limbo.“ MA thesis, Southeast Asian Studies, University of California, Riverside, 2016.
- 18 Pozri Mimi Thi Nguyen, *The Gift of Freedom: War, Debt, and Other Refugee Passages*. (Durham, N.C.: Duke University Press, 2012).
- 19 Miroslav Nožina, „Vietnamese Organised Crime in The Czech Republic.“ *Perspectives* 15 (2000): 16 – 30.
- 20 Ako tvrdí Jonathan Zatlín, nepriateľstvo voči cudzincom sa nesústreďovalo na súťaž o pracovné miesta, ako je to často v prípade xenofóbie na Západe, ale na súťaž o vzácné tovary. Jonathan Zatlín R. „Scarcity and Resentment: Economic Sources of Xenophobia in the GDR, 1971-1989.“ *Central European History* 40, no. 4 (2007): 683 – 720.
- 21 Schwenkel, „Rethinking Asian Mobilities,“ 250.
- 22 Phi Hong Su, *The Border Within: Vietnamese Migrants Transforming Ethnic Nationalism in Berlin* (Palo Alto: Stanford University Press, 2022).
- 23 Schwenkel, „Rethinking Asian Mobilities,“ 236.
- 24 Kien Nghi Ha, *Asiatische Deutsche: Vietnamesische Diaspora and Beyond* (Berlin: Assoziation A., 2012).

Neplánovaná diaspóra: 57 Vietnamské migrantstvo v strednej Európe

Christina Schwenkel

25 Grażyna
Szymańska-Matusiewicz,
*Vietnamese in Poland:
From Socialist Fraternity to
the Global Capitalism Era*
(Berlin: Peter Lang, 2019).

26 An Tuan Nguyen,
„More Than Just Refugees,“
88.

27 Grażyna
Szymańska-Matusiewicz,
„Democracy after ‘The End
of History’: Vietnamese
Diasporic Liberalism
in Poland,“ *Social
Anthropology* 29, no. 2
(2021): 404 – 420.

Internacionalizmus a redefinovanie hraníc sociálneho zabezpečenia v československo-vietnamskom programe výmeny pracovných síl

Alena Alamgir

Toto je úryvok z eseje, ktorá bola pôvodne publikovaná pod názvom „Recalcitrant Women: Internationalism and the Redefinition of Welfare Limits in the Czechoslovak-Vietnamese Labor Exchange Program“ v *akademickom časopise Slavic Review*, 73(1), (2014), s. 133 – 155. Text je opätovne publikovaný so súhlasom autorky a držiteľa autorských práv Cambridge University Press.

Mladá 22-ročná žena, pani H., prišla do Československa pracovať do továrne na konzervy a liehoviny v auguste 1981.¹ Tak ako to vyžadovali pravidlá vietnamsko-československého programu výmeny pracovných síl, pani H. krátko po príchode absolvovala komplexnú lekársku prehliadku. Keďže, ako poznamenala, „lúčenie bolo krásne“, upozornila tlmočníka, ktorý sprevádzal skupinu do ordinácie lekára, že jej vynechala menštruácia, a chcela, aby požiadal lekára, „aby sa na túto oblasť zamerl dôkladnejšie“. Vedela, že tehotenstvo znamená okamžitý návrat, takže jej plánom bolo podstúpiť interrupciu. Tehotenstvo sa však nepotvrdilo, a tak začala pracovať pri páse a rovnala nesprávne umiestnené fľaše. Napriek tomu sa asi o dva mesiace neskôr ukázalo, že skutočne bola tehotná. Tehotenstvo bolo navyše vysoko rizikové a bola hospitalizovaná. O tri mesiace neskôr prišiel do nemocnice riaditeľ konzervárnej spoločnosti a „odvliekol ju, oblečenú len v nemocničnom župane“, ku gynekológovi, ktorý bol ochotný napísať znalecký posudok, v ktorom tvrdil, že pani H. je schopná odletieť späť do Vietnamu. Riaditeľ pre pani H. zabezpečil letenku, čo pani H. dosť trápilo. Obávala sa, že ak sa vráti ako slobodná matka, jej matka a možno i sestra prídu o prácu. Keďže

otec utrpel zranenie vo vojne s USA, znamenalo by to, že rodina by bola odsúdená na život v chudobe, nehovoriac o tom, že by sa stala predmetom morálneho odsúdenia verejnosti. Pani H. však takmer ako v rozprávke prišlo na pomoc niekoľko výnimočných ľudí, Vietnamcov i Čechov. Nasledovala komplikovaná situácia. Na jej konci zostala v Československu, porodila svoje dieťa a s pomocou dobrodincov si zabezpečila bývanie a prácu.

Hoci rozuzlenie príbehu pani H. bolo jedinečné, počiatkové okolnosti také neboli. Stovky vietnamských pracovníčok, ktoré prišli do Československa v rokoch 1981 až 1989, otehotneli a väčšina z nich bojovala za to, aby mohli zostať a dokončiť svoje pracovné zmluvy. V tomto článku skúmam otázku tehotenstva vietnamských robotníčok a ukazujem, ako sa táto otázka stala arénou sporov medzi československou a vietnamskou vládou. Predstavitelia oboch štátov koncipovali tehotenstvo robotníčok výrazne odlišným spôsobom. Kým vietnamský štát pristupoval k tehotenstvám ako k otázke *pracovných práv*, československý štát kolísal medzi prístupom k nim ako k *zdravotnému problému a disciplinárnemu priestupku*. Tvrdím, že boj o definíciu tehotenstva, a teda, čo je mimoriadne

dôležité, o primerané zaobchádzanie s (tehotnými) vietnamskými pracovníčkami, bol neoddeliteľnou súčasťou zmien, ktorými program prešiel v 80. rokoch 20. storočia a ktoré ho zmenili z programu do veľkej miery oživeného internacionalistickými záujmami na program, ktorý bol v dôležitých ohľadoch koncipovaný ako trhová výmena medzi dvoma krajinami.

Pokiaľ ide o politiku voči tehotným vietnamským pracovníčkam, obavy z nedostatku pracovných síl sa stretli s rodovou a sociálnou politikou československého štátu. V tomto programe sa odrážalo všeobecnejšie napätie, ktoré, ako tvrdím, predstavovalo naliehavú výzvu a základnú črtu režimu. Išlo o napätie medzi *tlakom na zvýšenie (udržanie) produktivity*, ktorému bránil endemický nedostatok pracovných síl, na jednej strane a *tlakom na zvýšenie pôrodnosti*, ktorý bol motivovaný skutočnosťou, že Československo, podobne ako iné krajiny v regióne, čelilo jednej z najnižších pôrodností na svete, na strane druhej.²

Československo-vietnamský program výmeny pracovných síl bol priamo a viditeľne zapojený do obáv o produktivitu a nepriamo a menej viditeľne do obáv o pôrodnosť. Program pomohol zaplátať diery na trhu práce a zároveň

Alena Alamgir

uľahčil implementáciu politík, ktoré sa snažili motivovať československé ženy, aby rodili viac detí. Úspech stratégie však závisel od toho, či československý štát charakterizoval vietnamské ženy inak a zaobchádzal s nimi dramaticky odlišným spôsobom ako so ženami občiankami. Občianky boli nabádané, aby boli hrdinskými pracovníčkami a hrdými matkami.³ Od vietnamských žien sa očakávalo len to prvé.

VIETNAMSKÉ ROBOTNÍCTVO V ŠTÁTNO M SOCIALISTICKOM ČESKOSLOVENSKU

V roku 1967 sa vietnamská a československá vláda dohodli, že na žiadosť vietnamskej vlády príde 2 100 vietnamských občanov klasifikovaných ako *praktikanti* na troj- až päťročný výcvik.⁴ Medzi praktikantmi boli inžinieri*ky aj kvalifikované robotníctvo, ktoré úzko spolupracovalo s Čechmi a Slovákmí v továrňach, aby si osvojili zručnosti, ktoré vietnamská vláda označila za dôležité. V zmluve,⁵ prostredníctvom ktorej bol program vytvorený, československý štát súhlasil s pokrytím všetkých nákladov okrem nákladov na dopravu do Československa.⁶ Táto fáza programu sa vyznačovala intenzívnou starostlivosťou (výrazne štátno-socialistického paternalistického typu)

zo strany československých správco v o blaho účastníkov a efektívnosť ich výcviku. Tá starostlivosť o blaho je zrejmá napríklad z poverenia Ústavu pre výživu ľudu zostavením jedálneho lístka pre prichádzajúcich frekventantov, v ktorom „[by] strava zo začiatku zodpovedala skôr vietnamským kulinárskym zvyklostiam a až neskôr by sa prešlo na našu stravu, aby frekvencanti nemali ťažkosti pri prechode do podnikov a stravovaní v podnikových jedálňach“.⁷ Dôkazom snahy o efektívnosť sú úpravy, ktoré československí administrátori urobili v programe s cieľom zlepšiť výsledky odbornej prípravy vietnamských občanov, čo vyvrcholilo rozhodnutím poslať poslednú várku do odborných škôl (napriek tomu, že to znamenalo zvýšené náklady pre československý štát).⁸

Začiatkom 70. rokov sa vietnamská vláda obrátila na svojho československého partnera so žiadosťou o rozšírenie programu. Výsledkom bola zmluva podpísaná 8. apríla 1974, na základe ktorej prišlo do Československa v priebehu 70. rokov viac ako 5 000 vietnamských občanov.⁹ Prvých 2 a pol až 3 roky strávili ako učni na stredných odborných učilištiach (SOU),¹⁰ a ďalšie 2 až 2 a pol roka ako kvalifikovaní robotníci pracujúci pre podniky, ktoré boli sponzorované príslušnými SOU.

Keďže všetko platil československý štát, počas prvých dvoch fáz (1967 – 1980) československí*é úradníci*čky očakávali, že budú, účtovne povedané, „v mínuse“.¹¹ Úrad ministerstva práce vo svojich správach odhadoval, že Československo „získa späť“ prostredníctvom práce absolventov*iek vietnamských odborných škôl v továrňach približne dve tretiny vložených finančných prostriedkov. Nepriame dôkazy naznačujú, že v rozpore s týmito pôvodnými očakávaniami Československo nakoniec skončilo prinajmenšom na nule, ale pravdepodobne aj so skromným ziskom.¹² Dôkladnejšie zváženie dôsledkov tohto bodu presahuje rámec tohto článku, ale pre moje súčasné účely poznamenám, že československí predstavitelia si v čase, keď súhlasili s touto formou programu, neboli vedomí jeho potenciálnej „výhodnosti“, a teda jeho zavedenie nebolo ovplyvnené ziskovými motívmi. V týchto skorších fázach československé vedenie kincipovalo program vyslovene ako internacionálnu pomoc a vo všeobecnosti sa veľmi snažilo vyhovieť želaniam vietnamskej strany, pokiaľ ide o priemyselné oblasti, v ktorých mali byť pracovníčky školení*é, čo znamenalo, že to boli potreby vietnamského štátu, ktoré do značnej miery formovali program.¹³ Konceptualizácia programu ako

Alena Alamgir

internacionalistickej pomoci mala silný vplyv na konanie československých úradníkov*čok. Keď vietnamskí predstavitelia predkladali požiadavky, ktoré boli pre československých administrátorov ťažko splniteľné kvôli logistickým obmedzeniam (hlavne nedostatok bytov), československí predstavitelia počas interných diskusií zdôrazňovali, že požiadavky vychádzajú z „naliehavej potreby budovania a rozvoja [vietnamského] národného hospodárstva, a preto [ich] nebolo možné odmietnuť“.¹⁴ Podobné vyhlásenia sa v tom čase opakovane objavovali v ministerských správach. Preto aj počas druhej fázy pri formulovaní programu dominovali záujmy, ktoré možno vo všeobecnosti označiť za socialistické a internacionalistické, a riadili spôsob jeho realizácie.

Približne od polovice 70. rokov však československí predstavitelia začali diskutovať o možnosti doplniť program o ďalšiu formu výmeny pracovných síl, ktorá by zmenila jednoznačné zameranie programu na pomoc a transformovala ho na niečo, čo by slúžilo aj záujmom a potrebám československého štátu a priemyselných podnikov. Táto myšlienka sa prvýkrát objavila v zázname zo zasadnutia československej časti československo-vietnamskej komisie pre

hospodársku a technickú spoluprácu z apríla 1976.¹⁵ Potom sa pravidelne objavovala¹⁶ v dokumentoch československého ministerstva práce. Vietnamská strana na tieto návrhy reagovala v roku 1980, keď bola prerokovaná kvalitatívne nová podoba programu, ktorá bola uvedená do života v zmluve podpísanej v novembri 1980.¹⁷ Na základe tejto zmluvy napokon v rokoch 1981 – 1989 prišli do Československa za prácou desaťtisíce vietnamských občanov.

Hoci táto posledná iterácia programu, v ktorej robotníctvo prichádzalo na štvorročné zmluvy, bola zdanlivo stále postavená na princípoch socializmu, po prvýkrát mali potreby československého štátu prednosť, pokiaľ ide o priemyselné oblasti, do ktorých bolo robotníctvo nasmerované. Táto nová forma bola výhodná ako pre Československý štát, tak pre jednotlivé podniky aj po finančnej stránke. Nebolo potrebné hradiť náklady na trojročné odborné školy, ale len trojmesačný jazykový kurz, počiatkový príspevok na ošatenie a skromné ročné poplatky na pracovníka*čku,¹⁸ ktoré československý štát platil svojmu vietnamskému partnerovi. V kontexte endemickeho nedostatku pracovných síl to bola výhodná kúpa.

MATERSTVO ZA ŠTÁTNEHO SOCIALIZMU

Štátno-socialistické režimy (rovnako ako väčšina ostatných režimov) vysoko oceňovali materstvo, ktoré považovali za kľúčové pre úlohu ženy v spoločnosti. Táto valorizácia vyplývala z významu, ktorý štát pripisoval rodine ako „kolíske socializácie“, ktorej cieľom bolo vychovávať dobrých socialistických občanov a, samozrejme, doslova budúcu pracovnú silu. Ideologická valorizácia materstva totiž sprevádzala iný cieľ – vnímaný imperatív zvrátiť klesajúcu pôrodnosť. Zatiaľ čo niektoré krajiny, najmä Rumunsko, riešili tento problém obmedzením prístupu ku kontrole pôrodnosti a legálnym interrupciám, iné sa spoliehali skôr na motivačné prístupy a koncom 60. rokov začali zavádzať rôzne rodinné dávky.

Aj československé vedenie zaviedlo sériu opatrení, ktorých cieľom bolo presvedčiť ženy, aby mali deti (viac detí). K týmto politikám patrilo predĺženie materskej dovolenky s takmer plnou mzdou na 26 týždňov,¹⁹ ktorá bola neskôr doplnená o materské príspevky určené na poskytnutie nepovinnej materskej dovolenky.²⁰ Okrem toho sa ženy mohli do roku 1976 po uplynutí platenej materskej dovolenky

Alena Alamgir

rozhodnúť zostať na dodatočnej neplatennej materskej dovolenke (t. j. s tým, že po návrate im bola zaručená práca) až na 3 roky.²¹ V roku 1971 sa jednorazová dávka poskytovaná rodičom pri narodení dieťaťa zdvojnásobila na 2 000 Kčs, čo predstavovalo približne 2 až 4 týždne rodinného príjmu.²² V roku 1973 sa zvýšili mesačné príspevky na starostlivosť o dieťa: rodina dostávala 90 Kčs, ak mala jedno dieťa, 430 Kčs mesačne pri dvoch deťoch, 880 Kčs pri troch deťoch a 1 280 Kčs pri štyroch a viac deťoch. Tieto sumy predstavovali „významný príspevok k rodinnému príjmu“,²³ keďže v roku 1978 bola priemerná mesačná mzda v socialistickom sektore 2 759 Kčs.²⁴ V roku 1973 boli mladomanželom do 30 rokov sprístupnené pôžičky s nízkym úrokom. Okrem výhodných úrokových sadzieb (1 %, ak sa použili na kúpu domu, a 2,5 %, ak sa použili na kúpu vybavenia) sa pri dovŕšení prvých narodení prvého dieťaťa manželom odpísalo 2 000 Kčs a pri prvých narodeninách každého ďalšieho dieťaťa 4 000 Kčs.²⁵ Koncom 70. rokov tak československá vláda vynakladala takmer 4 % svojho ročného rozpočtu na priame peňažné dávky rodinám a matkám a ďalších 7 % na služby a vecné dotácie, napríklad na škôlky, na školské jedálne, na detské potreby alebo na daňové

úľavy a úľavy na nájomnom.²⁶ Ženy tiež mohli odísť do dôchodku o tri až sedem rokov skôr ako muži, v závislosti od počtu detí, ktoré vychovali.²⁷ Podľa Frejku táto úroveň výdavkov na sociálne zabezpečenie predstavovala „podiel, ktorý takmer určite prevyšoval porovnateľné výdavky v ktorejkoľvek inej rozvinutej krajine“.²⁸ Zatiaľ čo niektoré z týchto politik vylúčili ženy z okruhu pracovnej sily, iné politiky boli jednoznačne zamerané na podporu žien, aby pracovali. Spoločne mali umožniť ženám byť pracovníčkami aj matkami zároveň, aj keď sa od nich nevyhnutne neočakávalo, že sa budú venovať obom činnostiam súčasne. Navyše, keďže dávky na materskej dovolenke predstavovali „odmenu za prácu, ktorú ženy vykonávali v roli matiek“,²⁹ štát premenil materstvo na druh platenej práce. Československé ženy boli teda oceňované a odmeňované za svoju produktívnu aj reprodukčnú prácu.

Pre zahraničné pracovníctvo bol však vzťah medzi výrobou a reprodukciou nastavený úplne inak. Ujednania neobsahovali žiadnu explicitnú zmienku o prípadnom tehotenstve alebo materstve (rodičovstve) robotníctva. Tehotenstvo sa však objavilo v dodatku nazvanom „Kritériá pre posudzovanie zdravotnej spôsobilosti občanov VDR na účasť na odbornej príprave v československých

organizáciách“,³⁰ kde bolo uvedené v časti c) Kontraindikácie, ktorá vymenúvala stavy brániace tomu, aby sa kandidátky mohli zúčastniť na programe. Tak to bolo vo všetkých zmluvných dokumentoch podpísaných od začiatku 70. rokov.³¹ Zmluvy sa však líšili v tom, ako riešili otázku potenciálneho rodičovstva pracovníctva.

Zásady hmotného zabezpečenia z roku 1967³² stanovili, že vietnamskí občania budú dostávať prídavky na deti narodené v Československu alebo na deti, ktoré v Československu získali trvalý pobyt (čo je veľmi nepravdepodobný scenár). Výška týchto dávok nebola špecifikovaná, čo naznačuje, že by zodpovedala dávkam priznaným československým rodinám (všimnime si však, že dokument vznikol pred spustením masívnych pronatalitných opatrení). Výslovne sa v ňom tiež uvádzalo, že na deti s pobytom vo Vietname sa nebudú vyplácať žiadne príspevky na starostlivosť o dieťa. Zmluva z roku 1974 riešila túto otázku identickým spôsobom. Táto dohoda teda umožňovala vietnamskému pracovníctvu aspoň v zásade participovať na jednom z druhov štedrých československých rodinných sociálnych dávok. A dosť možno len v zásade. Kým totiž podiel žien v rokoch 1967 až 1973 predstavoval približne

Alena Alamgir

štvrtinu z celkového počtu,³³ v praxi to znamenalo celkovo len približne 300 žien. Vo vlně 70. rokov bol podiel žien veľmi nízky. Presné štatistiky nie sú k dispozícii, ale z personálnych spisov jedného veľkého strojárkeho podniku (Škoda Plzeň) vyplýva, že zo 131 Vietnamcov, ktorých koncom 70. rokov vychovala na svojom odbornom učilišti a následne zamestnala vo svojich závodoch, bolo len päť, t. j. menej ako 4 %, žien. Štatistika českého ministerstva práce za rok 1980 naznačuje, že všeobecný podiel mohol byť o niečo vyšší, možno okolo 8 %, ale tento údaj stále znamená, že v tomto roku v ČSSR pracovalo maximálne 290 žien.³⁴ Z praktického hľadiska teda jedinými pracovníkmi, na ktorých sa koncom 60. a v 70. rokoch 20. storočia vzťahovalo ustanovenie o starostlivosti o deti, boli vietnamskí *muži*, ktorí splodili deti s českými alebo slovenskými ženami. V takýchto situáciách však bol tento bod irelevantný, pretože matky detí, ktoré boli občiankami, mali automaticky nárok na dávky. Zmluva, ktorou bola v decembri 1979 rozšírená učňovsko-robotnícka forma programu,³⁵ zmienku o dávkach pre deti úplne vypustila.

Forma programu pracovníkov*čok na dohodu, ktorú zaviedla zmluva z novembra 1980, ale priniesla oveľa

väčší počet žien. Hoci ich podiel sa stále pohyboval okolo 25 %, vzhľadom na to, že sa celkový počet prichádzajúceho pracovníctva sa zvyšoval, zvyšoval sa aj absolútny počet žien, a teda potenciálnych matiek. V roku 1981 tvorili ženy približne 25 % celého vietnamského pracovníctva, teda 1 926 osôb, v roku 1982 sa ich podiel zvýšil na 27 % (4 739 osôb), potom mierne klesol na 26 % v roku 1983, čo však v absolútnych číslach zodpovedalo 5 876 ženám, a na konci roka 1989 sa podiel 25 % premietol do prítomnosti 8 342³⁶ vietnamských žien pracujúcich v Československu. Na rozdiel od predchádzajúcich 12 rokov sa tehotenstvo a materstvo vietnamských pracovníčok stalo v rokoch 1980 – 1989 významnou témou a politika voči tehotným vietnamským pracovníčkam sa v tomto období stala veľmi aktuálnou.

V pokynoch,³⁷ ktoré sprevádzali zmluvu z roku 1980, sa uvádzalo, že pracovníč*čky majú nárok len na jednorazovú dávku pri narodení dieťaťa, ak sa dieťa narodilo v Československu. V zmluvných dokumentoch sa vysvetľovalo, že s výnimkou zdravotnej starostlivosti a náhrady mzdy za práceneschopnosť považuje československý štát všetky nároky Vietnamcov na sociálne dávky za vyrovnané

z poplatkov, ktoré československý štát vyplácal Vietnamu. Tieto poplatky mali tri zložky.³⁸ Prvou bol paušálny ročný poplatok vo výške 2 400 Kčs na pracovníka*čku, ktorý mal uhradiť všetky súčasné a budúce sociálne nároky, ako sú dôchodky, úrazové poistenie (po návrate), zdravotná starostlivosť o príbuzných pracovníkov vo Vietname a vlastná zdravotná starostlivosť pracovníkov po návrate, ako aj „všetky ostatné dávky, ktoré by mohol vietnamský štát poskytovať svojim občanom“. Druhou bola paušálna suma 1 000 Kčs na pracovníka*čku vyúčtovaná ako náborový poplatok a napokon mesačná suma 180 Kčs na pracovníka určená na starostlivosť o deti pracovníkov, ktorú mal poskytovať *vietnamský štát*. Inými slovami, československý štát vyplácal tento poplatok namiesto mesačných dávok na starostlivosť o deti, ktoré vyplácal občanom – rodičom. V predpisoch sa ďalej vysvetľovalo, že táto suma vychádza z predpokladu, že na jedného pracovníka*čku pripadajú v priemere tri deti. Príspevok teda vychádzal na 60 Kčs na dieťa.

Medzi vnútroštátnou dávkou na starostlivosť o dieťa a touto „náhradnou“ dávkou je niekoľko rozdielov. Po prvé, zatiaľ čo dávka, ktorú československý štát vyplácal svojim občanom, bola vyplácaná jednotlivcom, „náhradnú

Alena Alamgir

dávku“ vyplácal partnerskému štátu. V dôsledku toho nie je jasné, či jednotliví*é pracovníčky a ich rodiny tieto fiktívne dávky niekedy dostali alebo nie. Zatiaľ čo dávka pre občanov bola kalibrovaná podľa počtu detí, „náhradná dávka“ bola paušálna na pracovníčku bez ohľadu na skutočný počet detí, ktoré mohol mať konkrétny pracovníčka. Takéto nastavenie dávky malo určite byrokratický zmysel, keďže paušálne platby sa ľahšie administrujú. Tento spôsob však zároveň vyjadroval periférnosť vietnamského robotníctva, pokiaľ išlo o záujem československého štátu o ich blaho, ktoré *priamo nesúviselo s ich produktívnou prácou v krajine*. Napokon je tu do očí bijúci rozdiel v absolútnych sumách: 880 Kčs, ktoré dostávali československí rodičia troch detí, oproti 180 Kčs prideleným vietnamským rodinám. Dalo by sa namietať, že aj životná úroveň v oboch krajinách bola veľmi rozdielna. Ale odmietnutie tohto druhu kalkulácie, ktorá robila rozdiely v tom, ako cenila a oceňovala rôzne životy, bolo jedným z vítaných cieľov a princípov socialistickej štátnej ideológie vo všeobecnosti a internacionalizmu zvlášť. Z toho vyplýva, že hoci sa československý štát vnútorne snažil uplatňovať socialistické princípy s ohľadom na blaho občanov, v medzinárodných

vzťahoch uplatňoval logiku nie nepodobnú tej, ktorou sa riadili vzťahy medzi kapitalistickými štátmi.

TEHOTENSTVO AKO DISCIPLINÁRNY PRIESTUPOK

Ak by veci fungovali podľa želania československého štátu, tehotenstvo by sa zistilo počas lekárskeho prehliadok pred odchodom a žiadna Vietnamka by nikdy nepricestovala ako tehotná, alebo by neotehotnela počas pobytu v Československu. Keď sa vietnamské pracovníčky predsa len objavili tehotné, všeobecnou politikou bolo vrátiť ich čo najskôr domov. Keďže československá strana bola zodpovedná za cestovné náklady, správcovia považovali takéto predčasné návraty za finančné straty pre československý štát. Následne koncom roka 1982 československá strana presadila pravidlo, podľa ktorého sa Vietnam stal zodpovedným za náklady takýchto „mimoriadnych odchodov“,³⁹ a začal odpočítavať peniaze z poplatkov, ktoré platil Vietnamu.⁴⁰ Tak napríklad v roku 1986 sa z celkovej sumy, ktorú Československo Vietnamu zaplatilo, odpočítalo 3,2 % z dôvodu predčasných odchodov.⁴¹

Väčšinu predčasných odchodov tvorili ľudia, ktorí sa museli vrátiť

z disciplinárnych dôvodov, a tehotné ženy. Československí správcovia prerokúvali tehotenstvá a disciplinárne priestupky takmer vždy súčasne. Vo svojich dokumentoch správcovia niekedy výslovne kategorizovali tehotenstvo ako *podskupinu* disciplinárnych priestupkov. V jednej správe sa napríklad uvádzalo, že v roku 1984 bolo zaznamenaných 274 prípadov predčasných odchodov z dôvodu disciplinárnych priestupkov, ktoré boli ďalej špecifikované tak, že *zahŕňali* 119 tehotenstiev.⁴² Podobne aj dve skoršie memorandá – „Odchody vietnamských občanov zo zdravotných dôvodov“⁴³ a „Zabezpečenie odchodov vietnamských občanov do SRV“⁴⁴ zo zdravotných dôvodov⁴⁵ – ktoré boli zdanlivo určené na diskusiu o zdravotných otázkach, sa posúvali medzi diskusiu o zdravotných prípadoch na prípady disciplinárnych priestupkov (ako napr. neospravedlnené absencie), pričom s nimi zaobchádzali, akoby spadali do rovnakej kategórie. Je to podstatné, pretože táto byrokratická prax, keď sa v úradnom účtovníctve spájajú tehotenstvá a disciplinárne priestupky, viedla k tomu, že hranica medzi disciplínou a tehotenstvom bola zmazaná.

Z pragmatického hľadiska sa tento postup dá vysvetliť tým, že

Alena Alamgir

z logistického pohľadu išlo o totožný problém: potrebu dostať pracovníctvo čo najskôr z krajiny. Toto spájanie však tiež ukazuje, že ani na koncepcnej úrovni správcovia nevnímali tieto dve veci ako jasne odlišné. Rôzne dokumenty ministerstva práce ukazujú, s akou ľahkosťou sa k zdravotným problémom pristupovalo aj ako k disciplinárnym problémom. Napríklad: „Lekári vysvetľujú výskyt tuberkulózy [medzi vietnamským robotníctvom] životospprávou (príliš málo spánku, trávenie noci šitím oblečenia a nedostatočná výživa v našich klimatických podmienkach, ako aj nižšia odolnosť ich organizmu voči tuberkulóze).“⁴⁶ Zlý zdravotný stav vietnamského robotníctva tu bol prezentovaný ako dôsledok nedostatkov ich *osobnej disciplíny*, ak nie celkového disciplinárneho porušenia v bežnom zmysle. Prípady syfilisu najvýraznejšie ilustrujú spôsob, akým boli zdravotné problémy súčasne konceptualizované aj ako disciplinárne problémy. Ak bol pracovný diagnostikovaný syfilis, najprv sa liečili a potom sa museli vrátiť do Vietnamu. Vzhľadom na to, že v 80. rokoch 20. storočia bola liečba syfilisu pomerne triviálnou záležitosťou, ako aj na skutočnosť, že predčasné návraty znamenali pre obe strany finančné straty, naliehanie na

odchod pracovníkov*čok má zmysel len vtedy, ak sa naň pozerá ako na disciplinárne opatrenie, konkrétne trest za morálny prehrešok. Pre moju argumentáciu je rozhodujúca skutočnosť, že robotníctvo pred odoslaním domov podstúpilo liečbu. Táto prax ilustruje pevnosť záväzku československého štátu vystupovať ako poskytovateľ zdravotnej starostlivosti v prípade všeobecnej zdravotnej starostlivosti, a to aj v prípadoch „morálnych prehreškov“.

V súvislosti s tehotenstvom vietnamských robotníčok úradníctvo ministerstva práce najvýraznejšie vyjadrilo disciplinárny aspekt, keď bolo zhrôzené zo skutočnosti, že mnohé ženy sa rozhodli opustiť ubytovne a zostať u priateľov, aby sa vyhli návratu do Vietnamu. Pri opise týchto prípadov sa správy ministerstva práce pohybovali medzi rámcovaním tehotenstiev ako disciplinárnych porušení a ako zdravotných problémov. Napríklad textilná tovareň začiatkom roka 1984 oznámila, že pracovníčka v štádiu „pokročilého tehotenstva“ opustila svoje zamestnanie a zdržiavala sa v ubytovni inej spoločnosti. V komentári k tomuto prípadu úradník uviedol: „Jej pracovný pomer bol ukončený, žiaden podnik sa o ňu nepostará!“ V záverečných odsekoch

správy úradník poznamenal, pričom použil emocionálny štýl, ktorý sa v byrokratických textoch vyskytuje len zriedka:

Vo všeobecnosti môžeme povedať, že sa množia prípady, keď sa tehotné ženy a pracovníčky poslané domov z disciplinárnych dôvodov nedostavia na letisko. Je potrebné so všetkou zodpovednosťou riešiť otázku takto postihnutých Vietnamičiek, pretože sa skrývajú v ubytovniach, sú im zrušené povolenia na pobyt, vydržiavajú ich priatelia a **chýba** im základná starostlivosť o tehotné!!!⁴⁷

V tomto texte sa problém najprv formuluje ako disciplinárny priestupok, ale potom sa prechádza k formulovaniu problému ako lekárskej pohotovosti. Jeho neoddeliteľnou súčasťou je prvok paternalistickej blahosklonnosti. Ženy sú tu prezentované ako priestupníčky (utekajú, skrývajú sa, prekračujú svoj právny status) aj ako naivné obeť (sú „postihnuté“), ktoré v konečnom dôsledku ohrozujú svoje zdravie, a preto ich treba chrániť. Význam takéhoto zarámovania tehotných vietnamských pracovníčok je zrejмый z nasledujúcej správy, ktorá tiež uvádza

Alena Alamgir

príbehy, aby vyjadrila naliehavosť tohto problému.⁴⁸ V jednom príbehu „žena, ktorá sa skrývala v ubytovni VŽSKG Ostrava [železiarsky podnik], začala rodiť o druhej hodine ráno a nebyť rýchleho zásahu československých občanov, mohol sa pôrod skončiť zle“. V ďalšom príbehu úradník ministerstva práce, po upozornení o ďalšej žene vo vysokom štádiu tehotenstva, vyrazil a cestoval do ubytovne – vzdialenej od Prahy asi 250 kilometrov – a odviezol „vietnamskú občaniku (...) do nemocnice tesne predtým, ako začala rodiť“. Oba tieto príbehy zobrazujú československých občanov⁴⁹ celkom jednoznačne ako záchrancov vietnamských žien – záchrancov, ochotných podniknúť takmer hrdinské opatrenia na záchranu nepoddajných žien.

Ako však vyplýva z ďalšej časti správy, správcovia ministerstva práce len čiastočne obvinili samotné ženy. Hlavným terčom ich nesúhlasu bolo vietnamské veľvyslanectvo, ktoré „bolo o prípade ženy informované (...) ale neurobilo pre ňu nič“. Je ťažké nevsimnúť si, že tón týchto príbehov pripomína príbehy z prostredia, ako je koloniálna India, v ktorej „bieli muži [zachraňovali] hneď ženy pred hneďými mužmi“,⁵⁰ koloniálni úradníci „boli sangvinicky presvedčení o vlastnej úlohe pri ‚pozdvihnutí‘ postavenia indických žien“

a „koloniálny štát bol (...) stotožňovaný s civilizačnou úlohou ‚mužného‘ ochrancu indických žien“.⁵¹ Ak platí, ako naznačuje Sinha, že „‚mužnosť‘ v koloniálnej spoločnosti bola založená na osobitnom vzťahu k majetku“, potom možno v kontexte tohto programu migrantskej práce bola „mužkosť“ čiastočne odvodená od schopnosti zabezpečiť „náležitú starostlivosť“, ako ju definovali predstavy a priority tohto stredoeurópskeho štátneho socialistického štátu, čím sa opäť potvrdil nesmierny význam, ktorý mal záväzok poskytovať starostlivosť pre sebadefiniáciu československého štátu. Účelom tejto naratívnej stratégie bolo zároveň aj niečo iné: odmietnuť požiadavky vietnamského štátu. Dôvody „pasivity“ vietnamského veľvyslanectva budú objasnené v nasledujúcej časti.

TEHOTENSTVO AKO PRACOVNO-PRÁVNA OTÁZKA

Československí a vietnamskí zástupcovia sa pravidelne stretávali, aby zhodnotili program a prediskutovali problémy, ktoré sa vyskytli v predchádzajúcom období. V apríli 1983 počas stretnutia, ktoré viedli námestníci ministrov práce oboch krajín, vietnamská strana po prvýkrát predložila požiadavku, aby tehotné pracovníčky mohli naďalej pracovať v Československu,

a to za rovnakých podmienok ako československé ženy.⁵² Bola to však len jedna z približne desiatky požiadaviek, ktoré vietnamská strana predložila, pričom väčšina z nich sa týkala rôznych zlepšení pracovných podmienok vietnamských pracovníčok. Po stretnutí sa stretli zástupcovia československých rezortných ministerstiev zodpovední za podniky, ktoré zamestnávali vietnamských pracovníkov, aby prediskutovali vietnamské požiadavky.⁵³ Títo úradníci považovali požiadavku týkajúcu sa tehotných žien „za neprijateľnú z ekonomických dôvodov, ako aj preto, že by zasahovala do podstaty medzištátnej zmluvy o zamestnávaní týchto pracovníčok (...), ako aj popretie dôvodu ich pobytu v Československu“. Teda bez ohľadu na to, že samotným zmyslom rokovaní bola *zmena* podmienok zmluvy, československí predstavitelia temer explicitne vyjadrili, že vietnamské ženy – v ostrom protiklade k československým ženám – majú byť úplne obmedzené na výrobnú sféru. Inými slovami, že mali byť obmedzené na výrobnú prácu a vylúčené z reprodukčnej práce.

Vietnamská vláda túto požiadavku opätovne vznesla v marci 1984.⁵⁴ Tentoraz bola československá odpoveď síce stále negatívna, ale menej kategorická: československí predstavitelia

Alena Alamgir

uviedli, že hoci by bolo „veľmi ťažké vyhovieť [týmto ženám], pretože československé podniky na to nemali podmienky“, napriek tomu pripustili, že ak by bol jednotlivý podnik schopný poskytnúť takéto ubytovanie, bolo by možné, aby vietnamská žena zostala, porodila a dokončila svoju zmluvu.⁵⁵ Vietnamskí zástupcovia túto otázku naďalej otvárali a odpovede československej strany sa naďalej nenápadne menili smerom k postoju, ktorý bol o niečo ústretovejší. V dokumente z augusta 1986 sa opakovalo, že prípady tehotných vietnamských žien „sa musia riešiť individuálne a s prihliadnutím na možnosti československých podnikov poskytnúť vhodné ubytovanie vietnamským pracovníckam s deťmi, prípadne prideliť vietnamským rodinám byty“. Na rozdiel od predchádzajúcich jednoznačných odmietnutí však tiež po prvýkrát výslovne uviedla, že „v zásade súhlasí s tým, aby vietnamské pracovníčky rodili v ČSSR“.⁵⁶ Určité dôkazy naznačujú, že je možné, že sa situácia posunula v prospech vietnamských žien ešte výraznejšie. V roku 1987 sa jeden podnik obrátil na ministerstvo práce s otázkou, ako postupovať v prípade tehotnej vietnamskej pracovníčky, ktorá bola uznaná za zdravotne nespôsobilú vycestovať späť do Vietnamu. Ministerstvo práce vo svojej odpovedi okrem iného uviedlo, že „vietnamské

pracovníčky majú právo na rovnakú sociálnu starostlivosť ako československé občianky“.⁵⁷

Napriek tomu, že sa program posunul smerom k väčšej zhovievavosti, je pozoruhodné, že správcovia programu uvalili zodpovednosť za starostlivosť o budúce vietnamské matky výlučne na podnik, hoci vláda bola hlavným sponzorom programu. Tento prístup bol však v súlade s postupnou decentralizáciou programu, ktorá sa začala v polovici 80. rokov. Od roku 1989 mali podniky hradiť náklady na nábor vietnamských pracovníčok, jazykovú prípravu a cestovné do Československa a späť. Náklady na sociálne zabezpečenie a zdravotnú starostlivosť pracovníctva mal naďalej hradiť československý štát, keďže „tieto pracovníčky sa podieľajú na tvorbe štátneho rozpočtu prostredníctvom daní, ktoré platia“.⁵⁸ Keďže rok 1989 bol označený za prechodný a v novembri toho roku sa režim zrútil, nový systém sa nikdy v plnej miere nezaviedol. Napriek tomu je zjavné, že išlo o pokus zaviesť do systému viac trhových princípov *bez toho*, aby sa štát vzdal záväzku zabezpečiť zahraničnému pracovníctvu určitú úroveň sociálneho zabezpečenia a zdravotnej starostlivosti.

Vietnamská vláda zasa trvala na tom, aby sa tehotenstvo považovalo za otázku pracovných práv na rovnakej úrovni ako ostatné otázky, ktoré považovala za dôležité pre zlepšenie ich pracovných podmienok v Československu. Vietnamskí zástupcovia preto presadzovali toto právo počas oficiálnych rokovaní. Keďže ich československí predstavitelia najprv nekompromisne odmietli a neskôr im ponúkli „šalamúnske riešenie“, vietnamské veľvyslanectvo sa zrejme uchýlilo k taktike nereagovania a „pomalosti“. Buď nereagovalo na žiadosti československého ministerstva práce o zahájenie správneho konania potrebného na deportáciu pracovníctva, alebo keď reagovalo, použilo postup, ktorý československí úradníci považovali za neúnosne zdĺhavý. V komentári k prípadom tehotných vietnamských pracovníčok, ktoré sa nedostavili na letisko, československé ministerstvo práce napísalo: „Vedúci [vietnamskej] skupiny tieto prípady neoznamujú. A aj keď tak urobia, Oddelenie starostlivosti o vietnamských pracovníčok ne-postupuje primeraným spôsobom.“⁵⁹

V neskoršej správe sa vysvetľovalo, že veľvyslanectvo nezjednoduší svoje postupy, pretože mnohí vietnamskí občania, ktorí boli nútení vrátiť sa do Vietnamu zo zdravotných dôvodov,

Alena Alamgir

podali sťažnosti najvyšším predstaviteľom krajiny, v ktorých namietali proti „nesprávnym a nezodpovedným postupom zamestnancov vietnamského veľvyslanectva v Československu (...) cítili sa ukrivdení tým, že boli nútení vrátiť sa do SRV“.⁶⁰ Preto „nečinnosť“ veľvyslanectva bola čiastočne reakciou na politický tlak z domovskej krajiny, ktorý pramenil práve z toho, že mnohí vietnamskí pracovníci vnímali príkazy na návrat domov zo *zdravotných* dôvodov vlastne ako prípady nespravodlivých *disciplinárnych* opatrení. „Nečinnosť“ bola zároveň aj prostriedkom nátlaku na československé predstaviteľstvo, a teda snahou prinútiť ich prijať požiadavky, ktoré pôvodne pri rokovacom stole odmietli. Tento tlak bol účinný do tej miery, že prispel k zmierneniu pôvodného nekompromisného trvania na okamžitom odchode všetkých tehotných vietnamských pracovníčok. Na zásadnú zmenu prístupu československého štátu k tehotným vietnamským pracovníčkam to však nestačilo, keďže v období okolo 1989 štát začal nanovo vymedzovať hranice svojich záväzkov z jeho pozície poskytovateľa sociálnej starostlivosti.

ZÁVER

Otázka sociálnej politiky bola pre socialistické krajiny štátneho socializmu

strednej a východnej Európy mimoriadne dôležitá. Hoci občania mohli spochybňovať hospodárske výsledky režimov, a aj ich spochybňovali, štáty dokázali dôveryhodne obhájiť svoju sociálnu politiku. Sociálna politika bola teda jediným základom, o ktorý mohli tieto štáty bezpečne oprieť svoju legitimitu. Hoci tieto politiky určite mali svoje nedostatky, v tomto ohľade tieto štáty do veľkej miery plnili svoje socialistické záväzky, aj keď nedokonale.

Socialistické záväzky však neboli jedinými záväzkami, ktoré tieto štáty prijali. Zaviazali sa tiež praktizovať socialistický internacionalizmus. Mohlo by byť lákavé interpretovať tu uvedený materiál dichotomickou optikou a naznačiť, že kým československý štát sa staral o „svoje“ robotníctvo, Vietnamcov vynechával. To by však bolo nepresné a nesprávne. Vietnamskí občania, bez ohľadu na to, či prišli v roku 1968 alebo v roku 1988, využívali počas svojho pobytu v krajine takmer všetky výhody, ktoré mali k dispozícii československí občania. Prejavilo sa to najmä v oblasti zdravotnej starostlivosti, ktorá zahŕňala nielen akútnu liečbu, ale aj preventívnu medicínu. Záväzok československého štátu k rovnosti „robotníctva celého sveta“ sa však rozpadol, keď došlo na tehotenstvo a materstvo. Československý štát

operoval vo vzťahu k vietnamským robotníčkam mnohými rodovými stereotypmi, ktoré uplatňoval aj na občanov-ženy, a navyše tak robil s kvázikoloniálnym nádychom, ktorý vyrastal z jeho konceptualizácie programu ako akejsi socialistickej civilizačnej misie.⁶¹ V dôsledku toho vo svojich praktických krokoch považoval tehotenstvo pracovníčok sčasti za zdravotný problém a sčasti za disciplinárny priestupok a trval na rýchлом odchode tehotných Vietnamiiek. Nepochybne dôležitým dôvodom tejto politiky boli ekonomické dôvody: napríklad v roku 1987 zaplatil československý štát 263 000 Kčs za 61 pôrodov vietnamských žien a náklady na dočasné umiestnenie 25 z týchto detí do detských domovov vyšli na ďalších 1,2 milióna Kčs.⁶² Finančná záťaž však túto neochotu úplne nevysvetľuje, keďže československý štát bol vo *všeobecnosti* pri zdravotnej starostlivosti o vietnamských robotníkov dôsledne štedrý. Inými slovami, nie je to tak, že by československý štát úplne vylúčil vietnamských robotníkov zo svojich sociálnych opatrení – v skutočnosti, pokiaľ išlo o ich zdravie počas pobytu v krajine, bol taký štedrý, ako len mohol byť. Ide o to, že urobil čiaru presne na dávkach, ktoré umožňovali účasť na pracovnom a výrobnom procese. Alebo inak povedané, že uprednostňoval jeden určité druhy dávok, konkrétne

Alena Alamgir

tie, ktoré sa priamo týkajú výrobnéj práce, pred inými druhmi dávok, najmä tými, ktoré sa týkajú reprodukcie.

Aby sme pochopili, prečo to tak bolo, musíme si uvedomiť, že ekonomické záujmy československého štátu sa týkali jednak hrubého „výsledku“ a jednak, vzhľadom na požiadavky hospodárstva socialistického štátu, nedostatku pracovných síl. Veľkorysá politika materskej dovolenky nevyhnutne viedla k vyradeniu časti žien z produktívnej sféry. V Maďarsku bolo odstránenie žien z pracovnej sily vlastne vedomým a zamýšľaným dôsledkom predĺženia materskej dovolenky „v čase, keď sa očakávalo, že zavedenie hospodárskych reforiem povedie k zníženiu dopytu po pracovnej sile“.⁶³ Rovnaký efekt bol aj v Československu, ale pri absencii reforiem (až do konca 80. rokov), ktoré by viedli k (obavám z) prebytku pracovnej sily, to znamenalo, že dlhé materské dovolenky len zhoršili už aj tak hrozivý nedostatok pracovnej sily. Aj keď vietnamské pracovníčky, alebo dokonca všetky zahraničné pracovníčky – na konci roku 1988 pracovalo v Československu 28 955 Vietnamcov, 8 031 Kubáncov,⁶⁴ a 4 950 Poliakov⁶⁵ – nemohli nahradiť všetkých občanov – ženy na materskej dovolenke (v tom istom roku sa

v krajine narodilo 132 667 detí⁶⁶), zahraničné pracovníčky určite prispeli k zmierneniu nedostatku pracovných síl. Ak použijeme uvedené údaje ako základ pre hrubý odhad, zahraničné pracovníctvo „nahradilo“ približne jednu tretinu nových matiek odchádzajúcich na materskú dovolenku. Prostredníctvom platených daní prispievali aj k štedrým dávkam, ktoré tieto ženy a československé rodiny dostávali od československého štátu. Jeden z prvých dokumentov, v ktorom bola v roku 1976 plne sformulovaná možnosť čisto zmluvného modelu programu, totiž ako dôvod návrhu nepredstavoval potenciálne finančné zisky z práce vietnamských robotníkov. Namiesto toho sa v ňom ako primárny dôvod uvádzala príležitosť pre československú ekonomiku „získať pracovnú silu pre preferované strojárne podniky a stavebné firmy“.⁶⁷ Iste, táto formulácia bola sčasti spôsobená politickou neprijateľnosťou pojmu „zisk“ (namiesto toho sa v správe hovorilo o „ekonomickú prijateľnosť“), napriek tomu však skutočnosť, že zamestnanie vietnamských pracovníkov by pomohlo riešiť nedostatok pracovných síl, bola minimálne rovnako dôležitým, ak nie dôležitejším hľadiskom ako motív finančného zisku. Takto koncipované je teda logické, že československý štát bol pripravený poskytnúť zahraničným

pracovníkom zdravotné výhody, ale uprednostňoval tie, ktoré sa priamo týkali ich výrobnéj kapacity. To znamená, že hoci dovoz vietnamského robotníctva mal zmierniť základné napätie v jadre československého hospodársko-politického systému medzi imperatívmi výroby a imperatívmi starostlivosti o pôrodnosť, v konečnom dôsledku program nakoniec odrážal a kopíroval to isté napätie.

Tento prístup bol tiež neoddeliteľnou súčasťou novej definície, ktorou projekt prešiel v 80. rokoch 20. storočia a ktorá ho v podstate zmenila na trhovú výmenu medzi dvoma vládami. Je možno príznačné, že som pri svojom archívnom výskume nenarazila na žiadne bilancie alebo rozpočtové prehľady súvisiace s vlnou *praktikantov* zo 60. rokov (iba odhady celkových nákladov); to neznamená, že žiadne neboli – určite existovali, ale naznačuje to, že otázka zisku/straty bola v tomto období skôr okrajová a pravdepodobne sa ňou zaoberali skôr podriadení technokrati než hlavní správcovia programu. Naopak, medzi dokumentmi z vlny 70. rokov sa často vyskytovali starostlivo vypracované bilancie a rozpočty a snahy o šetrenie boli evidentné. V konečnom dôsledku však zmysel pre internacionalistickú povinnosť prevážil nad aktuálnymi závermi

Alena Alamgir

a projekty dostali zelenú bez ohľadu na ich očakávanú ekonomickú nevýhodnosť. V 80. rokoch sa však „ekonomická prijateľnosť“ spolu s horúčkovitou snahou zaplatať diery na trhu práce stala hlavným pravidlom. V rámci tejto zmeny začal československý štát oceňovať jednotlivých vietnamských pracovníkov*čky. Oceňovanie zahŕňalo proces, v rámci ktorého sa rôzne sociálne dávky, ktoré štát poskytoval československým občanom, prepočítavali na peňažnú čiastku, ktorá sa mala zaplatiť vietnamskému štátu za každého „požičaného“ pracovníka*čku. Paradoxne tým, že sa sociálne dávky vietnamským a československým občanom stanovovali rozdielne, táto suma zdramatizovala samotnú ekonomickú nerovnosť medzi oboma krajinami, ktorú mal program, ako bol pôvodne koncipovaný, pomôcť odstrániť.

Vietnamský štát súhlasil, že sa stane zmluvnou stranou v podstate trhového vzťahu – podľa bývalého vietnamského predstaviteľa⁶⁸ vietnamská strana totiž nepovažovala za problém trhový charakter vzťahu, ale skôr skutočnosť, že jeho podmienky neboli také výhodné, ako by si želala – a preto jediným východiskom, ktoré jej zostalo, bol priamy a nepriamy nátlak, aby od československého štátu získala aspoň nejaké ústupky a zlepšila tak situáciu svojho pracovníctva. Táto

snaha bola len mierne úspešná, pokiaľ ide o otázku tehotenstva, ale v iných oblastiach, napríklad najmä pri presune vietnamských robotníkov z poľnohospodárskych podnikov, boli zisky oveľa väčšie. Vietnamský štát sa teda postavil za pracovné práva svojich robotníkov a v tomto zmysle sa oveľa viac riadil zásadami socialistickej ideológie ako jeho československý náprotivok. Paradoxne tak však robil v inštitucionálnom a diskurzívnom rámci, ktorý pripomínal údajne „zvrhnutý“ kapitalistický systém.

Alena Alamgir

- 1 Rozhovor, 8. júna 2010, Praha.
- 2 Hilda Scott, *Does Socialism Liberate Women? Experiences From Eastern Europe* (Boston, 1974), 141.
- 3 Martha Lampland, „Biographies of Liberation: Testimonials to Labor in Socialist Hungary“, in Sonia Kruks, Rayna Rapp, and Marilyn B. Young *Promissory Notes: Women in the Transition to Socialism* (New York, 1989), 312.
- 4 NA, „Usnesení vlády Československé socialistické republiky ze dne 15. března 1967, č. 74 o zabezpečení odborného školení a praxe občanů Vietnamské demokratické republiky v ČSSR.“
- 5 NA, Fond: 02/1, Sv. 11, Ar. j.: 12, b. 7, „Dohoda o hospodářské a technické pomoci vlády Československé socialistické republiky Vietnamské demokratické republice“, podpísaná v Hanoji 28. septembra 1966. Súčasť: Predsedníctvo Ústredného výboru KSČ; Číslo pořadu 7, K bodu: „Dodatečná informace ke zprávě o pobytu čs. stranické a vládní delegace ve VDR“, 7. októbra 1966.
- 6 NA, „Zpráva k návrhu usnesení vlády o zabezpečení odborného školení a praxe občanů Vietnamské demokratické republiky v ČSSR“, 25. februára 1967.
- 7 NA, „Informace o průběhu příprav k zajištění přijetí vietnamských praktikantů v ČSSR“, správa predsedu Štátnej plánovacej komisie (a podpredsedu vlády) predsedovi vlády z 20. júna 1967.
- 8 MZV, 145/112, 1973-74, „VDR – přehled styků“, list Dr. Josefa Šiktanca, vedúceho odboru Federálneho ministerstva práce a sociálnych vecí, 3. teritoriálnemu odboru Federálneho ministerstva zahraničných vecí zo 14. marca 1973.
- 9 NA, „Dohoda mezi vládou Československé socialistické republiky a vládou Vietnamské demokratické republiky o odborné přípravě občanů Vietnamské demokratické republiky v Československých organizacích“, podpísaná v Hanoji 8. apríla 1974.
- 10 Učebné osnovy učňov boli z väčšej časti totožné s učebnými osnovami československých učňov, hoci počas teoretickej výučby boli vietnamskí učni z dôvodu nižšej jazykovej vybavenosti zaradení do jednej triedy. Na inštitucionálnej úrovni na vzdelávanie vietnamských učňov nedohliadali ministerstvá školstva, ale ministerstvá práce na republikovej úrovni. Aj keď to nebolo časté, niekedy mohli učni, ktorí dosahovali vynikajúce výsledky na odborných školách, vykonať maturitnú skúšku (*maturita*), alebo dokonca študovať na technických vysokých školách na čiastočný úväzok popri práci v továrni (pozri napr. archív ministerstva práce (ďalej MPSV), list MOTOR České Budějovice vietnamskému veľvyslanectvu z 12. augusta 1987.
- 11 NA, „Jednorázové vybavení občanů VDR prádlem, oděvem, obuví a drobnými osobními potřebami.“ Appendix 4 k textu „Návrh: Dohoda mezi vládou Československé socialistické republiky a vládou Vietnamské demokratické republiky o zabezpečení odborné přípravy občanů Vietnamské demokratické republiky v Československých organizacích.“
- 12 Pozri bod 3 uznesenia vlády „Usnesení vlády Československé socialistické republiky ze dne 19. prosince 1979, č. 337 o sjednání dohody s Vietnamem o odborné přípravě a dalším zvyšování kvalifikace občanů Vietnamské socialistické republiky v Československých organizacích.“
- 13 NA, „Zpráva o stavu zabezpečení odborné přípravy občanů Vietnamské demokratické republiky v Československých organizacích a k návrhu příslušné mezivládní Dohody,“ september 1973.
- 14 Tamtiež.
- 15 NA, „Informace o možnostech zaměstnávání vietnamských občanů v ČSSR a návrh dalšího postupu“, prijaté (Úrad *predsedníctva vlády*) 7. apríla 1976.
- 16 Pozri napríklad NA, „Informace o odborné přípravě občanů VDR“, nedatované, pravdepodobne napísané niekedy začiatkom jesene 1976 alebo „Zpráva o přípravě II. zasedání Československo-vietnamského výboru pro hospodářskou a vědeckotechnickou spolupráci“ prednesená na zasadnutí ÚV KSČ 4. apríla 1977.
- 17 MPSV, „Dohoda mezi vládou Československé socialistické republiky a vládou Vietnamské socialistické republiky o dočasném zaměstnávání kvalifikovaných pracovníků Vietnamské socialistické republiky spojeném s další odbornou přípravou v Československých organizacích.“ Model učňovského robotníctva pokračoval popri modeli zmluvného robotníctva, ale model zmluvného robotníctva veľmi rýchlo prebehol model učňovského robotníctva, pokiaľ ide o veľkosť.
- 18 MPSV, „Zpráva ke sjednání Dohody mezi vládou Československé socialistické republiky a vládou Vietnamské socialistické republiky o dočasném zaměstnávání kvalifikovaných pracovníků Vietnamské socialistické republiky spojeném s další odbornou přípravou v Československých organizacích“, ďalej len *Správa*.

Alena Alamgir

- 19 Alebo do 35 týždňov v prípade slobodných matiek alebo viacnásobných pôrodov.
- 20 Tomas Frejka, "Fertility Trends and Policies: Czechoslovakia in the 1970s," *Population and Development Review* 6, 1 (Mar. 1980), s. 65 – 93.
- 21 Alena Heitlinger, "Pro-Natalist Population Policies in Czechoslovakia," *Population Studies* 30, 1, (1979), s. 123 – 135.
- 22 Frejka, s. 70.
- 23 Heitlinger, s. 133.
- 24 *Statistická ročenka Československé socialistické republiky 1980* (Prague, 1980), 23, 362, odteraz *Statistická ročenka 1980*.
- 25 Frejka, s. 70; Heitlinger, s. 133.
- 26 Alena Heitlinger, *Reproduction, Medicine and the Socialist State* (New York, 1987).
- 27 Elaine Fultz and Silke Steinhilber, "Social Security Reform and Gender Equality: Recent Experience in Central Europe," *International Labour Review* 143, 3 (2004), s. 249 – 273, 265.
- 28 Frejka, s. 70.
- 29 Haney, *Inventing the Needy*, s. 132, zvýraznila autorka.
- 30 NA, „Kritéria pro posuzování zdravotní způsobilosti občanů VDR k absolovávání odborné přípravy v československých organizacích“
- 31 Dokumenty z roku 1967 neobsahovali podrobný zoznam lekárov, ale kandidátky, ktoré prišli tehotné, boli poslané domov. (NA, „Zpráva předsedy Státní plánovací komise o opatřeních prováděných k zabezpečení odborného školení a praxe občanů VDR v Československu pro operativní poradu předsednictva vlády,“ z 19. apríla 1967; ďalej len *Komisia*).
- 32 NA, „Zásady materiálního zabezpečení občanů VDR vyslaných do ČSSR na odborné školení a praxi“, dodatok k uzneseniu vlády ČSSR č. 74 z 15. marca 1967.
- 33 V rámci prvej skupiny prišlo 162 žien a 314 mužov; v druhej skupine prišlo 101 žien a 379 mužov; v pôvodných dokumentoch bol podiel žien stanovený na 15 % až 20 % z celkového počtu. „Zpráva o průběhu přípravy vietnamských praktikantů k zaškolování v československých podnicích“ správa predsedu SPK z 29. septembra 1967; „Zpráva o příjezdu II. turnusu vietnamských praktikantů do ČSSR – pro operativní poradu předsednictva vlády“, správa predsedu SPK predsedovi vlády zo 14. decembra 1967; *Komisia*.
- 34 MPSV, „Přehled zaměstnanosti zahraničních dělníků podle krajů a resortů ke dni 30.6.1981“
- 35 MPSV, „Dohoda mezi vládou Československé socialistické republiky a vládou Vietnamské demokratické republiky o odborné přípravě a dalším zvyšování kvalifikace občanů Vietnamské socialistické republiky v československých organizacích,“ podpísaná v Prahe 21. decembra 1979, archív ministerstva práce.
- 36 Údaje sú spracované z tabuľkových prehľadov československého Federálneho ministerstva práce o počtoch zahraničných manuálnych pracovníkov za príslušné roky, spravidla nazvaných „Přehled zaměstnanosti zahraničních dělníků podle krajů a resortů ke dnům...“.
- 37 Neskôr ho spoločne vydali ministerstva práce a financií vo forme brožúry, ktorá mala byť distribuovaná do podnikov zamestnávajúcich vietnamských pracovníkov (MPSV, „Pokyny pre vecné, organizačné a finančné zabezpečenie odborných príprav a ďalšie zvyšovanie kvalifikácie občanov Vietnamskej socialistickej republiky v československých organizáciách“, z júna 1980; v brožovanej podobe z 22. mája 1981, ďalej len *Pokyny 1980*).
- 38 *Správa*.
- 39 MPSV, „Prováděcí protokol o spolupráci mezi Československou socialistickou republikou a Vietnamskou socialistickou republikou v oblasti odborné přípravy a dalšího zvyšování kvalifikace vietnamských občanů v československých organizacích v roce 1983“, podpísaný 8. novembra 1982.
- 40 MPSV, „Povolení k placení nákladů přepravy na cizích úsecích trati za vietnamské občany, přijaté k odborné přípravě nebo do dočasného zaměstnání v ČSSR – dodatek č. 1 ke všeobecnému devizovému povolení č. 6019“, 14. apríla 1983.
- 41 MPSV, „Dodatek k informací pro jednání delegace FMPSV v Hanoji s delegací ministerstva práce, válečných invalidů a sociálních věcí VSR“, nedatované, pravdepodobne vypracované niekedy v roku 1989.
- 42 MPSV, „Úhrada nákladů za předčasně odjezdy vietnamských občanů v roce 1984“, 11. marca 1985.
- 43 NA, „Odjezdy vietnamských občanů ze zdravotních důvodů do VSR“, 15. septembra 1984.
- 44 Vietnamská socialistická republika.
- 45 NA, „Zabezpečení odjezdů vietnamských občanů do VSR ze zdravotních“

Alena Alamgir

důvodů,“ 13. septembra 1984, ďalej len *Zabezpečení*.

46 MPSV, „K jednání s delegací vietnamského ministerstva práce,“ 5. marca 1984.

47 NA, „Problémy se zaměstnáváním vietnamských pracovníků (výňatky z komentářů podniků ke statistice 13. februára 1984)“, zvýraznenie v origináli, ďalej len *Problémy*.

48 NA, „Odjezdy vietnamských dělníků v roce 1983“

49 V češtině je podľa gramatického rodu jasné, že išlo o občanov mužského pohlavia.

50 Gayatri Chakravorty Spivak, „Can the Subaltern Speak“, in Cary Nelson and Lawrence Grossberg (eds), *Marxism and the Interpretation of Culture* (Chicago, 1988), s. 296.

51 Mrinalini Sinha, *Colonial Masculinity: The „Manly Englishman“ and the „Effeminate Bengali“ in the Late Nineteenth Century* (Manchester, 1995), s. 44.

52 NA, „Zpráva z jednání delegací Federálního ministerstva

práce a sociálních věcí ČSSR a Ministerstva práce VSR o výsledcích realizace mezivládní Dohody ze dne 27.11.1980 a o návrzích na zlepšení další spolupráce, která se předkládá předsedům obou částí Československo-vietnamského výboru pro hospodářskou a vědeckotechnickou spolupráci“, 27. apríla 1983.

53 NA, „Zápis z porady na federálním ministerstvu práce a sociálních věcí k projednání výsledků jednání s delegací ministerstva práce VSR v dubnu 1983“, z 19. mája 1983.

54 MPSV, „Otázky k jednání – K jednání s delegací vietnamského ministerstva práce“, 5. marca 1984.

55 MPSV, „Zápis z jednání delegací ministerstva práce a sociálních věcí ČSSR a Ministerstva práce VSR o výsledcích realizace mezivládní Dohody ze dne 27. listopadu 1980 a o návrzích opatření na zlepšení další spolupráce na úseku dočasného zaměstnávání kvalifikovaných pracovníků VSR spojeného s další odbornou přípravou v československých organizacích“, 15. marca 1984.

56 MPSV, „Záznam z jednání mezi federálním ministerstvem

práce a sociálních věcí ČSSR a oddělením péče o pracující velvyslanectvím VSR v Praze o problémech vzniklých v průběhu realizace mezivládní Dohody o dočasném zaměstnávání kvalifikovaných vietnamských pracovníků v čs. organizacích ze dne 27. listopadu 1980“, z 29. augusta 1986.

57 MPSV, list JUDr. Miloša Brunclíka, vedúceho sekretariátu pre zahraničných pracovníkov na Ministerstve práce ČR, adresovaný spoločnosti Sklounion, z 29. marca 1987.

58 NA, „Zpráva o současném stavu odborné přípravy a dočasného zaměstnávání zahraničních občanů v československých organizacích a o výhledu této spolupráce do roku 1990“, oteraz *Výhled*.

59 *Problémy*.

60 *Zabezpečení*.

61 Pozri Alena Alamgir, „Race Is Elsewhere: State-socialist ideology and the racialisation of Vietnamese workers in Czechoslovakia“, *Race & Class* 54, 4 (2013), s. 67 – 85.

62 *Výhled*.

63 Goven, s. 14. Haneyová sa k podobnému bodu vyjadruje na strane 94 v knihe *Inventing the Needy*.

64 Kubánsky program, ktorý nikdy nezahŕňal model učňovskej prípravy, bol podobný vietnamskému programu z 80. rokov, ale jeho rozsah bol oveľa skromnejší. V českej časti federácie boli počty porovnateľné len na začiatku 80. rokov – 1980: 3 529 vietnamských pracovníkov, 4 304 Kubáncov; 1981: 7 477 Vietnamcov, 3 987 Kubáncov; 1982: 21 314 Vietnamcov, 4 241 Kubáncov; 1983: 22 446 Vietnamcov, 3 737 Kubáncov; 1988: 24 073 Vietnamcov, 9 429 Kubáncov.

65 MPSV, „Přehled o zaměstnávání zahraničních občanů – rok 1988 (bez učňů)“

66 Český statistický úřad, *Česká demografická příručka 2007* online, dostupné na [http://www.czso.cz/csu/2008edicniplan.nsf/engt/24003E05E3/\\$-File/4032080106a.pdf](http://www.czso.cz/csu/2008edicniplan.nsf/engt/24003E05E3/$-File/4032080106a.pdf).

67 NA, „Informace o možnostech zaměstnávání vietnamských občanů v ČSSR a návrh dalšího postupu,“ prijatá (Úřad předsednictva vlády), 7. apríla 1976.

68 Rozhovor, 15. apríla 2011, Hanoj.

Ne/Podobný*á

Minh Duc Pham, Vi Huyen Tranová,
Minh Thang Pham

Tento text bol prvýkrát publikovaný v knihe *The Wall Between Us – (Be) Longing, Repair and Its Politics Of Affects*, ktorú vydalo vydavateľstvo SAVVY Contemporary a Archive Books. Knihu editovali Cecilia Bien, Thi Minh Huyền Nguyễn a Elena Agudio. <https://www.archivebooks.org/the-wall-between-us/> Text je tu nanovo publikovaný so súhlasom autorstva a pôvodných editorov*iek. Osobitné poďakovanie patrí Cecilii Bien.

Nasledujúce texty napísali traja umelci*kyne, ktorí*é majú podobnú individuálnu a kolektívnu skúsenosť, keďže sa narodili a vyrastali ako Vietnamci v európskej krajine. Každý z textov, ktorý sa bez námahy spojil do symbiózy, skúma iný význam, zobrazuje iný charakter, vykresľuje inú farbu, vyvoláva iný zvuk a evokuje inú vôňu. Každá zo skúmaných tém vyviera z iného miesta bolesti, vychádza z inej časti tela, zatiaľ čo myšlienky a úvahy sú starostlivo rozkolísané rôznymi udalosťami a rôznymi ľuďmi. Ne/podobný*á pre nás vytvára priestor pre obrovskú pluralitu názorov, pre gradáciu nových možností. Rozmanitosť v nás naďalej formuje širšiu perspektívu, ktorá obohacuje náš život. Preto vás srdečne pozývame na spoločné čítanie, v ktorom budeme oslavovať spektrum našich písmen, našich slov a našich viet.

DRAHÉ ČITATEĽSTVO,

nepoznáme ťa, ale sme si istí, že si bol*a jedným z dôvodov, prečo sme sa my – Duc, Vi a Thang – stretli v júli 2021. Aj keď si možno ešte nežil*a alebo si o nás ešte nepočul*a, už teraz si tak veľmi ovplyvnil*a naše životy. Každý z nás žije iný život, inú realitu. Máme rôzne sny, rôzne názory. Napriek tomu sme sa našli a môžeme spolu vytvoriť niečo krásne.

Chceme na teba preniesť našu radosť a vďačnosť, aby si pocítil*a, aký veľký vplyv môže mať spolupatričnosť.

Niekedy bude takmer nemožné rozpoznať tiché rozdiely uprostred vlastných pocitov smútku, zúrivosti, nešťastia a ľútosti. Na povrch tvojho vnútorného tela budú narážať vlny horkosladkej nostalgie, túžby po bezprostrednom okolí a kultúrnom prostredí krajiny, v ktorej si nikdy nevyrastal*a, krajiny, ktorá sa ti v rôznych podobách ukazuje výlučne v tvojich snoch.

Z času na čas ťa môžu bolieť trapézové svaly – je to spôsobené záťažou, ktorú nosíš na pleciach. Časť z nej tvorí obsah tvojho batohu (denne približne 12 kilogramov), zvyšok je jednoducho naliehavá ťarcha zodpovednosti.

Počas mnohých budúcich stretnutí sa môžeš nevedomky stať predstaviteľom*kou svojej rasy. Zároveň si bol*a vychovávaný*á tak, aby si sa najviac bál*a odmietnutia svojej rodiny, a budeš pokračovať v plnení danej úlohy v (celkom známej) poslušnosti. Neustále a neúnavne sa nad tvojím telom vznášajú obrovské chrámy kultúrneho dedičstva. Ich odraz sa ako záblesk, sem-tam, niekedy, zrkadlí v tvojich havraních vlasoch

a orieškových očiach. Pamätaj na jednu vec: nespočetné množstvo chvíľ, v ktorých sa cítiš stratený*á, je spôsobené tvojou náhlou a výraznou potrebou, aby ťa objal a držal iný človek. Ponúkame ti zoznam užitočných podnetov pre prípady, keď túžiš po pocite vnútorného posilnenia:

Ne/Podobný*á

Minh Duc Pham, Vi Huyen Tranová,
Minh Thang Pham

1 Dekonstruuju prítomnosť tak, že sa ľavým okom pozrieš dopredu a pravým okom dozadu.

2 Z času na čas si vyzuj ponožky, aby si bol*a bližšie k svojej domovine.

3 Vystrihni si názvy novín a vytvor z nich novú budúcnosť.

4 Praktizuj lenivosť ako silný nástroj proti kapitalistickému vykorisťovaniu.

5 Vždy, keď niekto vysloví tvoje meno, vnímaj špičku svojho jazyka.

6 Ak sa ponáhľaš, choď pomaly, po špičkách dozadu.

7 Pokračuj v zhromažďovaní neúspechov vo vrecku, kým sa neroztrhne.

8 Spochybňuj nový slovník lásky.

9 Prísne pravidlá porušuj s jemnou krehkosťou.

Pri čítaní týchto stránok môžeš hľadať konkrétne odpovede. My všetci sme to robili. Možno nás dokonca nájdeš, ako tieto odpovede stále hľadáme. Preto neváhaj a vždy, keď uvidíš niekoho iného, ako sa túla a hľadá odpovede, spomeň si na neho*ňu a nebudeš osamelý*á.

Odporúčame ti, aby si sa na nás v prípade potreby obrátil*a,

Minh Duc Pham
Vi Huyen Tranová
Minh Thang Pham.

O premene

Kimberly Nguyen

ako vysloviť slovo „domovina“

ak nie tak ako môj otec
potom ukáže na oblohu

tak ako sa moja rodina každú noc vracia do toho istého domu

a predsa beží domov k moru

aký krásny domov
aká krásna krajina čo odporuje hraniciam.

krajina môže byť vo vietnamčine đất nước, doslova zem voda

ukáž mi priestory lámania zeme
ktoré sa voda nenáhli vyplniť
a pros, aby ťa nenazvali hranicou

keď poviem domov, po čom túžim
na akej zemi sa dokážem vyhlásiť za trvalú

ako byť úlomkom posmrtného bytia
byť tu, no predsa mať na jazyku záblesky spomienok ako padajúce vločky

raz ktosi vydesil motýľa, aby zistil, či si pamätá, že bol húsenicou

aké zdrvujúce

húsenica skonzumuje seba samu

a potom každý strávený atóm nanovo usporiada

zjaví sa motýľ, nie vzkriesený, no úplne nový

každého pierka jeho krídel sa drží duch//

Vietnamské vitaj doma

Kimberly Nguyen

thưa mẹ con mới về

về sloveso ktoré som nepoužila päť rokov.
čo je domov ak nie miesto kde ti volá mama?
no ja som svoje ucho pritlačila o studené sklo telefónu
a nič.

som dcéra čo znamená že od narodenia píšem
básne z nedostatku

nedostatok jazyk bez slov miesto nich cintoríny
s vyhlbenými hrobmi bez tiel.

pozri, mẹ.

mẹ – matka/ me – ja/ som – absencia diakritiky/ chyba

nếu con là con thuyền mẹ là mặt trăng chiếu trên nước sông
ak som loď potom ty, mama, si odrazom mesiaca na hladine rieky.

kížem sa čiernou nocou aby som sa ťa dotkla // nikdy sa k tebe nedostanem

idem nesprávnym smerom som loď no som aj voda, zrkadlo.

odraz jazyk zlomov pozrieš sa dole a uvidíš seba:
dcéru
a vzdialenosť medzi – absencia.

ALENA ALAMGIR

holds a Master's degree in English and French Philology from the Palacký University in Olomouc, a Ph.D. in Sociology from Rutgers, The State University of New Jersey in the USA and completed her postgraduate studies at the University of Oxford (St. Antony's College). She is the author of many articles on Vietnamese labour migration to Socialist Czechoslovakia and the Socialist Roots of Globalization; her dissertation on this topic (*Socialist Internationalism at Work: Changes in the Czechoslovak-Vietnamese Labor Exchange Program, 1967-1989*) won the 2015 American Sociological Society Award. Since 2015, she has been a member of the Migration Section of the Program Committee of the Association for the Study of Nationalities (ASN), which holds its annual meeting each May at Columbia University in New York City. Currently, Alena Alamgir is a Lecturer in Scientific Writing and Director of Professional Communications at the Georgia Institute of Technology in Atlanta, USA.

KIMBERLY NGUYEN

is a Vietnamese-American diaspora poet originally from Omaha, Nebraska but now living in New York City. Her work can be found in *diaCRITICS*, *Muzzle Magazine*, *The Minnesota Review*, *The Journal* and others. She was a recipient of a Beatrice Daw Brown Prize, and she was a finalist for Frontier Poetry's 2021 OPEN and New Poets Awards and Palette Poetry's 2021 Previously Published Poem Prize. She was a 2021 Emerging Voices Fellow at PEN America and was a 2022-2023 Poetry Coalition Fellow.

KVET NGUYEN

(Hoa Nguyen Thi) graduated in 2021 from the Department of Photography and New Media at the Academy of Fine Arts and Design in Bratislava, where she is currently pursuing

her PhD studies. She is a laureate of the Tatra Banka Foundation 2021 Award in the Young Artist category. Her bachelor thesis *Memoryless, borderless, nameless space* was awarded second place at the World Biennial of Student Photography in 2019. In 2018, Kvet was a finalist with her project *Citizen by Fluke* in the SLOVAK PRESS PHOTO in the category Students and young people up to 26 years of age. She has participated at the exchanges during her studies at Plymouth College of Art in England and the prestigious Royal Academy of Art in the Netherlands. Her work has exhibited internationally: Slovakia, the Czech Republic, Poland, Hungary, France, Serbia, the Netherlands, Canada, and Vietnam.

MINH DUC PHAM

graduated with an MA in Exhibition Design and Scenography from Karlsruhe University of Arts and Design in 2019, also studied Performance and Design Theory at the Berlin University of the Arts. Minh Duc works in the fields of Visual and Performing Arts, Pham Minh Duc examines the subject of identity at the intersection of gender, race, and class. In his works, he transforms and inverts the aesthetics of materiality and questions the recipients first associations when encountering the works that disappear into a multitude of layers and fragments of meaning.

MINH THANG PHAM

is currently studying at the Painting 2 studio at the Academy of Fine Arts in Prague. He is interested in performance art. Especially the type that engages with one's physical and psychological limits and which provokes the body to sharpen its intensity and to become more sensitive. Through the performance with his family, Minh Thang tries to dissolve intergenerational alienation and cultural differences.

CHRISTINA SCHWENKEL

is Professor of Anthropology and Southeast Asian Studies at the University of California, Riverside, USA. Her work examines urban infrastructure and the legacies of Cold War-era circulations of people, objects, technologies, and knowledge between Vietnam and East Germany. She is the author of *The American War in Contemporary Vietnam: Transnational Remembrance and Representation* (Indiana University Press, 2009) and, most recently the award-winning book, *Building Socialism: The Afterlife of East German Architecture in Urban Vietnam*, published in 2020 with Duke University Press.

MICHAL TALLO

is a poet, prose writer and translator. He has published the collections *Antimita* (2016), *Delta* (2018) a *Kniha tmy* (2019), and he hosts the Radio Devín show *Ars litera*. His translation work focuses primarily on the work of contemporary queer authors from Anglophone countries.

DENISA TOMKOVÁ

is an Assistant Professor in the Department of Theory of Art and Artworks at the Faculty of Humanities at the Charles University in Prague. As the curator of editorial programming at *Kunsthalle Bratislava (2022/23)*, she developed the *Critical Thinking Series* project. She edited the anthology *Wandering Concepts/Putujúce koncepty (2023)* published by *Kunsthalle Bratislava*.
www.denisatomkova.com

VI HUYEN TRANOVÁ

is a musician, sound designer, performer, and DJ. Communitarity, aromatherapy, modern witchcraft, and mind-body balance are topics strongly reflected throughout her work. She has founded *viah*, an experimental electronic

project. In her praxis, she often turns to walking backwards as a form of artistic expression.

ALENA ALAMGIR

získala magisterský titul v odbore anglická a francúzska filológia na Univerzite Palackého v Olomouci, titul Ph.D. zo sociológie na Rutgers, The State University of New Jersey v USA, a absolvovala postgraduálne štúdium na Oxfordskej univerzite (St. Antony's College). Je autorkou mnohých článkov o vietnamskej pracovnej migrácii. Jej dizertácia o socialistickom Československu a socialistických ko-reňoch globalizácie (*Socialist Internationalism at Work: Changes in the Czechoslovak-Vietnamese Labor Exchange Program, 1967-1989*) získala v roku 2015 cenu Americkej sociologickej spoločnosti. Od roku 2015 je členkou Migračnej sekcie Programového výboru Asociácie pre štúdium národností (ASN, Association for the Study of Nationalities), ktorá každoročne v máji organizuje výročné stretnutie na Columbia University v New York City. V súčasnosti Alena Alamgir pôsobí ako lektorka vedeckého písania a riaditeľka odbornej komunikácie na Georgia Institute of Technology v Atlante (USA).

KIMBERLY NGUYEN

je vietnamsko-americká poetka, ktorá pochádza z Omahy v Nebraske, v súčasnosti žije v New Yorku. Jej diela boli publikované v časopisoch *diaCRITICS*, *Muzzle Magazine*, *The Minnesota Review*, *The Journal* a ďalších. Je držiteľkou Ceny Beatrice Daw Brown a stala sa finalistkou súťaže Frontier Poetry 2021 OPEN, New Poets Awards a Ceny Palette Poetry 2021 Previously Published Poem Prize. V roku 2021 bola štipendistkou PEN America Emerging Voices Fellow a bola štipendistkou Poetry Coalition Fellow 2022 – 2023.

KVET NGUYEN

(Hoa Nguyen Thi) absolvovala v roku 2021 magisterské štúdium fotografie na Katedre fotografie a nových médií VŠVU v Bratislave, kde v súčasnosti pokračuje

v doktorandskom štúdiu. Je laureátkou Ceny Nadácie Tatra banky 2021 v kategórii Mladý tvorca. Jej bakalárska práca *Tu sa môžu miešať jablká s hruškami* (2019 – 2020) bola ocenená druhým miestom na Svetovom bienále študentskej fotografie v roku 2019, keď bola zároveň po prvýkrát samostatne vystavená v rámci 15. ročníka festivalu [fjúžn]. V roku 2018 bola so svojim projektom *Citizen by Fluke* finalistkou SLOVAK PRESS PHOTO v kategórii Študenti a mladí do 26 rokov. Absolvovala študijné pobyty na anglickej Plymouth College of Art a prestížnej Royal Academy of Art v Holandsku. Vystavovala medzinárodne: na Slovensku, v Česku, Poľsku, Maďarsku, vo Francúzsku, v Srbsku, Holandsku, Kanade či vo Vietname. Jej dielo *Archív návratov* (2021) sa nachádza v zbierke Krajskej galérie výtvarného umenia v Zlíne.

MINH DUC PHAM

v roku 2019 ukončil magisterské štúdium výtvarného dizajnu a scénografie na Univerzite umenia a dizajnu v Karlsruhe, študoval tiež teóriu performance a dizajnu na Berlínskej univerzite umenia. Minh Duc pracuje v oblasti vizuálneho a performatívneho umenia a skúma tému identity na priesečníku rodovej, rasovej a triednej príslušnosti. Vo svojich dielach transformuje a prevracia estetiku materiálnosti a spochybňuje prvé asociácie recipientov pri stretnutí s dielami, ktoré sa rozplývajú v množstve vrstiev a fragmentov významov.

MINH THANG PHAM

v súčasnosti študuje v Ateliéri Maľba 2 na Akadémii výtvarných umení v Prahe. Zaujíma sa o umenie performance. Najmä ten typ performance, pri ktorom človek nachádza svoje fyzické a psychické limity a ktorý provokuje telo, aby vyostriilo svoju intenzitu a stalo sa citlivejším. Prostredníctvom performance so svojou rodinou sa Minh Thang snaží odstrániť medzigeneračné odcudzenie a kultúrne rozdiely.

CHRISTINA SCHWENKEL

je profesorkou antropológie a štúdií juhovýchodnej Ázie na Kalifornskej univerzite v Riverside, USA. Vo svojej práci skúma mestskú infraštruktúru a dedičstvo cirkulácie ľudí, predmetov, technológií a vedomostí medzi Vietnamom a východným Nemeckom z čias studenej vojny. Je autorkou knihy *The American War in Contemporary Vietnam: Transnational Remembrance and Representation* (Indiana University Press, 2009) a nedávno ocenenej knihy *Building Socialism: The Afterlife of East German Architecture in Urban Vietnam*, ktorá vyšla v roku 2020 v Duke University Press.

MICHAL TALLO

je básnik, prozaik a prekladateľ. Vydal zbierky *Antimita* (2016), *Delta* (2018) a *Kniha tmy* (2019), moderuje reláciu Rádia Devín Ars litera. V prekladovej tvorbe sa zameriava predovšetkým na tvorbu súčasných queer autorstiev z anglofónnych krajín.

DENISA TOMKOVÁ

je odborná asistentka na Katedre teórie umenia a tvorby na Fakulte humanitných vied Karlovej univerzity v Prahe. Ako kurátorka edičného programu v Kunsthalle Bratislava (2022/23), vytvorila projekt *Séria kritického myslenia*. Je editorkou antológie *Wandering Concepts/Putujúce koncepty* (2023), ktorú vydala Kunsthalle Bratislava. www.denisatomkova.com

VI HUYEN TRANOVÁ

je hudobníčka, zvuková dizajnérka, performerka a DJka. Komunita, aromaterapia, moderné čarodejníctvo a rovnováha mysle a tela sú témy, ktoré sa výrazne odrážajú v celej jej tvorbe. Založila experimentálny elektronický projekt *viah*. Vo svojej praxi sa často obracia k chôdzi dozadu ako k forme umeleckého vyjadrenia.

K

U

N

S

T

H

A

L

L

E

B

R

A

T

I

S

L

A

V

A

Curators of the exhibition:
Kvet Nguyen and Denisa Tomková

Kurátorky výstavy:
Kvet Nguyen a Denisa Tomková

Kunsthalle Bratislava,
Námestie SNP 12, 811 06
Bratislava

Editor of the publication:
Denisa Tomková

Editorka publikácie:
Denisa Tomková

Opening hours:
Mon-Sun: 12:00-15:00 _ 15:30-19:00
Tue: closed

Help with the texts selection:
Kvet Nguyen

Pomoc s výberom textov:
Kvet Nguyen

FACEBOOK, INSTAGRAM, YOUTUBE
Kunsthallebratislava

Translation:
Michal Tallo and Denisa Tomková

Preklady:
Michal Tallo a Denisa Tomková

Copyediting and proofreading:
Zuzana Andrejco Ferusová
Denisa Tomková

Jazyková redakcia a korektúry:
Zuzana Andrejco Ferusová
Denisa Tomková

Kunsthalle Bratislava,
Námestie SNP 12, 811 06
Bratislava

Graphic Design:
Michaela Badžgoňová, Lukáš Kollár

Grafický dizajn:
Michaela Badžgoňová, Lukáš Kollár

Otváracie hodiny:
Pon-Ned: 12:00-15:00 _ 15:30-19:00
Uto: zatvorené

Contributors to the publication:
Alena Alamgir, Kimberly Nguyen, Kvet Nguyen,
Minh Duc Pham, Minh Thang Pham, Christina
Schwenkel, Vi Huyen Tranová

Autori*ky textov:
Alena Alamgir, Kimberly Nguyen, Kvet Nguyen,
Minh Duc Pham, Minh Thang Pham, Christina
Schwenkel, Vi Huyen Tranová

FACEBOOK, INSTAGRAM, YOUTUBE
Kunsthallebratislava

KUNSTHALLE BRATISLAVA TEAM:

TÍM KUNSTHALLE BRATISLAVA:

Director:
Jen Kratochvil

Riaditeľ:
Jen Kratochvil

Public program curator & PR:
Jelisaveta Rapaic

Kurátorka programov pre verejnosť a PR:
Jelisaveta Rapaic

Curator:
Lýdia Pribišová

Kurátorka:
Lýdia Pribišová

Editor:
Jana Vicenová

Editorka:
Jana Vicenová

Production manager:
Martina Kotlíriková

Manažérka produkcie a prevádzky:
Martina Kotlíriková

Exhibition production manager:
Filip Krutek

Manažér produkcie výstav:
Filip Krutek

Mediators:
Celestína Minichová, Fanny Pekarčíková, Simona
Farárová, Nikola Valková, Lubomír Minich,
Michaela Badžgoňová, Michaela Hubalová

Mediátori*ky:
Celestína Minichová, Fanny Pekarčíková, Simona
Farárová, Nikola Valková, Lubomír Minich,
Michaela Badžgoňová, Michaela Hubalová

THANK YOU

We would like to express gratitude to all contributors to this publication, including the original publishers – for their willingness to provide the texts for re-print and translation. Similarly, to us, they all believe in and support the accessibility and dissemination of knowledge and critical thinking.

Chief economist:
Denisa Zlatá

Hlavná ekonómka:
Denisa Zlatá

Assistant:
Janette Flaškayová

Asistentka:
Janette Flaškayová

ĎAKUJEME

Radi by sme vyjadrili vďaku všetkým prispievateľom*kám tejto publikácie, vrátane pôvodných vydavateľov – za ich ochotu poskytnúť texty na opätovné publikovanie a preklad. Podobne ako my, aj oni podporujú dostupnosť a šírenie poznatkov a kritického myslenia.

Personnel and salaries manager:
Anton Švanda

Personalista a mzdár:
Anton Švanda

Executive Graphic Designer:
Lukáš Kollár

Výkonný grafický dizajnér:
Lukáš Kollár

Zriaďovateľ /
Founder

Mediálni partneri /
Media partners

• t a s r •

:RÁDIO DEVÍN

CITYLIFE.SK

Flash Art

GoOut